दीपा राई पुनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व
कृष्णबहादुर बोहरा
२०७५

शोधनिर्देशक
प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल

दीपा राई पुनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व

त्रिभुवनविश्वविद्यालय, मानविकीतथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभाग एम.ए.चौथो सत्रको पाठ्यांश नं. ४८३ को
आवश्यकता परिपूर्तिको प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
कृष्णबहादुर बोहरा
नेपाली केन्द्रीयविभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौँ
२०७५

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विभाग एम.ए. चौथो सत्रका विद्यार्थी श्री कृष्णबहादुर बोहराले **दीपा राई पुनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । प्रस्तुत शोधकार्यप्रति म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७५।०३।१५

....

प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल
शोधनिर्देशक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौँ

स्वीकृतिपत्र

....

प्रा.डा. महादेवअवस्थी

(नि.विभागीयप्रमुख)

....

प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल

(शोधनिर्देशक)

....

सहप्रा.डा. भरतकुमार भट्टराई

(बाह्य परीक्षक)

शोधपत्रमूल्याङ्कन समिति

मिति : २०७५।०३।२७

कृतज्ञताज्ञापन

दीपा राई पुनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह चौथो पत्रको परिपूर्ति गर्नका लागि आदरणीय गुरु प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । पछिल्लो समयमा मानक नेपाली भाषाको निर्माणको अभियानमा निरन्तर लाग्नुभएका र देशविदेशका विविध कार्यक्रममा पनि उतिकै सक्रिय रहनुभएका आदरणीय गुरु लुइटेलले आफ्नो व्यस्त समयमा पनि यस शोधकार्यको तयारीका लागि आवश्यक सहयोग, सल्लाह तथा सुझाव प्रदान गरी मलाई मार्गनिर्देशन गरेर अघि बढ्ने प्रेरणा दिनुभयो । सर्वप्रथम म आदरणीय गुरु प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलप्रति हार्दिक आभार तथा कृतज्ञताज्ञापन व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधविषयमा शोधकार्य गर्न अवसर जुटाउने नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक सामग्री एवम् जानकारी प्रदान गर्नुहुने शोधनायिका दीपा राई पुनप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र लेखनको क्रममा सामग्रीहरू जुटाएर सहयोग गर्ने प्रिय साथी स्पन्दन राजा र आमा विमलादेवी राईप्रति पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । मलाई केही गर्न र सिर्जनात्मक सल्लाह सुझाव दिएर उत्प्रेरणा जगाउने साथै नयाँ केही गर्नुपर्छ भनेर प्रेरणा दिने मेरा आदरणीय गुरु डा. अशोक थापाप्रति मेरोश्रद्धा र आदरभाव छ । आदरणीय गुरु अशोक थापाप्रति म हार्दिक आभार तथा कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । शोधका सिलसिलामा विभिन्न किसिमले सहयोग पुऱ्याउने सबैलाई हार्दिक धन्यवाद प्रदान गर्दछु। अन्त्यमा म यस शोधपत्रको मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभागमा पेस गर्दछु ।

मितिः २०७५।३।२७

कृष्णबहादुर बोहरा
स्नातकोत्तर तह चौथो सत्र
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

सङ्क्षिप्त रूप		पूर्ण रूप
आई.ए.	–	इन्टरमिडिएट अफ आर्टस्
आई.एड.	–	इन्टरमिडिएट अफ एजुकेसन
आई.एल.	–	इन्टरमिडिएट अफ ल
एम.ए.	–	मास्टर अफ आर्टस्
एस.एल.सी.	–	स्कुल लिभिङ सर्टिफिकेट
क्र.सं.	–	क्रमसङ्ख्या
प्रा.डा.	–	प्राध्यापक डाक्टर
प्रा.वि.	–	प्राथमिक विद्यालय
पृ.	–	पृष्ठ
बी.एड.	–	ब्याचलर अफ एजुकेसन
बी.एल.	–	ब्याचलर अफ ल
मा.वि.	–	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	–	विक्रम संवत्

विषयसूची

पृष्ठ

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय **१-६**

१.१ विषयपरिचय १

१.२ समस्याकथन २

१.३ शोधकार्यको उद्देश्य २

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.५ शोधकार्यको औचित्य,मह□व र उपयोगिता ४

१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन ५

१.७ सामग्री सङ्कलनविधि ५

१.८शोधविधि ५

१.९शोधपत्रको रूपरेखा ६

दोस्रो परिच्छेद : दीपा राई पुनको जीवनी **७-२०**

२.१ विषयप्रवेश ७

२.२जन्म र जन्मस्थान ७

२.३ बाल्यकाल ८

२.४शिक्षादीक्षा ९

  २.४.१ प्राथमिकतहको शिक्षा र माध्यमिकशिक्षा ९

  २.४.२ उच्चतहको शिक्षा ९

२.५ सामाजिक संस्कार १०

  २.५.१ विवाह तथा सन्तान १०

२.६बसोबास र आजीविका ११

२.७ पारिवारिक अवस्था १२

२.८ शैक्षिक अवस्था १२

२.९ आर्थिक अवस्था १३

२.१० कार्यक्षेत्रमा संलग्नता १३

२.१०.१ संस्थागत संलग्नता १३
२.११व्यक्तिगत रुचि १४
२.१२व्यक्तिगत स्वभाव र बानीव्यवहार १४
२.१३ भ्रमण १५
२.१४अविस्मरणीय क्षण १५
२.१५जीवनदर्शन १६
२.१६ साहित्यिक दृष्टिकोण १६
२.१७ लेखन/प्रकाशन १७
२.१७.१ लेखनको प्रेरणा र लेखनारम्भ १७
२.१७.२ प्रकाशित पुस्तकाकार कृति १७
२.१७.३ प्रकाशित फुटकर रचनाहरूको सूची १८
२.१८ सम्मानतथा पुरस्कार १८
२.१९निष्कर्ष १९
तेस्रो परिच्छेद : दीपा राई पुनको व्यक्तित्व २१-३२
३.१ पृष्ठभूमि २१
३.२ शारीरिक व्यक्तित्व २२
३.३ व्यक्तित्वकाविभिन्न पाटाहरू २२
३.३.१ साहित्यिकव्यक्तित्व २३
३.३.१.१ स्रष्टा व्यक्तित्व २३
३.३.१.२ साहित्येतर व्यक्तित्व २८
३.४ जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वबीचअन्तर्सम्बन्ध ३०
३.५ निष्कर्ष ३१
चौथो परिच्छेद : दीपा राई पुनको साहित्ययात्रा ३३-३६
४.१ विषयप्रवेश ३३
४.२ दीपा राईपुनको साहित्य लेखनयात्राको चरण विभाजन ३३
४.३ निष्कर्ष ३६

पाँचौं परिच्छेद : दीपा राई पुनकाकाव्यकृतिको विश्लेषण **३७-८८**

५.१ विषयप्रवेश ३७

५.२ **तिम्रो सपनाको म**कविताकृतिको विश्लेषण ३७

५.२.१ परिचय ३७

५.२.२विषयवस्तुवाभाव ३८

५.२.३ सहभागी ४६

५.२.४ परिवेश ४७

५.२.५ उद्देश्य ४८

५.२.६दृष्टिविन्दु ४९

५.२.७भाषाशैलीयविन्यास ५०

५.२.८लयविधान ५३

५.२.९भावविधान ५४

५.२.१०निष्कर्ष ५५

५.३ **स्पन्दनका रागहरू**कविताकृतिको विश्लेषण ५६

५.३.१ परिचय ५६

५.३.२ विषयवस्तुवाभाव ५७

५.३.३ सहभागी ६८

५.३.४ परिवेश ६८

५.३.५ उद्देश्य ६९

५.३.६ दृष्टिविन्दु ६९

५.३.७भाषाशैलीयविन्यास ७०

५.३.८ लयविधान ७२

५.३.९ भावविधान ७३

५.३.१० निष्कर्ष ७३

५.४ छुटेको बागदाता कविताकृतिको विश्लेषण ७४

५.४.१ परिचय ७४

५.४.२ विषयवस्तुवाभाव ७५

५.४.३ सहभागी ८१

५.४.४ परिवेश ८२

५.४.५ उद्देश्य ८२

५.४.६ दृष्टिविन्दु ८३

५.४.७ भाषाशैलीयविन्यास ८३

५.४.८ लयविधान ८६

५.४.९ भावविधान ८६

५.४.१० निष्कर्ष ८७

छैटौँ परिच्छेद : सारांश तथा निष्कर्ष ८९-९१

६.१ सारांश ८९

६.२ निष्कर्ष ९०

परिशिष्ट ९२

सन्दर्भ सामग्रीसूची ९८

पहिलो परिच्छेद

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय

दीपा राई पुनको जन्म वि.सं. २०२५ साल कात्तिक २९गते दार्जिलिङ जिल्लाको कालेबुङ नजिकै लाभाको लदम बस्तीमा बुबा श्रीप्रसाद साङपाङ राई र आमा विमलादेवी राईको कोखबाट भएको हो । दीपा राई पुनले प्राथमिक तहदेखि उच्च शिक्षा अध्ययन गर्ने बेलासम्म एक जेहेन्दार छात्राको रूपमा अध्ययन गरेकी थिइन् । त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट नेपाली विषयमा एम.ए. सम्म अध्ययन गरेकी दीपा राई पुनले आई.एल. पनि गरेकी छन् ।

राईले वि.सं.२०३४ सालमा प्रथम पटक नौ वर्षकै कलिलो उमेरमा चार कक्षामा पढ्दा *मान्छे सबै एउटै हो* शीर्षकको कविता **हिमज्योति** पत्रिकामा छपाएर आफ्नो प्रतिभाको परिचय दिएकी थिइन् ।दीपा राई पुनका हालसम्म तीन ओटा कवितासङ्ग्रहहरू प्रकाशित

भएका छन् । उनका हालसम्म **तिम्रो सपनाको म** (२०६८),**स्पन्दनका रागहरू** (२०७०),**छुटेको वागदाता**(२०७२),गरी तीन ओटा कवितासङ्ग्रह प्रकाशित छन् ।विभिन्न पत्रपत्रिकामा फुटकर रचनाहरू प्रकाशित गरेकी राईको लेखनको मुख्य पाटो कविता हो ।

दीपा राई पुनका विभिन्न पत्रिकामा कथाहरू पनि प्रकाशित छन् । गीत लेखनमा पनि उत्तिकै सक्रिय राईको प्रतिरूप एल्वम पनि रेकर्ड भएको छ । उक्त एल्वममा जम्मा सात ओटा गीतहरू समावेश गरिएका छन् ।

साहित्य तथा समाजका विविध क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदान र प्रतिभाको कदर गर्दै दीपा राई पुनलाई विभिन्न क्षेत्रबाट पुरस्कार तथा सम्मान प्रदान गरिएको छ ।

राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा नेपाली कवितालाई चिनाउन विभिन्न संघसंस्थासँग आबद्ध भएर निरन्तर सिर्जनात्मक कार्यमा क्रियाशील राईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व प्रेरणादायी एवम् अनुकरणीय छ ।

१.२ समस्या कथन

नेपाली साहित्यकी बहुमुखी प्रतिभाकी धनी दीपाराई पुनका कृतिका विषयमा यदाकदा चर्चा भए पनि उनको समग्र जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको सुव्यवस्थित ढङ्गले अध्ययन भएको पाइँदैन । यही कुरालाई समस्याकथन मानेर समस्याका निम्ति निम्नानुसारका समस्यामा केन्द्रित भई यो शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ :

(क) दीपा राई पुनको जीवनी केकस्तो रहेको छ ?

(ख) दीपा राई पुनको व्यक्तित्व केकस्तो रहेको छ ?

(ग) दीपा राई पुनको साहित्ययात्रा केकस्तो रहेको छ ?

(घ)दीपा राई पुनका साहित्यिक कृतिहरू केकति र केकस्ता रहेका छन् ?

१.३ शोधकार्यको उद्देश्य

शोधको समस्याकथनमा उल्लेख गरिएका समस्याहरूको व्यवस्थित एवम् वैज्ञानिक ढङ्गले व्याख्या विश्लेषण गरी ती समस्याको समाधानका साथ निष्कर्ष निकाल्नु नै यस शोधकार्यको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । त्यसैमा केन्द्रित भई गरिएको प्रस्तुत शोधकार्यका उद्देश्यहरू निम्नबमोजिम रहेका छन् :

(क) दीपा राई पुनको जीवनीको अध्ययन गर्नु,

(ख) दीपा राई पुनका व्यक्तित्वका विविध पाटाहरू केलाउनु,

(ग)दीपा राई पुनको साहित्ययात्राको निरूपण गर्नु,

(घ)दीपा राई पुनका कृतिहरूको विश्लेषण गर्नु ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

दीपा राई पुन नेपाली कविताका क्षेत्रमा सशक्त कविको रूपमा सुपरिचित कवि हुन् । साहित्य लेखनको थालनी कविता विधाबाट गरेकी राईले गीत, कथाहरूको पनि रचना गरेकी छन् । राईका कविताले प्रकृतिप्रेम, मानवताको भावना, प्रणय, विकृति र विसङ्गति माथि आक्रोश तथा भाइचाराको सम्बन्धलाई उजागर गर्ने भाव बोकेका छन् । राईको व्यक्तित्व र कृतित्वका बारेमा समालोचकहरूले सामान्य परिचय गराए पनि उनका बारेमा विस्तृत र सुव्यवस्थित रूपमा अनुसन्धान भएको भने पाइँदैन । राईका कृतिहरूको विस्तृत विश्लेषण र मूल्याङ्कन भएको पाइँदैन ।

जे-जति विश्लेषण भएकोछ त्यो परिचयात्मक मात्र छ । यसै क्रममा राईका कृतिका बारेमा लेखिएका भूमिका, चिनारी तथा कृति विश्लेषणका केही पूर्वकार्यहरूको विवरण कालक्रमिक रूपमा तल चर्चा गरिएको छ ।

गोविन्दराज भट्टराईले**तिम्रो सपनाको म**(२०६८)*मेरै आँगनको व्यस्त सुनाखरी फुलेको देखेर म* शीर्षकको लेखमा “दीपाका कवितामा रहेको प्रमुख मनोवाद चाहिँ प्रेमको कोमलता र अनेक चुनौतीहरू बीच चाल्नुपरेको जीवन रहेको छ । यो निश्चय छ उनकै सपनाले उनको निर्माण भएको हुनुपर्छ । उनी टाढा छन् । उनी यहाँ जीवन यथार्थभन्दा धेरै परकोसधैँ समाज जस्तै नै छन् । तिम्रो सपनाको म कवितामा त्यसरी सम्झनाहरू आउनेजाने क्रमको, क्रमहीनताको सुन्दर चित्र छ । टाल्सटायले आफ्नी आमाको चित्र बनाउन खोज्दा कति कुरा विस्मित भई जोडिने टुक्रिने जस्तो भएको थियो । दीपा त्यसरी नै आफैं टाढाबाट सायद प्रियलाई सम्झँदा लाग्छ सम्झनाको सपना जोडिन्छ अनि टुक्रिन्छ । बारम्बार सबैलाई यस्तै हुन्छ” भनि उल्लेख गरेका छन् ।

दीपा राई पुनको कवित्व र उनका कविताको चर्चा गर्दै महेश प्रसाईले**तिम्रो सपनाको म**(२०६८)*पुरोवाक्*शीर्षककोलेखमा “सायद जस्ता कविताहरूले पिरोलिएका हामी

झोल पदार्थमा, दीपाका काव्यांशहरू रसपान गर्दै छौं । राज के.श्रेष्ठद्वारा साफी गरिएका यी अर्किड अंशहरूश्रवण गरेर रोमाञ्चित हुँदै थियौं सबै । दीपाका काव्यलाई मूर्त तुल्याउन राज के.श्रेष्ठमा रहेको पितृवत् अनुराग सामान्य घटनाका लागि थिएन । 'राज' वा 'मार्मिक' संयोगलाई कुनै अभीष्ट प्रदान गर्न हाम्रा माझमा अर्किडको ईश्वरीय नशा थियो"भनि उल्लेख गरेका छन् ।

प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलले**स्पन्दनका रागहरू**(२०७०)को भूमिकामा *'दीपा राई पुनको 'स्पन्दनका रागहरू' भित्रका अनुभूति*'शीर्षकको भूमिका लेखनको क्रममा "दीपा राई पुनको यस सङ्ग्रहका कवितामा परिवेशसूचक वातावरण निराशावादीभन्दा बढी आशावादी रहेको छ । यिनका कविता लेखनको उद्देश्य अनुभूतिजन्य विविध सन्दर्भलाई कतै यथार्थमूलक र कतै स्वच्छन्द ढङ्गबाट प्रस्तुत गर्नु रहेको छ । यिनका कतिपय कवितामा विषयवस्तुको मूर्त अभिव्यक्ति गरिएको छ भने कतिपयमा अमूर्त अभिव्यक्ति पनि गरिएको छ"भनि चर्चा गरेका छन् ।

गोवर्द्धन पूजाले **स्पन्दनका रागहरू**(२०७०)मा *'दीपा र कवि मन*'शीर्षकमा "तालीका लागि कविता लेख्ने जमातमा दीपाका कविता दोस्रो दर्जामा पर्लान् तर गाली गर्नेको जमातबाट भने टाढा रहन्छन् । यसर्थ उनका कविता आँखाले होइन मनले पढ्दा दाँतले पनि सुपारी वा छुर्पीको स्वाद पाउने छ"भनि उल्लेख गरेका छन् ।

नेपाली कवितालाई अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा पनि चिनाउन प्रयत्नरत कवि दीपा राईका कवितामाथि फरकफरक दृष्टिकोण समालोचकहरूले राखेका छन् । विक्रम पालुङ्वाले**स्पन्दनका रागहरू**(२०७०)मा *मेरो आभ्यान्तरिक शुभ-कामना* शीर्षकको लेखमा"जीवन भोगाइका अनगिन्ती आरोह-अवरोहलाई उनी आफ्नै शब्दमा अबोध बालापनमा धानका सिलाहरू बटुलेर खुसी किन्ने चेष्टा गरेझैं जीवनमा खुसी बटुल्ने रहरको सिलाहरू भएको दावा गर्छिन्"भनि उल्लेख गरेका छन् ।

१.५ शोधकार्यको औचित्य, मह☐व र उपयोगिता

नौ वर्षको कलिलो उमेरमै कविता रचना गरी प्रकाशन गरेर बेजोड प्रतिभाका साथ देखापरेकी दीपा राई पुनका नेपाली साहित्यमा हालसम्म तीन ओटा कविताकृति प्रकाशित छन् भने विभिन्न पत्रपत्रिकामा फुटकर रचनाहरू पनि प्रकाशित छन् । नेपाली साहित्यको

लामो यात्रा गर्दा पनि र तीन ओटा कविताकृति प्रकाशित भइसक्दा पनि दीपा राई पुनका बारेमा समग्र पक्षको हालसम्म सुव्यवस्थित अध्ययन नभएको हुँदा सर्वप्रथम गरिएको प्रस्तुत शोधकार्य स्वाभाविक रूपमा औचित्यपूर्ण छ ।

नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा सुपरिचित भइसकेकी दीपा राई पुनका बारेमा गरिएको अध्ययनले समकालीन र पछिल्लो पिँढीका साहित्यकार, समालोचक तथा अन्य अनुसन्धाताका लागि महत्वपूर्ण एवम् प्रेरणादायी भूमिका निर्वाह गर्ने हुँदा यस शोधकार्यको महत्व रहेको छ । नेपाली साहित्यिक अनुसन्धान विकासको परम्परामा यसले सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्ने हुनाले यस कार्यको उपयोगिता छ । यस शोधपत्रमा दीपा राई पुनको जीवनीका विविध पाटा, व्यक्तित्वका विविध पाटा एवम् साहित्यिक यात्रा तथा दृष्टिकोण आदिका साथै समग्र कृतित्वको चर्चा गरिएको हँदा दीपा राई पुनका बारेमा जानकारी लिन चाहाने शिक्षक, विद्यार्थी, समालोचक, साहित्यकार तथा जिज्ञासु पाठक सबै प्रस्तुत शोधकार्यबाट लाभान्वित हुने हुँदा यो शोधकार्य औचित्यपूर्ण, महत्वपूर्ण र उपयोगी छ ।

२.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन

यस शोधकार्यमा दीपा राई पुनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका विभिन्न पक्षबारे अध्ययन गरिएको छ । सबै पुस्तकाकार कृतिको परिचयात्मक विश्लेषण गरिएको छ । साथै पत्रपत्रिकामा प्रकाशित फुटकर रचनाहरूको जानकारी मात्र दिइएको छ । समग्रमा यो शोधकार्य दीपा राई पुनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वसँग सम्बन्धित छ ।

१.७ सामग्री सङ्कलनविधि

यस शोधपत्रका लागि आवश्यक सामग्रीको सङ्कलन मुख्य रूपमा पुस्तकालयीय विधिबाट गरिएको छ । यसका अलावा यस शोधकी नायिका दीपा राई पुनसँगको अन्तर्वार्तालाई सामग्री सङ्कलनको मूल आधार बनाइएको छ । यसका साथै दीपा राई पुनका कृति तथा व्यक्तिसम्बन्धी विभिन्न पत्रपत्रिकामा छापिएका समालोचना, भूमिका, समाचार, लेख आदिलाई पनि सन्दर्भ सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

१.८ शोधविधि

प्रस्तुत शोधकार्यलाई विश्वसनीय, प्रामाणिक एवम् पूर्णता दिने क्रममा शोधशीर्षक र समस्याको प्रकृतिअनुसार वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । शोधकार्यमा जीवनी र व्यक्तित्व खण्डका लागि सङ्क्षिप्त विवरणात्मक पद्धति एवम् कृतित्व खण्डका लागि संरचनात्मक विश्लेषण पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ । संरचनात्मक विश्लेषण पद्धतिको प्रयोग खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलको **कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास** पुस्तकमा स्थापित मानकका आधारमा गरिएको छ ।

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई सङ्गठित र सुव्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गर्नका लागि यसलाई निम्नलिखित परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ :

पहिलो परिच्छेद	:शोधपरिचय
दोस्रो परिच्छेद	:दीपा राई पुनको जीवनी
तेस्रो परिच्छेद	:दीपा राई पुनको व्यक्तित्व
चौथो परिच्छेद	: दीपा राई पुनको साहित्ययात्रा
पाँचौं परिच्छेद	: दीपा राई पुनका कविताकृतिको विश्लेषण
छैटौं परिच्छेद	:सारांश तथा निष्कर्ष

उपर्युक्त परिच्छेदहरूलाई विभिन्न शीर्षक तथा उपशीर्षकहरूमा विभाजन गरिएको छ । शोधपत्रको अन्तिम परिच्छेदपछि परिशिष्ट शीर्षकमा शोध लेखनका क्रममा शोधनायिकासँग लिइएको अन्तर्वार्तालाई जस्ताको त्यस्तै राखिएको छ । शोधपत्रको अन्त्यमा शोधपत्र तयार पार्दा प्रयोग गरिएका सन्दर्भ सामग्री दिइएको छ ।

दोस्रो परिच्छेद

दीपा राई पुनको जीवनी

२.१ विषयप्रवेश

यस परिच्छेदमा दीपा राई पुनको जीवनीसँग सम्बन्धित जन्म र जन्मस्थान, बाल्यकाल, शिक्षादीक्षा, सामाजिक संस्कार, बसोबास र आजीविका, पारिवारिक अवस्था, शैक्षिक अवस्था, आर्थिक अवस्था, कार्यक्षेत्रमा संलग्नता, व्यक्तिगत रुचि, व्यक्तिगत स्वभाव र बानीव्यवहार, भ्रमण, अविस्मरणीय क्षण, जीवनदर्शन, साहित्यिक दृष्टिकोण, लेखन/प्रकाशन, सम्मान तथा पुरस्कार जस्ता शीर्षकमा आधारित भएर उनको जीवनीपक्षको बारेमा विस्तृत रूपमा चर्चा गरिएको छ ।

२.२ जन्म र जन्मस्थान

दीपा राई पुनको जन्म वि.सं. २०२५ साल कात्तिक २९गते दार्जिलिङ जिल्लाको कालेबुङ नजिकै लाभाको लदम बस्तीमा बुबा श्रीप्रसाद साङपाङ राई र आमा विमलादेवी राईकी एकमात्र सुपुत्रीको रूपमा भएको हो । उनी उनका बुबाआमाकी एक मात्र छोरी हुन् । उनको पारिवारिक पृष्ठभूमि लाहुरे थियो । उनका बाजेहरू तीन भाइ थिए । सबै जना सिङ्गापुरे लाहुरे थिए । उनका बुबा पनि चौध वर्षको उमेरमा ब्वाइ भर्तीको रूपमा जानु भएको थियो।[1]उनी सात महिनामा नै जन्मिएकी थिइन् । त्यसैले लामो समयसम्म उनलाई सात महिने भनेर पनि बोलाइने गरिन्थ्यो । उनी जन्मिदा रोएकी थिइनन् । नरोएपछि उनलाई जङ्गलमा गाड्न भनेर लग्ने तयारी गर्दैगर्दा उनका बाजे पुगेका थिए । बाजेले छाती अलिअलि धड्किएको थाहा पाएपछि उनलाई आगोमा सेकाइयो । यसरी सेकाएको केही समयपछि उनी रोएकी थिइन् । उनको शरीर दुब्लो र पातलो भएकाले शरीरभित्रको अङ्गप्रत्यङ्ग पनि देखिन्थ्यो । कहिले केराको पातले सेकाएर लपेटेर राखिन्थ्यो भने कहिले लुगाहरूले लपेटेर राखिन्थ्यो ।[2]उनी जन्मेको एक महिनापछि उनकी आमाले छोरीलाई छुन मन गरिन् । उनले छुँदा गीलो लागेर उनकी आमा एक छिन तर्सेकी थिइन् । उनकी बज्यै र

१.दीपा राई पुनसँग लिइएको लिखित अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारीमा आधारित ।
२.ऐजन ।

माइजूहरूले नै उनलाई सेक्ने काम गर्थे ।बुबा भाइहरूमा सबैभन्दा जेठो हुनुहुन्थ्यो । बुबा र माइला बुबाको देहवसान भइसकेको छ भने उहाँका काकाहरू जिवित नै हुनुहुन्छ ।[३]

२.३ बाल्यकाल

दीपा राई पुनको बाल्यकाल मामाघरमा बितेको थियो । उनका मामाहरूको घर दार्जिलिङ जिल्लाको कालेबुङ नजिकै लाभाको लदम बस्तीमा थियो । त्यही बस्तीमा मामामाइजू र बाजेबज्यैको साथमा दीपाको बाल्यकाल बित्यो ।[४]उनका बुबाले उनी पाँच महिनाको गर्भमा रहेको समयमा नै उनकी आमा विमलादेवीलाई उतै छोडेर नेपाल आएका थिए । उनी पाँच वर्षकी भएपछि मात्र उनका बुबा उनी र उनकी आमालाई नेपाल ल्याउनका लागि दार्जिलिङ गएका थिए । आफू पाँच वर्षकी भइसक्दा पनि उनले आफ्ना बुबाको अनुहार देखेकी थिइनन् ।[५]उनकी आमा पढ्दापढ्दै दीपा जन्मिएकी थिइन् । उनी सानो छँदा उनलाई उनका साथीहरू र मामाहरूले पहाडेको छोरी भन्थे । उनीहरूले यसो भन्दा उनको बाल मनमा चोट पुग्थ्यो । जस्तो भए पनि उनले उनीहरूसँग नै बस्नुपर्ने बाध्यता थियो । उनी तीन वर्षकी हुँदा नै उनकी आमाले सिक्किमको रिनाकमा एउटा क्रिस्चियन स्कुलमा भर्ना गरिदिएकी थिइन् ।[६]उनीहरू बस्ने ठाउँमा नजिकमा पानी थिएन । सानो ग्यालिन बोकेर दिदीहरूसँग उनी पानी बोक्न जान्थिन् । ऐंसेलु पाक्ने समयमा उनीहरू कपमा ऐंसेलु टिपेर बारीको डिलमा बसेर खान्थे । दार्जिलिङको प्राकृतिक वातावरणमा हुर्केकी र आफ्नो बुबाबाट सानोमा टाढा रहेकीले पनि उनी अन्तर्मुखी र प्रकृतिप्रेमी हुन गइन् । आफ्ना बुबा आफूसँग नहुँदा जसले पनि हेप्दो रैछ भन्ने कुरा उनी महसुस गर्थिन् । त्यतिबेला अरूले गल्ती गरेको कुरा पनि उनलाई नै लगाइन्थ्यो ।[७]उनी सानै हुँदा उनकी बज्यैले छोडेर गइन् । उनको चिहान बारीको नजिकै बनाइएको थियो । उनी बज्यैको चिहानमा गएर फूलहरू रोपिदिने गर्थिन् । ठुला मान्छेहरूले थाहा पाएपछि भूत लाग्छ भनेर बज्यैलाई गाडेको ठाउँमा उनलाई जान दिँदैनथे । उनी बामे सर्ने बेलामा पनि मकैका

---

३. ऐजन ।
४. ऐजन।
५. ऐजन।
६. ऐजन ।
७. ऐजन।

दानाहरू पोखिएको देखेपछि टिपेर सर्दै लगेर डालोमा हाल्थिन् । उनीपाँच वर्षकी हुँदा बुबाआमासँग नेपाल आएकी थिइन् ।[८]

२.४ शिक्षादीक्षा

२.४.१ प्राथमिक शिक्षा र माध्यमिक शिक्षा

सानै उमेरमा दीपा राई पुनलाई आमा विमलादेवीले सिक्किमको रिनिक स्कुलमा भर्ना गरिदिएकी थिइन् ।त्यहाँ उनले शिशु कक्षाको अध्ययन गरिन् ।आमा झापामा आएपछि झापाकै पृथ्वी प्रा. वि. दमकमा उनलाई आमाले भर्ना गरिदिइन् । त्यहीँको स्कुलमा उनले एक कक्षादेखि तीन कक्षासम्मको अध्ययन पुरा गरेकी थिइन् ।सानै उमेरदेखि उनले एउटै स्कुलमा निरन्तर अध्ययन गर्न पाइनन्। विभिन्न स्कुलमा उनको पढाइ अगाडि बढ्दै गयो ।यसै क्रममा झापाकै श्री हिमालय मा. वि. दमकमा चार कक्षादेखि दश कक्षासम्मको अध्ययन पूरा गरिन् । उनले वि.सं.२०४०सालमा एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरिन् । आमाको माया र साथले नै उनको अध्ययन निरन्तर अगाडि बढ्दै गयो । सानैदेखि पढ्नमा अत्यन्तै लगनशील र तीक्ष्ण बुद्धि भएकी राईको मा. वि. सम्मको अध्ययनश्री हिमालय माध्यमिक विद्यालयमा भएको थियो ।[९]

२.४.२ उच्च तहको शिक्षा

एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरेपछि दीपा राई पुन उच्च शिक्षाको अध्ययनका लागिवि.सं.२०४१सालमा काठमाडौँ आइन् । उनको पढ्ने इच्छा र आमाको सङ्घर्षले नै उनलाई काठमाडौँमा आउन प्रेरणा मिलेको थियो । उनको घरको आर्थिक अवस्था आमाको मेहनतले मजबुत बनाएको थियो । उनको अगाडि पछाडि अरू कोही पनि नभएको र बुबाले उनी र उनकी आमालाई छोडेर बसेकोले केही असहज त भएको थियो तर पनि सानातिना समस्याले नहार्ने उनकी आमाको कठोर मेहनतले नै उनलाई काठमाडौँमा उच्च शिक्षा अध्ययन गर्ने प्रेरणा मिलेको थियो । श्री महेन्द्र रत्न क्याम्पस ताहाचल काठमाडौँबाट दीपाले वि.सं.२०४४सालमा द्वितीय श्रेणीमा अङ्ग्रेजी र नेपाली विषयबाट आई.एड. गरिन् । ताहाचल क्याम्पसबाट फेरि उनी बी.एड. अध्ययनको लागि त्रीभूवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय

---

८. ऐजन ।
९.ऐजन।

क्याम्पस कीर्तिपुरमा आइन् । नेपाली र अर्थशास्त्रबाट द्वितीय श्रेणीमा वि.सं.२०४७सालमा उनले बी.एड. को अध्ययन पूरा गरिन् ।[१०]

विभिन्न स्कुलहरूमा अध्ययन गर्दै र जीवन यात्राका तमाम आयामहरूलाई पनि अनुभूत गर्दै वि.सं.२०५३सालमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय क्याम्पस कीर्तिपुरबाट उनले नेपाली विषयमा एम.ए. को अध्ययन पूरा गरिन् ।[११]यसरी राईले उच्च तहको शिक्षा प्राप्त गरेको देखिन्छ ।

२.५ सामाजिक संस्कार

२.५.१ विवाह तथा सन्तान

बी.एड. को अध्ययन पूरा भएपछि उनलाई घुमाउरो तरिकाले उनकै सहपाठी धीरज पुनले प्रस्ताव राखे । आमालाई हजुर आफै भन्नुहुन्छ कि म भनौँभनेर धीरजले प्रस्ताव राखेपछि उनलाई अनौठो र अप्ठेरो एकै पटक लागेको थियो ।धीरज उनका कलेजका मिल्ने साथी थिए । त्यसैले पनि उनी साथीलाई चोट पुऱ्याउन चाहाँदैनथिन् । उनले नै कुरा गर्छु भनिन् । झापा फर्केर आमालाई यो कुरा भन्दा उनकी आमा विमला केही पनि बोलिनन् तर उनको अनुहारको भाव हेर्दा उनले स्वीकृति दिएको जस्तो लागेन । सानैदेखि दुःख गरेर हुर्काएकी आमाको मन दुःखाउन चाहिनन् र यता आफ्नो कलेजको मिल्ने साथीलाई पनि दुःखाउन उनको मनले मानेन । अप्ठेरोमा परेपछि उनले काठमाडौँ छोड्ने निर्णय गरिन् । उनी जागिरको लागि तड्पिन लागिन् । धादिङमा पढाउने काम मिलेपछि उनी धादिङमा गइन् । धिरज उनी बसेको ठाउँमा पुगे । जहाँ दीपा बस्थिन त्यहाँका घरबेटीलाई मेरी मङ्गेतर हो भनेर धीरजले ढाँटे । उनले केही समयपछि दीपालाई बागबजार लगे । त्यसको एक हप्तापछि उनीहरूले काठमाडौँमा कानुनी विवाहगरे ।[१२]

१०.ऐजन।
११. ऐजन ।
१२.ऐजन ।

उनले विवाह गेको पाँच महिनापछि उनकीआमाले थाहा पाइन् । उनलाई बोलाउन लगाइन् । त्यति बेलासम्म उनको पेटमा बच्चा बसिसकेको थियो । उनकी आमाको भनाइ थियो फेरि माग्न पठाउने र आफ्नै परम्पराअनुसार विवाह गर्ने । त्यस्तो हुन सकेन ।[१३]

विवाह गरेको केही समयपछि उनीहरूका छोरा जन्मिए । उनको नाम स्पन्दन राखियो । त्यसको केही वर्षपछि कान्छा छोरा स्पर्श जन्मिए । यसरी हेर्दा उनीहरूका दुई सन्तान छन् । अहिले दुवै जना अमेरिकामा नै बसोबास गर्दै आएका छन् ।[१४]

दीपा राई पुनले वि.सं.२०४७सालमा म्याग्दीका धीरज पुनसँग अन्तरजातीय विवाह गरेकी हुन् । उनको विवाह कानुनअनुसार भएको थियो । कानुनी प्रक्रियाको बाटोबाट उनीहरूले विवाह सम्पन्न गरेका थिए । मगर जातिको जातीय संस्कार र राईहरूको संस्कारअनुसार उनीहरूले विवाह गरेका थिए । उनीहरूका दुई छोराहरू स्पन्दन र स्पर्श छन् ।[१५]

२.६ बसोबास र आजीविका

दीपा विवाहपछि काठमाडौँमै केही वर्ष परिवारको साथमा बसेकी थिइन् । हाल अमेरिकाको बोस्टनमा श्रीमान्धीरज पुन र दुई छोराहरू स्पन्दन र स्पर्शको साथमा बस्दै आएकीदीपा राई पुनले नेपालमा हुँदा जीवन बाँच्नका लागि विभिन्न कामहरू गरेको देखिन्छ । वि.सं.२०५१ देखि वि.सं.२०५५ सम्म क्रियसन फुड प्रोडक्सन कम्पनी खोलेर उनले व्यवसायकोसुरुवात गरेकी थिइन् । नेपालकै सबैभन्दा पहिलो चिप्स फ्याक्ट्रीको रूपमा उनको क्रियसन फुड प्रोडक्सन कम्पनी चिनिएको छ । उनको त्यस कम्पनीमा क्रन्च चिप्स, तथा क्यान्डीको उत्पादन हुन्थ्यो ।[१६]

क्रियसन फुड कम्पनीपछि दीपा राईले कुखुरापालन र च्याउ उत्पादन गर्ने कम्पनी खोलिन् । ह्याप्पी होम च्याउ उत्पादन राखिएको त्यस कम्पनी वि.सं.२०५५देखि वि.सं.२०५९ सम्म चलेको थियो । कोलाज ब्युटिक नाम राखेर वि.सं.२०५९देखि

१३.ऐजन ।
१४.ऐजन ।
१५. ऐजन ।
१६. ऐजन।

वि.सं.२०६२सम्म काम गरेकी थिइन् । त्यसै गरी नेपालको प्रथम व्यावसायिक फूल व्यवसायीको रूपमा परिचित राईले वि.सं.२०६३देखि वि.सं.२०६८सम्म डिजेज अर्किड नर्सरीको व्यवसाय पनि गरेकी थिइन् । सन् २०१२देखि राई पति धीरज पुन, दुई छोराहरू स्पर्श र स्पन्दनसँगै अमेरिकाको बोस्टन सहरमा बस्दै आएकी छन् ।[१७]

२.७ पारिवारिक अवस्था

दीपा राई पुनको पारिवारिक अवस्था त्यति ठुलो देखिँदैन । आमा विमलादेवी राई, श्रीमान्धीरज पुन, छोराहरू स्पन्दन पुन र स्पर्श पुन उनको परिवारका सदस्यहरू हुन् । हाल अमेरिकाको बोस्टन सिटीमा रहेकी राईका श्रीमान्धीरजले बी.एड., बी.एल. र अङ्ग्रेजीमा एम. ए. सम्मको अध्ययन गरेका छन् । उनका जेठा छोरा स्पन्दन पुनले होटेल म्यानेजम्यान्टमा स्नातकसम्मको अध्ययन गरेका छन् । उनी पनि अमेरिकामै बुबाआमासँग रहेका छन् भने कान्छा छोरा स्पर्श पुनले स्नातकको अध्ययन गर्दै छन् । आमा विमलादेवी राई भने काठमाडौँको थानकोटमा रहेको घर ह्याप्पी होममा बस्दै आएकी छन् । दीपा दुई छोरा र श्रीमान्को साथमा बोस्टनमा बस्दै आएकी छन् ।[१८]

२.८ शैक्षिक अवस्था

दीपा राई पुनको प्राथमिक शिक्षा सिक्किमको रिनिक स्कुलबाट सुरुभयो । त्यहाँ केही समय अध्ययन गरेपछि उनीहरू नेपाल बसाइँ सरे । झापामा आएपछि झापाकै पृथ्वी प्रा. वि. दमकमा उनलाई आमाले भर्ना गरिन् । त्यहीँको स्कुलमा उनले एक कक्षादेखि तीन कक्षासम्मको अध्ययन पूरा गरेकी थिइन् । झापाकै श्री हिमालय मा. वि. दमकबाट एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरेपछि दीपा राई पुन उच्च शिक्षाको अध्ययनका लागि वि.सं.२०४१ सालमा काठमाडौँ आइन् ।[१९]श्री महेन्द्र रत्न क्याम्पस ताहाचल काठमाडौँबाट दीपाले वि.सं. २०४४ सालमा द्वितीय श्रेणीमा अङ्ग्रेजी र नेपाली विषयबाट आई.एड. गरिन् । ताहाचल क्याम्पसबाट फेरि उनी बी.एड.अध्ययनको लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर आइन् । नेपाली र अर्थशास्त्रबाट द्वितीय श्रेणीमा वि.सं. २०४७ सालमा बी.एड. गरिन् । वि.सं.२०५३

१७.ऐजन ।
१८. ऐजन ।
१९. ऐजन।

सालमा केन्द्रीय क्याम्पस कीर्तिपुरबाट उनले नेपाली विषयमा एम.ए. को अध्ययन पूरा गरिन् ।[२०] यसरी हेर्दा दीपाको शैक्षिक अवस्था उच्च देखिन्छ ।

२.९ आर्थिक अवस्था

हाल अमेरिकामा बस्दै आएकाले उनको आर्थिक अवस्था सन्तोषजनक नै देखिन्छ । थानकोटमा पनि दुई तले घर रहेको र अमेरिकामा पनि आफ्नै घर भएकाले राईको आर्थिक अवस्था खान र दिन पुग्ने खालको नै छ । छोराहरूले पनि आफ्नोआफ्नो काम सम्हालेको र श्रीमान्धीरज पुनले पनि काम गर्ने साथै दीपा आफैले पनि अमेरिकामा आफ्नो अनुकूलको काम गर्ने हुनाले पनि उनको आर्थिक अवस्था राम्रो भएको देखिन्छ ।[२१]

२.१० कार्यक्षेत्रमा संलग्नता

२.१०.१संस्थागत संलग्नता

दीपा राई पुन विभिन्न साहित्यिक संस्थाहरूमा पनि आबद्धछन् । आफ्नो जीवनको एक कालखण्डमा शिक्षिका भएर पनि कार्य गरेकी राई एक समयमा नासा इन्टरनेस्नल कलेजकी निर्देशक पनि भएकी थिइन् ।[२२]

साहित्यिक पारिवारिक त्रैमासिक पत्रिका **वनिता**को आजीवन सदस्य,फ्लोरिकल्चर एसोसिएसन नेपालको सदस्य, अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज अमेरिकाको आजीवन सदस्य, सिर्जना उत्सव बोस्टनको निर्देशक, हिम बचत सहकारी संस्थाको संस्थापक सदस्य, अन्तर्राष्ट्रिय साहित्य समाज बोस्टन च्याप्टरको कार्यकारिणी सदस्य तथा रेडियो हिमालयको आजीवन सदस्य,नेपाल मिडिया सेन्टर अमेरिकाको आजीवन सदस्य भएर पनि राईले काम गरेकी छन् । यसरी राईले आफूमा क्षमता, दक्षता, बौद्धिकता भएकाले साहित्य तथा साहित्येतर क्षेत्रका सङ्घसंस्थामा आबद्ध रही सामाजिक हितका निम्ति मह□वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेकीछन् । राईले समाजप्रति केही गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता राख्दै आएकी छन् ।[२३]

२०.ऐजन।
२१.ऐजन ।
२२. ऐजन ।
२३. ऐजन ।

२.११ व्यक्तिगत रुचि

मान्छे सबै एकै किसिमका हुँदैनन् । हरेक मान्छेका रुचिहरू फरकफरक हुन्छन् । मान्छेमा आफूले हुर्केको वातावरणले पनि उसको रुचि फरक किसिमको हुन्छ । दीपा साहित्यिक भएकाले स्वाभाविक रूपमा उनको रुचि पनि साहित्यलेखन नै हो । साहित्यका विविध विधामध्ये उनको रुचि कविता लेखनमा धेरै छ । कविता र गीतलेखन उनको रुचिको मुख्य विषय हो । उनी कथाहरू पनि लेख्ने गर्छिन् । कथा लेखन पनि उनको रुचिको विषय हो । उनी प्रकृतिलाई पनि त्यतिकै माया गर्छिन् । प्रकृतिको काखमा विचरण गर्न उनलाई सारै मन पर्छ । फूल उनको साथी नै हो । मान्छेको जीवन पनि फूल जस्तै सुन्दर हुन्छ भन्ने धारणा राख्ने राईले फूलको स्याहार गर्नमा पनि धेरै रुचि राख्छिन् ।[२४]तस्वीर खिच्नु उनको सोखको विषय हो । राम्राराम्रा ठाउँमा गएर तस्बीर खिच्न उनलाई साह्रै मन पर्छ ।[२५]

२.१२ व्यक्तिगत स्वभाव र बानीव्यवहार

अरूलाई सहयोग गर्न पाउँदा र अरूको दुःखमा साथ दिन पाउँदा उनी अत्यन्तै खुसी हुन्छिन् । अरूको दुःख देख्न नसक्ने दीपासधैँ समयको महत्वलाई बुझ्छिन र त्यसै अनुरूप आफूलाई पनि ढाल्ने कोशिस गर्छिन् । सरल स्वभावकी राई तडकभडक पटक्कै मन पराउँदैनन् । हरेक कुराहरूलाई गम्भीरताका साथ लिने र अरूको भावनालाई पनि सम्मानका साथ कदर गर्ने बानीले उनको व्यक्तित्वलाई फराकिलो बनाएको छ ।[२६] शान्त र सौम्य वातावरणमा डुल्ने बानी भएकी दीपा मान्छेहरूको आन्तरिक भावनाको पनि कदर गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता राख्छिन् । हरेक मान्छेका समस्या र स्वभाव फरक किसिमका हुन्छन् र सबैलाई एउटै नजरले हेर्नु हुँदैन तर अरूको भावनाको कदर गर्न सक्नुपर्छ भन्ने उनको मान्यता रहेको छ । नयाँनयाँ कुराको अनुसन्धान गर्न चाहने दीपा आफूलाई जुन कुराले छुन्छ त्यो कुरालाई कवितामा उतार्ने जमर्को गर्छिन् ।[२७]

२४.ऐजन ।
२५. ऐजन ।
२६. ऐजन।
२७. ऐजन।

२.१३ भ्रमण

दीपा राई पुनले नेपालका विभिन्न ठाउँहरूको भ्रमण गरेकी छन् । आफ्नो पारिवारिक कामको सिलसिलामा उनले नेपालका फरकफरक ठाउँहरूको भ्रमण गरेकी हुन् । पूर्वी पहाडमा जन्मेर काठमाडौँलाई केही समय कर्मथलो बनाउँदै हाल अमेरिकाको बोस्टन सहरकी स्थायी वासिन्दा भएकी राईले अमेरिकाका विभिन्न सहरहरूको भ्रमण गर्नुका साथै भारतका विभिन्न सहरहरूको पनि भ्रमण गरेकी छन् । त्यसो त उनको बाल्यकाल भारतको सुन्दर सहर दार्जिलिङमा बितेको थियो । आफूले थाहा पाउने भएपछि उनले भारतका अन्य सहरहरूको पनि भ्रमण गरेकी छन् ।[२८]

२.१४ अविस्मरणीय क्षण

उनको जीवनमा सुखका तमाम क्षणहरू पनि आए । उनको लेखनयात्राका तमाम क्षणहरू सुखका क्षणहरू नै हुन् । समाजका लागि र परिवारका लागि जीवन बाँच्न पाएकोमा दीपालाई आनन्दलाग्छ । यो उनको सुखको क्षण हो ।

जीवनमा गर्नुपर्ने र गरिएका कामहरू त धेरै नै हुन्छन् । कतिपय कामहरूले मान्छेले सुखी बनाउँछन् भने कतिपय कामहरूले दुःखी बनाउँछन् । दीपाको जीवनमा पनि यस्ता तमाम क्षणहरू आए । कतिपय कुराले उनी साह्रै दुःखिन्र कतिपय कुराहरूले उनी मुस्कुराइरहिन् ।

उनको जीवन उतारचढावले भरिएको थियो । बुबाको माया उनले कहिले पनि पाउन सकिनन् । उनलाई आमाले गुनासो गर्ने ठाउँ दिनुभएन । उनलाई नरमाइलो लागेको भनेको उनका दुई ओटा कवितासङ्ग्रह *तिम्रो सपनाको म* र *स्पन्दनका रागहरू*लाई दीपा एवाई राईको नामबाट विश्लेषण गरेको क्षण हो । विश्व नारी नेपाली साहित्य सम्मेलनका अवसरमा त्रिमूर्ति निकेतनले *विश्व नारी नेपाली साहित्य परम्परा र प्रवृत्ति* नामको समालोचनाको किताब प्रकाशित गरेको थियो । त्यसमा उनका दुई ओटा किताबमा दीपा एवाई राईको नाम राखेर कविताको विश्लेषण गरिएको थियो । त्यो उनको जीवनमा भुल्नै नसकिने र अहिले पनि भित्र कताकता पीडा हुने क्षण थियो । उनलाई सारै दुःख लागेको

२८.ऐजन ।

थियो । उनको इतिहासलाई नै बङ्ग्याइएको त्यो क्षण उनको लागि दुःखका ठूलो क्षण थियो ।[२९]

२.१५ जीवनदर्शन

जीवन एउटा सिकाइको क्रम हो । अभ्यास हो । सिकेर नसकिने प्रक्रिया हो । जीवनलाई सहज रूपमा लिनुपर्छ । जीवन सङ्घर्ष हो । हामीले निरन्तर खुसी राख्ने चेष्टा गर्नुपर्छ । त्रासले भरिएको भए पनि जीवनमा हाँसेर बाँच्न सक्नुपर्छ । भएका दुःख र पीडामा पनि मुस्कुराउन सक्नुपर्छ ।जीवनमा गुनासाहरू बोकेर बाँच्न हुँदैन भन्ने दीपाको जीवनप्रतिको बुझाइ छ ।[३०]

निरन्तर कर्ममा लाग्नुपर्छ र जस्तो अवस्थालाई पनि सहज रूपमा लिनुपर्छ भन्ने उनको जीवनप्रतिको बुझाइ छ । जीवनमा गुनासाहरू पालेर बस्ने गरियो भने त्यसले आँसु मात्र दिन्छ तब जस्तो अवस्थामा पनि हामी हाँसेर बाँच्न सक्नुपर्छ । उनी आफूलाई आफैप्रति पनि कहिले गुनासो भएन भन्ने दृष्टि राख्छिन् । मान्छेले असल काम गर्छु भनेर भन्दा पनि भित्रैबाट त्यो चिज आफैँ आएको हुन्छ भन्ने उनको दृष्टिकोण छ ।[३१]

२.१६ साहित्यिक दृष्टिकोण

साहित्य समाज परिवर्तनको शक्ति हो । लेखकले लेख्ने भनेको समाज र समय हो । समाज र समयको आवश्यकतालाई बोध गरेर लेखिएका रचनाहरूको अस्तित्व लामो समय रहन सक्छ । जीवनमा आइपर्ने तमाम दुःखका क्षणहरूलाई सहज बनाउनका लागि पनि र जीवन हाँसेर बाँच्नका लागि पनि साहित्य लेखिनुपर्छ भन्ने दीपाको साहित्यप्रतिको दृष्टिकोण रहेको छ ।साहित्यले फूल जस्तै मुस्कुराएर बाँच्न सिकाउँछ । जस्तोसुकै कठिन परिस्थितिमा पनि साहित्य आफ्नो साथमा छ भने त्यसले सकारात्मक बनाउँछ भन्ने धारणा राख्छिन् । दीपाको विचारमा साहित्य समाजको ऐना हो र यसले समाजका तमाम कुरालाई छोएको

२९.ऐजन।
३०.ऐजन।
३१.ऐजन ।

हुन्छ । साहित्यले मान्छेलाई सकारात्मक बनाउँछ । यसले केही गर्ने प्रेरणा दिन्छ भन्ने धारणा राख्छिन् ।[३२]

२.१७ लेखन तथा प्रकाशन

२.१७.१ लेखनको प्रेरणा र लेखनारम्भ

यसैको प्रेरणाबाट लेखेँ भन्ने उनको कुनै त्यस्तो घटना छैन तर घरमा बुबाआमा पढ्दा उनलाई पढ्नुपर्छ भन्ने लाग्थ्यो । उनका मामा भानु प्रकाश मार्मिक उनको घरमा आउँदा उनका बुबाआमा डराएको जस्तो लाग्थ्यो । त्यसले उनलाई पढ्नुपर्छ भन्ने लागेको थियो । भानु प्रकाश मार्मिकको केही प्रेरणा त थियो तर आफैँभित्रको प्रतिभा र जीवन भोगाइका तमाम क्षणहरू पनि उनको लेखनका प्रेरणा हुन् ।[३३]

२.१७.२ प्रकाशित पुस्तकाकार कृति

दीपा राई पुनको व्यक्तित्व नेपाली साहित्यमा कविता, कथा, गीत तथा फुटकर लेखरचनामा क्रियाशील रहेको देखिन्छ । सङ्ख्यात्मक रूपमा भन्दा गुणात्मक रूपमा उनी नेपाली साहित्य सिर्जनामा सक्रिय देखिन्छिन् । कवितालेखनबाट साहित्यमा प्रवेश गरेकी राईले विविध विधामा कलम चलाइरहेकीछन् । हालसम्म प्रकाशित पुस्तकाकार कृतिको रूपमा भने उनका कवितासङ्ग्रह नै हुन् । कविता विधाका पुस्तकाकार कृतिहरूको सूची कालक्रमिक रूपमा यस प्रकार रहेका छन् :

क्र.स.	**शीर्षक**	**विधा**	**प्रकाशन स्रोत**	**थप जानकारी**
१	**तिम्रो सपनाको म**	कवितासङ्ग्रह	अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज,नेपाल च्याप्टर वि.सं.२०६८	
२	**स्पन्दनका रागहरू**	कवितासङ्ग्रह	अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज,नेपाल च्याप्टर वि.सं.२०७०	
३	**छुटेको बागदाता**	कवितासङ्ग्रह	कलरव, धरान वि.सं २०७२	.

३२. ऐजन ।
३३.ऐजन ।

राईका साहित्यिक कृतिहरू जम्मा तीनवटा पुस्तकाकारका रूपमा प्रकाशित भएका छन् । केही कृतिहरू प्रकाशोन्मुख अवस्थामा रहेका छन् ।यसरी राईकाकविता विधाका पुस्तकहरू प्रकाशित रहेका छन् ।

२.१७.३ प्रकाशित फुटकर रचनाहरूको सूची

क.स.	शीर्षक	विधा	प्रकाशन स्रोत
१	स्वीकृतिका कोलाजहरू	कविता	**बैकुण्ठपुर**,वर्ष ०२,अङ्क ०६अक्टोबर २०१६
२	श्वास	कविता	**प्रेरणा**,वर्ष७ अङ्क७ सन २०१५
३	सिमाना अनि धने	कविता	**किनार**,वर्ष १८, अङ्क७ २०६६
४	सपनाको सहर	कविता	**दिव्यदृष्टि**,स्मारिका अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज पर्थ,पश्चिम अस्ट्रेलिया
५	प्याउचीकी आमा	कथा	**थोर्म्यो**,वर्ष२, अङ्क ३,डिसेम्बर १९९८
६	माइली मात्र रोएकी होइनन्	कथा	**थोर्म्यो**,वर्ष २, अङ्क ४ अगष्ट १९९९
७	निद्रा नपरेको रात	कथा	**थोर्म्यो**,वर्ष २, अङ्क २ जुलाई १९९८
८	अतृप्त आँसु	कथा	**थोर्म्यो**,वर्ष ५, अङ्क २, पूर्णाङ्क १०, अगष्ट २००२

२.१८ सम्मान तथा पुरस्कार

उनको योगदानको कदर गर्दै अलग अभियानले वि.सं.२०७२सालमा कदरपत्र प्रदान गरेको थियो । त्यसै गरी हङकङ साहित्य समाज शृङ्खलाबाट सन् २०१६ मा प्रतिभा पुरस्कार,अनल त्योति बोर्डिङ स्कुलबाट वि.सं.२०७२ मा सम्मान, लियोन्स क्लब काठमाडौँद्वारा सन् २०१५ मा साहित्य सम्मान, भानुभक्त स्वर्णपदक वि.सं.२०७१, ज्योति साहित्य संस्थाद्वारा ज्योति साहित्य सम्मान २०७२ जस्ता थुप्रै पुरस्कार तथा सम्मान प्राप्त गरेकी छन् ।

क्र सं.	पुरस्कार तथा सम्मान शीर्षक	प्रदान गर्ने संस्था
१	कदरपत्र	अलग अभियान २०७२
२	प्रतिभा पुरस्कार	हङकङ साहित्य समाज शृङखला सन् २०१६
३	सम्मान	अनल ज्योति बोर्डिङ स्कुल २०७२
४	ज्योति साहित्य सम्मान	ज्योति साहित्य संस्था २०७२

२.१९ निष्कर्ष

दार्जिलिङ जिल्लाको कालेबुङनजिकै लाभाको लदम बस्तीमा बुबा साङपाङ राई र आमा विमलादेवी राईकी एक मात्र छोरीको रूपमा वि.सं. २०२५साल कात्तिक २९गते दीपा राई पुनको जन्म भएको हो ।सन् २०१२ देखि उनी अमेरिकाको बोस्टन सिटीमा पति धीरज पुन र दुई छोराहरू स्पर्श र स्पन्दनसँग बस्दै आएकी छन् । उनका बुबाको मृत्यु भइसकेको छ भने आमा विमलादेवी राई थानकोटमा रहेको दीपाको घरमा बस्दै आएकी छन् । दीपाको दाम्पत्य जीवन सुखमय नै देखिन्छ । दीपा राई पुनको सफलतामा उनको आफ्नै मेहनत हुँदाहुँदै पनि आमा विमलादेवी राईको प्रेरणा र जीवनशैलीले पनि प्रभाव पारेको देखिन्छ । दीपा अध्ययनका अलावा लेखनमा तथा विभिन्न साहित्यिक संस्थामा पनि आबद्ध देखिन्छिन् । बाल्यकालका दिनहरू सिक्किममा नै बिताएकी र विभिन्न उतारचढावहरू बोकेर अध्ययन पुरा गरेकी दीपा सहयोगी भावनाकी छन् । सिक्किमको रिनिक स्कुलबाट अध्ययन सुरु गरेकी दीपाले केही समय त्यहीँ पढिन । पछि आमा झापा आएपछि दीपाले झापामै पढ्न थालिन् । श्री हिमालय मा.वि. दमकबाट वि.सं. २०४० सालमा एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरेपछि दीपा उच्च शिक्षाको लागि वि.सं. २०४१ सालमाकाठमाडौँ आइन् ।

श्री महेन्द्ररत्न क्याम्पस ताहाचल काठमाडौँबाट दीपाले वि.सं. २०४४ सालमा द्वितीय श्रेणीमा अङ्ग्रेजी र नेपाली विषयमा आई.एड. गरिन् भने केन्द्रीय क्याम्पस त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुरबाट नेपाली र अर्थशास्त्रबाट द्वितीय श्रेणीमा वि.सं. २०४७ सालमा बी.एड. को अध्ययन पूरा गरिन् । केही समय छोडेर वि.सं. २०५३ सालमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय क्याम्पस कीर्तिपुरबाट उनले नेपाली विषयमा एम.ए. को अध्ययन पूरा गरिन् ।

दीपा विवाहपछि काठमाडौँमै केही वर्ष परिवारको साथमा बसेकी थिइन् । नेपालमा हुँदा जीवन बाँच्नका लागि उनले विभिन्न कामहरू गरेको देखिन्छ । वि.सं. २०५१ देखि वि.सं. २०५५ सम्म क्रियसन फुड प्रोडक्सन कम्पनी खोलेर उनले व्यवसायको सुरुवात गरेकी थिइन् । नेपालमै सबैभन्दा पहिले चिप्स फ्याक्ट्रीको रूपमा उनको क्रियसन फुड प्रोडक्सन कम्पनी चिनिएको छ । उनको त्यस कम्पनीमा क्रन्च चिप्स तथा क्यान्डीको उत्पादन हुन्थ्यो ।

दीपा राईले कुखुरापालन र च्याउ उत्पादन पनि गरिन् । दीपाले कोलाज ब्युटिक नाम राखेर वि.सं. २०५९ देखि वि.सं. २०६२ सम्म काम गरेकी थिइन । त्यसै गरी नेपालको प्रथम व्यावसायिक फूल व्यवसायीको रूपमा परिचित राईले वि.सं. २०६३ देखि वि.सं. २०६८ सम्म डिजेज अर्किड नर्सरीको व्यवसाय पनि गरेकी थिइन् ।

जीवन एउटा सिकाइको क्रम हो । अभ्यास हो । सिकेर नसकिने प्रक्रिया हो । जीवनलाई सहज रूपमा लिनुपर्छ । जीवन सङ्घर्ष हो । हामीले निरन्तर खुसी राख्ने चेष्टा गर्नुपर्छ । त्रासले भरिएको भए पनि जीवनमा हाँसेर बाँच्न सक्नुपर्छ । भएका दु:ख र पीडामा पनि मुस्कुराउन सक्नुपर्छ । जीवनमा गुनासाहरू बोकेर बाँच्न हुँदैन भन्ने दीपाको जीवनप्रतिको बुझाइ छ ।

मान्छेले असल काम गर्छु भनेर भन्दा पनि भित्रैबाट त्यो चिज आफैँ आएको हुन्छ भन्ने उनको दृष्टिकोण छ ।

चार कक्षामा पढ्दा *मान्छे सबै एउटै हो* शीर्षकको कविता स्कुलकै **हिमज्योति**पत्रिकामा छपाएर लेखनको यात्रा आरम्भ गरेकी राईका हालसम्म तीन ओटा कविता सङ्ग्रहहरू तिम्रो सपनाको म, स्पन्दनका रागहरू र छुटेको वागदाताप्रकाशित भएका छन् भने प्रतिरूपएल्वम पनि बजारमा आएको छ । विभिन्न पत्रपत्रिकामा छापिएका कथाहरू सङ्ग्रहको तयारीमा पनि छन् । कथा, कविता र गीत नै उनको लेखनको मुख्य पाटो हो ।

तेस्रो परिच्छेद

दीपा राई पुनको व्यक्तित्व

३.१. पृष्ठभूमि

मान्छेको व्यक्तित्व उसले गरेका विभिन्न कार्यहरू र उसको स्वभाव तथा आनीवानीहरूको आधारमा निमार्ण हुन्छ । कुनै पनि मान्छेको पहिचानको आधार भनेको नै उसको व्यक्तित्व हो । व्यक्तित्वको आधारमा नै मान्छेको आन्तरिक तथा बाह्य स्वरूपको पहिचान हुन्छ । व्यक्तित्व भनेको नै कुनै पनि व्यक्तिको प्रतिबिम्ब हो । व्यक्तिको व्यक्तित्वको आधारमा नै उसको वास्तविकता थाहा पाउन सकिन्छ । को मान्छे कस्तो हो भन्ने कुराको पहिचान भनेको उसको व्यक्तित्व हो । कुनै पनि व्यक्तिको व्यक्तित्वको निर्माण उसले गरेका कार्यहरूको आधारमा नै बनेको हुन्छ । व्यक्तिको आचरणले उसको व्यक्तित्वको निर्धारण गरेको हुन्छ । जीवन यात्राको क्रममा विभिन्न किसिमको आरोहअवरोह पारगर्दै जाँदा व्यक्ति पूर्ण मान्छेको रूपमा निर्माण हुन्छ । यसरी निर्माण भएको मान्छेका तमाम राम्रानराम्रा क्रियाकलापको आधार नै उसको व्यक्तित्व पहिचान गर्ने आधार बनेका हुन्छन् । व्यक्तिले प्राप्त गरेको शिक्षाका साथै उसको व्यवहार पनि व्यक्तित्वको आधार हो ।

कुनै पनि व्यक्तिको व्यक्तित्व उसको बाह्य बुनोट तथा आन्तरिक संरचनाको आधारमा निर्माण भएको हुन्छ । बाह्य बुनोट भनेको उसको शारीरिक संरचना तथा लवाइखवाइ हो भने आन्तरिक संरचना भनेको उसले आफ्नो जीवनमा गरेका कार्यहरू नै हुन् ।

दीपा राई पुनको व्यक्तित्व यस्तै किसिमका आधारहरूबाट निर्माण भएको छ । दीपा राईलाई चिन्न र बुझ्नका लागि उनको बाह्य संरचना केही रूपमा आधार भए पनि उनले समाज र मानव समुदायका लागि गरेका तमाम कार्यहरू नै प्रमुख विषय हुन् । दीपा राई पुनको व्यक्तित्व निर्माणमा पारिवारिक, सामाजिक,आर्थिक,शैक्षिक उनले गरेका व्यवसायिक कार्यहरूले नै भूमिका निर्वाह गरेका छन् । दीपा राई पुनले नेपाली साहित्यका विविध विधा र व्यवसायको क्षेत्रमा दिएको योगदानको आधारमा नै उनको व्यक्तित्वको बारेमा भन्न सकिन्छ ।

३.२. शारीरिक व्यक्तित्व

दीपा राई पुन लगभग पाँच फुट उचाइ भएकी, गहुँगोरो शरीर भएकी हँसिली व्यक्ति हुन् । हरेक अवस्थामा मुस्कान छरेर हिँड्ने राईको बाह्य संरचनाको पहिचान उनको मुस्कान पनि हो । लवाइखवाइमा विशेष ध्यान दिने राईलाई अहिलेसम्म कुनै पनि गम्भीर बिमारीले छोएको छैन । त्यसो त जस्तोसुकै खाना पनि सहजताका साथ खाने राई ग्रामीण सरलतामा हुर्के पनि र त्यसै अनुरूपको पहिरन र खानपानबाट हुर्के पनि हाल अमेरिकाको जीवन शैलीले उनको लवाइमा केही परिवर्तन गरेको छ । विभिन्न किसिमका पोसाकहरू फेरिफेरि लगाउने राई व्यक्तित्वको पहिचान बाहिरी संरचना पनि हो भन्ने मान्यता राख्छिन् ।[३४]

दैनिक खानपानमा उनी विशेष ध्यान दिन्छिन् । उनको स्वभाव सरल र सहयोगी छ । अप्ठेरोमा परेका मान्छेलाई आफ्नो तर्फबाट पूर्ण रूपमा सहयोग गर्ने राई सबै मान्छेहरूलाई समानताको भावनाले हेर्छिन् । मान्छे सबै एकै किसिमका हुँदैनन् । हरेक मान्छेको स्वभाव र बानी फरक हुन्छ । हामीले अरूको अस्तित्वलाई पनि समान ढङ्गले बुझिदिनुपर्छ भन्ने धारणा राख्ने राई उनको सम्पर्कमा आउने सबै मान्छेसँग निकट सम्बन्ध राख्छिन् ।[३५]

३.३ व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरू

कुनै पनि व्यक्तिको व्यक्तित्व उसले गरेका कार्यहरू र उसको जीवनयात्राका तमाम आयामहरूका आधारमा गर्न सकिन्छ । उसले दिएको योगदानले नै उसको व्यक्तित्व निर्माण गर्दछ । दीपाले गरेका कार्य र उनले दिएको योगदानको आधारमा नै उनको व्यक्तित्वको निर्माण भएको छ । उनले गरेका कामको आधारमा उनको व्यक्तित्वलाई देहायबमोजिम अध्ययन गरिएको छ ।

३४.ऐजन ।
३५.ऐजन।

३.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व

दीपा राई पुन सानै उमेरदेखि कविता लेख्थिन् । विद्यालयमा हुने विभिन्न किसिमका अतिरिक्त क्रियाकलापमासधैँ भाग लिने गर्थिन् । आफूले अध्ययन गर्ने क्रममा अध्ययन गर्ने संस्थामा उनीसधैँआफ्ना गुरुहरूको नजरमा राम्रो विद्यार्थीको रूपमा परिचित भएकी थिइन् । उनको घरमा पढ्ने वातावरण भएकोले र सानैदेखि कोमलो भावना भएकोले पनि उनलाई साहित्यमा आउन प्रेरणा मिलेको थियो ।[३६]

चार कक्षामा पढ्दादेखि नै सिर्जनात्मक कर्ममा लागेकी राईले चारमा पढ्दा पहिलो पटक **हिमज्योति** पत्रिकामा '*मान्छे सबै एउटैहो*' शीर्षकको कविता छपाएर आफ्नो साहित्यिक लेखन यात्राको सुभारम्भ गरेकी थिइन् । उनको साहित्य लेखन प्रारम्भदेखि नै गहन थियो । उनले आफ्नो लेखन यात्राको गहनतालाई नै निरन्तरता दिएर अगाडिबढिरहिन् । साहित्य लेखनको यात्रा अगाडि बढ्दै जाँदा उनले कविता, कथा र गीतहरू पनि लेख्न थालिन् । यिनै रचनाहरूको आधारमा उनको साहित्यिक व्यक्तित्वको पहिचान गर्न सकिन्छ ।[३७]

३.३.१.१ स्रष्टा व्यक्तित्व

दीपा राई पुनको साहित्यिक यात्रा सर्वप्रथम कविता विधाबाट भएको हो । कविता लेखनको यात्रालाई निरन्तरतादिँदै राईले कथा र गीत लेखनलाई पनि निरन्तरतादिँदै गइन्। हालसम्म उनका तीन ओटा कविता सङ्ग्रह प्रकाशन भएका छन् भने **प्रतिरूप**नामको एल्वम पनि बजारमा ल्याएकी छन् ।विभिन्न पत्रपत्रिकामा कथाहरू प्रकाशित गरेकी छन् । उनको स्रष्टा व्यक्तित्वलाई यिनै सिर्जनाहरूको आधारमा देहायबमोजिम तीन प्रकारमा विभाजन गरिएको छ ।

१.कवि व्यक्तित्व

दीपा राई पुनले सर्वप्रथम२०३४ सालमा प्रथमपटक नौ वर्षकै कलिलो उमेरमा चार कक्षामा पढ्दा '*मान्छे सबै एउटै हो*'शीर्षकको कविता **हिमज्योति**पत्रिकामा छपाएर आफ्नो लेखनयात्राको सुरुवात गरेकी हुन् । उनको साहित्ययात्रा यसै कविताबाट प्रारम्भ भएको हो ।

३६.ऐजन ।
३७.ऐजन ।

त्यसपछि उनले निरन्तर लेखनयात्रालाई अगाडि बढाउँदै गइन् । दीपा राई पुनका हालसम्म*तिम्रो सपनाको म, स्पन्दनका रागहरू र छुटेको बागदाता* कवितासङ्ग्रहहरू प्रकाशित भएका छन् । यसबाहेक दीपा राई पुनका फुटकर कविताहरू पनि विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित भएका छन् । उनका फुट्कर कविताहरूको सूची निम्न बमोजिम रहेका छन् ।

क्र.स.	शीर्षक	विधा	प्रकाशन स्रोत
१	स्वीकृतिका कोलाजहरू	कविता	**बैकुण्ठपुर,** वर्ष ०२,अङ्क ०६अक्टोबर २०१६
२	श्वास	कविता	**प्रेरणा,**वर्ष७ अङ्क ७ सन २०१५
३	सिमाना अनि धने	कविता	**किनार,** वर्ष १८,अङ्क ७ २०६६
४	सपनाको सहर	कविता	**दिव्यदृष्टि,** स्मारिका अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज पर्थ,पश्चिम अष्ट्रेलिया

दीपा राईका कविताहरूले प्रेम, प्रकृतिप्रतिको मोह,समानताको भावना, राष्ट्रियता, द्वन्द्वप्रति असमानता, राजनैतिक अस्थिरताले निम्त्याएका समस्याहरूको निराकरण जस्ता प्रवृत्तिहरू बोकेका छन् ।

२. कथाकार व्यक्तित्व

नेपाली साहित्यमा दीपा राईको व्यक्तित्व कथाकारको रूपमा पनि परिचित छ । सङ्ग्रहको रूपमा हालसम्मकथाका कुनै पनि पुस्तक प्रकाशित नगरे पनि फुटकर रूपमा कथाहरू लेखेकी छन् । पत्रपत्रिकामा हालसम्म उनका चार ओटा कथाहरू प्रकाशित भएका छन् भने अप्रकाशित कथाहरू पनि एक दर्जन जति रहेकाछन् । **थोर्म्यो** नामको पत्रिकामा हालसम्म उनका चार ओटा कथाहरू प्रकाशित भएका छन् ।

समाजका विभिन्न विषयलाई लिएर यथार्थ समाजको कथा लेख्ने कथाकार राईका प्रकाशित कथाहरू मध्य *अतृप्त आँसु*पनि एक हो ।**थोर्म्यो** पत्रिकाको वर्ष ५,अङ्क २ पूर्णाङ्क १०, अगस्ट २००२ मा प्रकाशित भएको यस कथामा जीवन भोगाइका देखिने र नदेखिने घट्नाहरूको सुन्दर ढङ्गले वर्णन गरिएको छ । यस कथामा महिलाले कसरी रूनको लागि

पनि स्थान पाउँदैनन् र घरमा कसरी दास जस्तो जीवन व्यतित गर्न बाध्य पारिन्छन् भन्ने कुरालाई देखाइएको छ । पुरुषसत्ताको सग्लो मानसिकताले महिलाको स्वतन्त्रतामा पारेको प्रभाव यस कथामा अभिव्यक्त भएको छ । ग्रामीण जीवनको सरलता र सहरीया जीवनको औपचारिकतालाई पनि व्यङ्ग्यात्मक रोगन दिइएको यस कथाले माइती आफ्नो घरमा लामो समयको अन्तरालमा आउँदा पनि हृदय ओछ्याएर स्वागत गर्न नसकेको कुरा प्रष्ट्याइएको छ । देख्दा सरल र सहज जस्तो लागे पनि महिलाहरू बन्धनमा बाँधिएका छन् । उनीहरूका खुसी,अपेक्षाहरू निमोठिएका छन् भन्ने भावात्मक सन्देश दिन अतृप्त आँसु कथा सफल रूपमा देखा परेको छ ।

थोर्म्यो पत्रिकाको वर्ष २, अङ्क २, जुलाई १९९८ मा प्रकाशित भएको *निद्रा नपरेको रात* कथाले पनि समाजका यथार्थ घट्नाहरूको उठान गरेको छ । जीवनमा जोडिने सम्बन्धहरूको स्थायित्व विश्वासको आधारमा हुन्छ । नेपाली समाज आर्थिक रूपमा समान किसिमको छैन । वर्गीय विभेद छ । यसले पारिवारिक अवस्थालाई पनि प्रभाव पार्दछ । पुरुषप्रधान समाजमा पुरुषले महिलालाई जसरी पनि नचाउन सक्छन् भन्ने सन्देश यस कथामा छ । अति नै भयो भने नारीले पनि विद्रोह गर्न सक्छन् र आफ्नो अस्तित्वको रक्षा गर्न सक्दछन् । नारी एउटा सिर्जना हो । सिर्जनाले नै संसारलाई हराभरा र सुन्दर बनाउछ । तर हराभरा बनाउन नपाएपछि र कसैको दबाबमा जीवन बाँच्न पर्ने भए महिला विद्रोह गर्छिन् भन्ने सन्देश यस कथाले दिएको छ ।

*'प्याउचीकी आमा'***थोर्म्यो** पत्रिकाको वर्ष २, अङ्क ३, डिसेम्बर १९९८ मा प्रकाशित भएको कथा हो । नेपाली समाजले बनाएका नियम र ती नियमहरूलाई प्रतिवाद नगरी सहेर बस्ने तमाम नेपाली नारीको कथा हो *'प्याउचीकी आमा'*कथा । आफूलाई रातदिन प्रताडना दिएतापनि त्यसै लोग्नेको खुसी र भलाइको लागि समर्पित हुने प्याउचीकी आमालाई निसा जस्ती समाजकी सचेत पात्रले केही गर्न र स्वतन्त्र तवरले बाँच्नको लागि प्रेरणा दिन्छिन् ।

पुरुषप्रधान समाजले स्थापित गरेका मान्यता तथा आर्थिक र शैक्षिक रूपमा स्वतन्त्र भएर आफ्नो हक जमाउन नपाउँदा नेपाली नारीले भोग्न परेका अनेक कष्टमय जीवनको प्रतिबिम्ब बनेर देखा परेको सामाजिक यथार्थवादी कथा हो *याउचीकी आमा*कथा ।

थोर्म्यो पत्रिकाको वर्ष २,अङ्क ४ मा सन १९९९को अगस्टमा छापिएको कथाकार दीपा राई पुनको *माइली मात्र रोएकी होइनन्'*कथाले पनि विभिन्न प्रताडना सहेर बाँच्न बाध्य नेपाली महिलाको कथालाई समेटेको छ । विश्वका विभिन्न देशहरूमा नेपाली छरिएर रहेका छन् । फरकफरक सभ्यता र सँस्कृति बुझेका छन् । त्यहाँको चालचलन पनि बुझेका छन् । त्यसले गर्दा आफ्नो देशको माया भन्दा बाहिरको देशको मायामा अल्झेका छन् । यसरी अल्झँदा आवरणको सुन्दरतालाई आत्मसाथ गर्छन् तर आत्मिक प्रेमलाई बुझ्न सक्दैनन् । नेपाल गाउँ नै गाउँले भरिएको देश हो । यो देशका धेरै मान्छेहरू गाउँमा नै बस्छन् । ग्रामीण सरलतामा बाँचेकी श्रीमती छोडेर विदेश जाने तमाम लोग्ने मान्छेले श्रीमती छोडेका छन् भने श्रीमतीले लोग्ने छोडेका छन् । वैदेशिक रोजगारीले नेपालका परिवारको संरचनामा बदलाव आएको र संवेदनामा ह्रास आउँदै गएको कुरा यस कथाले उजागर गरेको छ । समाजको यथार्थ घट्नालाई पत्रात्मक शैलीमा लेखिएको यस कथाले गरिबी र अशिक्षाले परनिर्भरता जन्माउछ साथै वैदेशिक रोजगारीले परिवारको खुसी खोसिँदै छ भन्ने संकेत दिएको छ ।

३.गीतकार व्यक्तित्व

कविता लेखनको क्रमसँगै उनले गीत लेखनलाई पनि निरन्तरतादिँदै गइन् । भावनाको कोमलता तथा त्यो कोमलतामा उदाएका जीवनयात्राका तमाम घट्ना, प्रेममय अनुभूति,प्रेम र प्रकृतिको निकटता जस्ता तमाम कुराहरूलाई सुन्दर शब्दहरूमा उनेर दीपाले **प्रतिरूप**एल्वम बजारमा ल्याएकी छन् । वि.सं. २०७४साल एघार महिना सात गते उनको **प्रतिरूप**एल्वमको विमोचन भएको थियो । यस गीतिएल्वममा विभिन्न भाव बोकेका जम्मा सातओटा गीतहरू समावेश गरिएका छन् ।

म मृत्युसँग कहिले नडराउने मान्छे,बिहानैबिहानै घामको किरणसँग,छाती छामे पीडा भयो,तिमी मेरो म तिम्रो, झरी जस्तो आँशु झर्‍यो,मेरो रहर मेरो सपना,मायाको सागर पोख्दा रैछन बोलका जम्मा सात ओटा गीतमा प्रेमको अनुभवलाई तथा जीवनप्रतिको बोधलाई अभिव्यक्त गरिएको छ ।

म मृत्युसँग कहिले नडराउने मान्छेबोलको गीतमा स्वर भिषण मुकारुङको रहेको छ भने सङगीत पारस मुकारुङको रहेको छ । यस गीतमा मान्छेले जीवनलाई प्रेम गर्नुपर्छ,

मृत्यु त शाश्वत सत्य हो । मृत्युको बारेमा सोचेर बसियो भने कुनै पनि किसिमको प्रगति गर्न सकिदैंन भन्ने भाव अभिव्यक्त भएको छ ।

बिहानैबिहानै घामको किरणसँग बोलको गीतमा सुनिता थेवेको स्वर रहेको छ । त्यसै गरी यस गीतमा पारस मुकारुङले सङ्गीत दिएका छन् । जीवन भोगाइका अनुभवलाई प्रकृतिको निरन्तरता र कोमलतासँग निकट राखेर लेखिएको यस गीतले मान्छेले जीवनमा निरास भएर भन्दा आफूलाई सकारात्मक तवरले हेर्ने कोसिस गरेमामात्र सफल हुनसक्छ भन्ने भाव अभिव्यक्त भएको छ ।

छाती छामे पीडा भयो बोलको गीतमा स्वरूपराज आचार्यको स्वर रहेको छ । यस गीतमा बालन्द राईले सङ्गीत दिएका छन् । आफूले प्रेम र विश्वास गरेको मान्छेले पीडादिँदा आँखामा आँसु नआएर नै पीडा भएको भाव अभिव्यक्त भएको छ ।

तिमी मेरो म तिम्रोबोलको गीतमा प्रेमको कोमलतालाई सुन्दर ढङ्गले बुनिएको छ । एकअर्काको परिपुरक भएमामात्र प्रेममय जीवन सुन्दर र मोहकहुन्छ भन्ने भाव बोकेको यो गीतमा सि.डी. विजय अधिकारी र मेलिना राईकोयुगल स्वर रहेको छ । यस गीतमा सङ्गीत आर. डी. अतुले दिएका छन् ।

रजिना रिमालले स्वर दिएको र राजेस थापाले सङ्गीतबद्ध गरेको झरी जस्तो आँशु झऱ्यो बोलको गीतमा प्रेम गर्दागर्दै पनि प्रेमको रस भरिएर दुख्ने मुटु सम्झनाका कैयौं कुइनेटाहरू बोकेर बाँचेको हुन्छ भन्ने भाव अभिव्यक्त भएको छ ।

प्रतिरूपएल्वमको छैटौं नम्बरमा रहेको मेरो रहर मेरो सपनाबोलको गीतमा मुटु र मनमासधैंभरी प्रेम बोकेर बाँच्ने प्रेमीले बितेको समयको यादमय अनुभूतिलाई सम्झेको भाव पाउन सकिन्छ ।

मायाको सागर पोख्दा रैछन्बोलको गीतमा मेलिना राईले स्वर दिएकी छन् भने यस गीतमा सङ्गीत दिएका छन् राजेश थापाले । उनको यो गीत पनि प्रणय भाव बोकेको गीत हो । बिहानैबिहानै घामको किरणबोलको गीतमा विनोद राईले पनि स्वर दिएका छन् । यसरी हेर्दा गीतकारको रूपमा पनि दीपा राई पुन देखापरेकी छन् ।

३.३.२ साहित्येतर व्यक्तित्व

साहित्यिक जीवन यात्रालाई हेर्दा दीपाको लेखनमा विविधता पाइन्छ । विषयवस्तुको विविधताका साथै भावात्मक विविधता पनि उनका रचनामा पाउन सकिन्छ । उनको साहित्यिक व्यक्तित्वले उज्यालो बनाएको व्यक्तित्वलाई उनको अन्य पेसामा देखिएको कार्यदक्षताले फराकिलो पारेको छ । कुनै पनि काममा लागेपछि त्यसैमा रमाउने र ध्यानदिएर त्यो कामलाई फत्ते गर्ने दीपाको आदतले पनि उनलाई सफल व्यक्तिको रूपमा चिनाएको छ ।

साहित्य भन्दा बाहिरको दुनियाँमा उनले गरेको कामको आधारमा उनको साहित्यत्तर व्यक्तित्वलाई निम्नलिखित प्रकारमा विभाजन गरिएको छ ।

१.शिक्षक व्यक्तित्व

वि.सं.२०४८सालमा धादिङको रिचोरटार स्कुलमा एक वर्ष अध्यापन गरेकी दीपा राईलाई दुर्गम गाउँमा गएर सेवागर्ने सोख त्यही ठाउँमा गएर पुरा भएको थियो । त्यो ठाउँमा गएर उनले समाजको विविध स्वरूपको संरचनालाई नजिकबाट नियाल्ने मौका पाएकी थिइन् । आडम्बरमा बाँचेको त्यस समाजमा क्रान्तिका ठुला कुरा भए पनि यथार्थमा त्यो समाज धेरै नै रूढीबादी चेतनाले ग्रसित थियो । क्रान्तिलाई परिवर्तनको रूपमा बुझेकी राईले एक वर्ष धादिङमा पढाएकी थिइन् ।[३८]जब उनी काठमाडौँ फर्किइन् तब उनले पार्ट टाइम माउन्ट भ्याली स्कुलमा केही समय पढाइन् ।[३९]त्यसपछि उनले डाइरेक्टरको रूपमा केही समय नासा इन्टरनेस्नल स्कुलमा पनि काम गरेकी थिइन् । त्यहाँ डाइरेक्टरको रूपमा बस्दा शिक्षालाई व्यापारको रूपमा बुझेपछि उनले त्यहाँबाट पनि जागिर छोडिन् । शिक्षा शिक्षाकै लागि हुनुपर्छ व्यवसायिक हुनुहुँदैन भन्ने मान्यता राख्ने कविहृदयकी दीपालाई शिक्षामा देखिने तमाम व्यथितिले पीडा पनि दिएको थियो ।[४०]

३८.ऐजन।
३९.ऐजन।
४०.ऐजन।

२. व्यवसायिक व्यक्तित्व

दीपा स्कुल पढ्दा अफिसहरूमा जाने गर्थिन् । कर्मचारीहरूलाई उदास देख्दा उनलाई कर्मचारी नहुने मन लागेको थियो । अध्ययन सकेपछि शान्ती तण्डुकारसँग मिलेर बागबजारको धम्मचक्र विहार नजिकै चिप्स फ्याक्ट्री चलाइन। क्रियसनफुड फ्याक्ट्रीपनि चलाइन ।उनले यो व्यवसाय गर्नुपूर्व खाद्य अनुसन्धान केन्द्रबाट तालिम लिएकी थिइन् ।[४१]उनले चिप्स व्यवसाय गर्दा नेपालमा अंकल चिप्स मात्र आउँथ्यो । सुरुमा क्याण्डी र चिप्स गरिन् । त्यति बेला बजार थिएन तर पनि बजारमा क्वालिटी पठाउनुपर्छ भन्ने उनको बुझाइ थियो । उनीहरूले शोयाबिनको तेल प्रयोग गर्थे । त्यो धेरै नै महँगो पर्थ्यो । त्यतिबेला महिला व्यवसायीलाई हेर्ने दृष्टिकोण नै फरक किसिमको थियो ।[४२]विभिन्न परिस्थितिले गर्दा उनले त्यो कम्पनी बन्द गर्नुपऱ्यो । त्यसपछि उनले थानकोटको घरमै पोल्टिफम खोलिन् । दुई महिनामा नै कुखुरा बढेको देखेपछि उनको मनले त्यो व्यवसाय गर्न मानेन् । त्यसपछि उनी च्याउखेती गर्न थालिन् ।[४३] उत्पादन पनि आफैले गर्नुपर्ने र बिक्री पनि आफैले गर्नुपर्ने भएकोले उनलाई अप्ठेरो भयो । उनकोमा जसलाई काम लगाएकी थिइन् त्यो व्यक्ति पनि भाग्यो । त्यसपछि उनले च्याउखेती पनि छोडिन् । त्यसपछि साथीसँग मिलेर बुटिक गर्न थालिन् । त्यतिबेला उनकोमा काम गर्ने तीन जना थिए । चिप्स गर्दा पनि उनी काठमाडौंजिल्लाको सचिव भएर काम गरेकी थिइन् ।[४४] बुटिक गर्दागर्दै उनलाई टाढा भयो । बच्चाहरूलाई समय दिन नसकिने भएपछि उनले त्यो व्यवसाय पनि छोडिन् । उनका श्रीमान्धीरज विदेश गएपछि उनले फूल व्यवसाय गर्न थालिन् । पत्रिकामा हेर्दा तालिमको लागि सूचना आएको थियो । रोजगार प्रवर्द्धन आयोग र वमेन इन फरिकल्चरले गार्डेनिङ तालिम दिने भन्ने देखेपछि उनी तालिम लिन गइन र तीस जनामा प्रथम पनि भइन् । त्यतिबेला बच्चा सानै भएकोले उनले गरिनन् तर दुई वर्षसम्म त्यसको अध्ययन गरिन् ।[४५] घरमा नै उनले पहिलो पटक फूल व्यवसाय सुरु गरिन्।उनी सानैदेखि फूललाई अति नै माया गर्थिन् । सानो छँदा पनि आफूसँग भएको पैसा फूलमा खर्च गर्थिन् । अर्किटसम्बन्धी दुई वर्ष अध्ययन गरेपछि घरमा नै उनले यसको व्यवसाय सुरु गरिन् ।

४१.ऐजन।
४२.ऐजन।
४३.ऐजन।
४४.ऐजन।
४५.ऐजन।

त्यसपछि ललितपुरमा त्यो व्यवसाय दर्ता नै गरेर उनले व्यवसायिक फूल खेती सुरु गरिन् । साढेचार रोपनी जमिन आफैंले लिएर र बाँकी जमिन लिजमा लिएर अर्किटको खेती सुरु गरिन् ।दुई सय बोटबाट सुरु गरेको यो व्यवसाय फस्टाउँदै गयो ।[४६] दश रोपनी जस्तोमा कटफ्लावर र अर्किट गरिन् । यो फूल तीनदेखि चार वर्षमा फुल्छ । एउटा अर्किटलाई उनले तेह्र हजारसम्ममा पनि बेचेकी थिइन् । उनलाई यो व्यवसायले जीवन बाँच्न पनि सिकायो ।[४७]त्यसपछि राष्ट्रिय तवरबाट नै पुरस्कृत र सम्मानितहुँदै गइन् । यो व्यवसाय उनले सन् २०१२मा छोडिन् । त्यसपछि उनको यात्रा अमेरिकातिर लागेको पाइन्छ ।धैर्यताले सुन्दरता दिन्छ भन्ने मान्यता उनलाई यो फूल व्यवसायले पनि दिएको थियो ।[४८]

३.४ जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वबीच अन्तर्सम्बन्ध

दीपा राई पुनले आफ्नो जीवनयात्राको लामो समयमा विभिन्न किसिमका क्षेत्रहरूमा संलग्न भएर महत्वपूर्ण काम गरेकी छन् । उनका तिनै कामले गर्दा नै उनलाई सामान्य किसिमको जीवनयापन गरिरहेका मान्छेभन्दाभिन्दै र बिशिष्ट बनाएको छ । उनको कार्यले उनलाई राष्ट्रिय व्यक्ति हुनमा सघाउ पुऱ्याएको छ । उनले गरेका विभिन्न कार्यहरू र उनले त्यो बीचमा रचना गरेका साहित्यिक कृतिहरूलाई नियालेर हेर्दा उनका कृतिहरू, उनले गरेको कार्य र भोगेको जीवन बीच गहिरो सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । आर्थिक स्थिति उनको अनुकूलमा थिएन । उनले आफूले भोगेका तमाम अप्ठेरा परिस्थितिलाई पनि आफ्ना रचनाहरूमा अभिव्यक्त गरेकी छन् । दीपाले भोगेको जीवनले नै उनको जीवनदर्शनको निर्माण गरेको छ । दीपाको भोगाईले नै उनको स्वभावको पनि निर्माण गरेको छ । आफ्नो जीवनभोगाई र जीवनलाई हेर्ने दृष्टिकोणलाई नै उनले आफ्ना रचनाहरूमा उतारेकी छन् । उनकी आमाले गरेको सङ्घर्षका साथै त्यही सङ्घर्षको बीचमा उनले देखेका तमाम जीवनका मोडहरू पनि सुन्दर तवरले कविताको विषय बन्न पुगेका छन् ।उनले बुबाको ममता कहिले पनि पाइनन् । बुबाले उनी गर्भैमा हुँदा उनी र उनकी आमालाई छोडेर दोस्री श्रीमती विवाह गरेका थिए । उनको बालमनोविज्ञानमा यसको असर परेको थियो । उनकी आमा कडा स्वभावकी भएकी र जीवनलाई सहज तरिकाले अबलम्बन गर्न सक्ने भएकीले

४६.ऐजन।
४७.ऐजन।
४८.ऐजन।

आफ्नी छोरीलाई सधैँ पढाउने सपना देखेकी थिइन् । सानैदेखि आमाको सङ्घर्षलाई देखेकी दीपाका रचनाहरूमा आमाको सङ्घर्षमय जीवनका तमाम पाटाहरू पनि कलात्मक तरिकाले आएका छन् । बाल्यकालमा अभाव भ्केलेको हुनाले उनले सधैँ आर्थिक विषयमा सोच्ने गर्थिन् । खाली नबस्ने उनको बानी थियो । उनले विभिन्न किसिमका व्यवसायहरू पनि गर्दै गइन् । कतिपयमा उनी सफल हुदै गइन् भने कतिपय व्यवसायमा असफल पनि भइन् । उनको जीवनमा घटेका यी तमाम घट्नाहरू पनि उनका रचनाहरूमा आएका छन् । सानैदेखि प्रकृतिको काखमा हुर्केकी र प्रकृतिप्रेमी भएकोले पनि उनका कविताहरूमा प्रकृति छताछुल्ल भएर पोखिएको छ । जीवनलाई प्रेम गर्ने र जीवनको महत्वलाई सकारात्मक रूपमा अबलम्बन गर्ने उनको स्वभाव र जीवनदर्शन भएको हुनाले उनका रचनाहरूमा प्रेमको कोमलता यत्रतत्र पाउन सकिन्छ । यसरी हेर्दा राईको समग्र जीवनका मूलभूत पक्षहरू, कार्यहरू र तिनबाट बनेको उनको व्यक्तित्व उच्च किसिमको रहेको छ । उनको लगनसिलताका साथै पारिवारिक अवस्था तथा जीवन बुझाइले नै उनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वमा तादात्म्यता पाउन सकिन्छ ।

३.५ निष्कर्ष

दीपा राई पुनको जीवनीलाई सरसर्ती हेर्दा उनी मध्यमवर्गीय परिवारमा हुर्केकी देखिन्छिन् । आमाको ममताको छहारीमा हुर्कदै गएकी र पछि बुबाको पनि मृत्यु भएकोले केवल आमासँग मात्रै जीवनका तमाम वसन्तहरू व्यतित गरेकी देखिन्छिन् । उनका मामा भानुप्रकाश मार्मिकको साहित्यप्रतिको लगनसिलताले पनि उनलाई लेखनमा प्रेरणा मिलेको देखिन्छ । उनको जीवनलाई हेर्दा उनको व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरू देखापर्दछन् । पेसागत रूपमा विभिन्न काम गरेकी र व्यवसाय पनि गरेकी राई हाल अमेरिकामा स्थायी रूपमा बसोबास गरेको भए पनि उनले नेपाली साहित्य तथा समाजका विभिन्न क्षेत्रमा संलग्न भएर काम गरेको देखिन्छ । भौगोलिक रूपमा टाढा भए पनि आत्मिक रूपमा उनी नेपाल र नेपालीलाई अत्यन्तै माया गर्छिन् र देशमा आउने पीडाहरूको बोध गर्छिन् । उनको यो पीडाबोध उनका रचनाहरूमा देखिनुका साथै उनले गर्ने सामाजिक कार्यहरूमा देखापर्दै आएको पाइन्छ । अमेरिका जस्तो देशमा बस्ने भए पनि उनी साधारण किसिमको जीवनशैली जिउन रुचाउँछन् । खानपानमा पनि उनले कहिले छान्ने काम गर्दैनिन् । जे छ त्यसैमा सन्तुष्ट हुने उनको स्वभाव रहेको छ ।

विभिन्न किसिमका साहित्यिक संस्थाहरूमा आबद्ध भएर नेपाली साहित्यको विकास र विस्तारमा दीपाले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाहा गरेकी छन् । नेपाली साहित्यमा स्थापित भइसकेकी राई बहुमुखि प्रतिभाकी धनी हुन् । नेपाली साहित्यका विविध विधाहरूमा कलम चलाएकी राईका यी र यस्तै कार्यहरूले उनको बहुआयामिक क्षमताको मुल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

चौथो परिच्छेद
दीपा राई पुनको साहित्ययात्रा

४.१ विषयप्रवेश

दीपा राई पुनको साहित्ययात्रा (२०३४) सालमा **हिमज्योति** पत्रिकामा मान्छे सबै एउटै हो शीर्षकको कविता प्रकाशनबाट सुरुवात भएको हो । यसपछि उनले लेखेका कविता, कथाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशितहुँदै आएको देखिन्छ । कविता विधाबाट साहित्य लेखनमा प्रवेश गरेकी राईले (२०६८) सालमा तिम्रो सपनाको *म* शीर्षकमा कवितासङ्ग्रह प्रकाशनमा ल्याएकी हुन् । यहीँबाट दीपा राई पुनको औपचारिक साहित्ययात्राको थालनी भएको देखिन्छ । यसपछि क्रमशः स्पन्दनका रागहरू(२०७०) कवितासङ्ग्रह, *छुटेको बागदाता*(२०७२) कवितासङ्ग्रहगरी तीन ओटा प्रकाशित पुस्तकाकार कृतिहरू प्रकाशनमा आएका छन । यसरी माथिको विवरणलाई हेर्दा दीपा राई पुन (२०३४) सालदेखि हालसम्म साहित्यलेखनमा निरन्तर लागेकीछन् ।

४.२ दीपा राई पुनको साहित्य लेखनयात्राको चरण विभाजन

२०३४ सालबाट साहित्यसाधनामा समर्पित पुन हालसम्म पनि नेपाली साहित्यको उन्नयनमा निरन्तर क्रियाशील रहेकी छन् । दीपा राई पुनले (२०३४) सालबाट साहित्यलेखनको प्रारम्भ गरेपनि उनको पहिलो प्रकाशित कृति भने (२०६८) मा प्रकाशित तिम्रो सपनाको म कविताकृति हो । यहाँ उनको साहित्ययात्राको चरण विभाजन गर्दा उनका प्रकाशित रचना, प्रवृत्ति र हालसम्मको समयावधिलाई आधार मानेर विभाजन गरिएको छ ।

२०३४ सालदेखि औपचारिक लेखनयात्रा प्रारम्भ गरकी दीपा राई पुनको चारदशक लामो समयावधि नेपाली साहित्यको विस्तार र विकासमा समर्पित भएको देखिन्छ । हाल अमेरिकाको धर्तीलाई कर्मथलो बनाएर व्यस्त समयका बावजुद पनि नेपाली साहित्यलेखनमा क्रियाशील राई प्रखर प्रतिभा भएकी अध्ययनशील व्यक्तिको रूपमा पनि परिचित छन् । कवि राईले करिव चारदशक लामो आफ्नो सार्वजनिक लेखनयात्रामा तीन ओटा कृतिहरू लेख्न र प्रकाशन गर्न सफल भएकी छन् । राईका फुटकर लेखरचनाहरू पनि विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित भएका छन् । (२०३४) सालदेखि यता चारदशक लामो अवधिमा दीपा राई पुनले

नेपाली साहित्यमा प्रकाशित गरेका कृतिको आधारमा तिनलाई दुई चरणमा विभाजन गरी अध्ययन गरिएको छ :

१. पहिलो चरण (प्रारम्भदेखि-२०६८ सम्म)

२. दोस्रो चरण (२०६८-हालसम्म)

१. पहिलो चरण (प्रारम्भदेखि-२०६८ सम्म)

दीपा राई पुनको लेखनयात्राको पहिलो चरण वि.सं. २०३४ देखि २०६८ सम्मलाई मान्न सकिन्छ । २०३४ सालमा प्रथम पटक **हिमज्योति** पत्रिकामा *मान्छे सबै एउटै हो* शीर्षकको कविता प्रकाशन भएपछि दीपा राई पुनको साहित्य लेखनयात्रामा पहिलो चरण सुरु भएको मानिन्छ । राईले यस चरणमा कविता, कथा र गीतहरूको रचना गरेको पाइन्छ । उनको यस अवधिमा तिम्रो सपनाको *म* कवितासङ्ग्रह (२०६८) प्रकाशित भएको छ ।यस अवधिमा उनका फुटकर लेखरचनाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित भएका छन् ।

दीपा राई पुनले लेखनको पहिलो चरणमा कविता र कथा विधामा कलम चलाएकी छन् । उनले प्रेम, सामाजिक असमानता, नारीका पीडा तथा तिनले समाजमा पार्ने प्रभावलाई आफ्ना कविता र कथाको विषय बनाएकी छन् । यस समयका उनका रचनामा प्रकृतिप्रतिको मोह प्रचुर मात्रामा देखा परेको छ । ग्रामीण जीवनको सरलतालाई पनि उनले आफ्ना रचनाहरूमा उतारेकी छन् । असमान समाज व्यवस्थाले नारीको जीवन कहाली लाग्दो भएको र त्यसको लागि मान्छे सबै एउटै हो भन्ने भावका कविताहरूउनले पहिलो चरणका रचनामा गरेकी छन् ।

राईले लेखनयात्राको पहिलो चरणमा विधागत रूपमा कथा र कविताको रचना गरेको पाइन्छ । उनको यो चरण साहित्यिक रचनाका दृष्टिले उर्वर मान्न सकिन्छ । उनका यस चरणका रचनाहरूमा प्रकृतिको कोमलता तथा त्यो कोमलतामा मानवता घोलेको पाइन्छ । (२०६८) सालमा प्रकाशित भएको उनको कवितासङ्ग्रह तिम्रो सपनाको म मा प्रकृति, प्रेम तथा मानवताका स्वरहरू उरालिएको पाइन्छ ।

यस चरणका उनका रचनाहरूमा भाषाशैलीय विन्यासगत कमजोरीहरू देखिए पनि उनको साहित्यसिर्जनालाई यस अवस्थामा ल्याउने आधारभूत चरण यही भएकोले यो चरणमा प्रकाशित भएका फुटकर रचना तथा कृतिहरू आफैमा महत्वपूर्ण छन् ।

२. दोस्रो चरण (२०६८-हालसम्म)

दीपा राई पुनको लेखनयात्राको दोस्रो चरण (२०६८) देखि हालसम्मको समयावधिलाई मान्न सकिन्छ । यस सन्दर्भमा उनको *स्पन्दनका रागहरू*कवितासङ्ग्रह प्रकाशनपछिको समयलाई दोस्रो चरण मानिएको छ । यो चरण विभाजनको मुख्य आधार प्रवृत्तिलाई मानिएको छ। यस चरणमा राईका स्पन्दनका रागहरू(२०७०) कवितासङ्ग्रह, *छुटेको बागदाता* (२०७२) कवितासङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन् भने *प्रतिरूप* (२०७४) गीतिएल्बम पनि विमोचन भएको छ ।

दीपा राई पुनको दोस्रो प्रकाशितस्पन्दनका रागहरू(२०७०) कवितासङ्ग्रह हो । यस कृतिमा राईको पहिलेको कवितासङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित कविताका केही भावहरू दोहोरिन पुगेका छन् भने विषयवस्तुको शृङ्खला र भाषाशैली परिष्कृतहुँदै गएको छ । आफ्नो देश छोडेर टाढा अमेरिका बस्दा देशप्रतिको माया उनका यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा छताछुल्ल भएर पोखिएका छन् । अतीतप्रतिको मोह तथा ग्रामीण जीवनको यादमा पनि उनका कविताहरू बुनिएका छन् । यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा देशप्रेमको भावना, प्रकृतिको मानवीकरण, प्रेमप्रणय भावको प्राचुर्यता, नारीका विविध रूपको चित्रण, मानवीय अस्तित्वप्रतिको सचेतता जस्ता दृष्टिकोणहरूस्पन्दनका रागहरू कवितासङ्ग्रहमा पाइन्छ । उनका कवितामा भावको विविधता, विषयको व्यापकता, शैलीशिल्पगत परिष्कृततार अभिव्यक्तिगत उच्चता पाइन्छ ।

दीपा राई पुनको तेस्रो प्रकाशित छुटेको बागदाता(२०७२) कवितासङ्ग्रह हो । यस सङ्ग्रहमा राईका कविताहरू प्रगतिको पथमाअगाडि बढ्नुका साथै पहिचानको स्वर उराल्नमा पनि लागिपरेको देखिन्छ । देशप्रेमको भावना प्रचुर मात्रामा देखापर्ने यस सङ्ग्रहमा देश छोडेर बाहिर बस्ने मान्छेहरूका भावना, करुणा, संवेदना, अवस्था तथा पहिचानका कुराहरू कविताका विषय बनेका छन । मानवीय सम्बन्धहरूका विविध रूपहरूको चर्चा पनि यस सङ्ग्रहमा पाउन सकिन्छ । आफ्नो संस्कार, संस्कृतिलाई कवितामा उतार्नुका साथै विचारको सबलता तथा तिनको सशक्तता उनको यस सङ्ग्रहमा पाउन सकिन्छ ।

दीपा राई पुनका(२०३४) देखि(२०७२) सालसम्ममा तीन ओटा कवितासङ्ग्रह प्रकाशन भएका छन भने (२०७४) मा एउटा गीति एल्बम विमोचन भएको छ ।वर्तमान

समयमा पनि उनी निरन्तर साहित्यसाधनामा लागिरहेकी छन् । उनको यस कार्यलाई हेर्दा राईका अन्य कृतिहरू फेरि पनि प्रकाशित हुने सम्भावना देखिन्छ ।

४.३ निष्कर्ष

वि.सं.२०२५ सालमा दार्जिलिङमा जन्मेकी दीपा राई पुन सानैदेखि साहित्यसिर्जनामा रुचि राख्थिन् । पछि झापामा बसाइँ सरेर नेपाल आएपछि उनको रुचिलाई मलजल गर्ने वातावरण मिल्यो । विभिन्न किसिमका साहित्यिक कार्यक्रममा सहभागी भएर उनले आफ्नो प्रतिभाको परिचयदिँदै अगाडि बढ्न थालिन् । सानै उमेरमा आफ्नै स्कुलको पत्रिका **हिमज्योती**मा (२०३४) सालमा मान्छे सबै एउटै हो शीर्षकको कविता छपाएर उनले आफ्नो प्रतिभाको परिचय दिएकी थिइन् । राईको कृति प्रकाशनको औपचारिक थालनी (२०६८) सालमा प्रकाशित तिम्रो सपनाको म कवितासङ्ग्रहबाट भएको हो । फुटकर रूपमा कथा, कविताहरू लेखे पनि उनको प्रकाशित कृति कवितासङ्गह नै हो । २०३४ देखि हालसम्म पनि निरन्तर साहित्यसाधनामा क्रियाशील राईका प्रकाशिक फुटकर रचना र कृतिगत प्रवृत्तिलाई आधार मानेर उनको साहित्ययात्राको चरण विभाजन गरिएको हो । जसमध्ये २०३४-२०६८ सम्म पहिलो चरण र २०६९ देखि हालसम्म दोस्रो चरण गरी दुईचरणमा विभाजन गरिएको छ । (२०३०)को दशकदेखि अहिलेसम्म दीपा राईपुन नेपाली साहित्यसिर्जनामा लागि निरन्तर क्रियाशील रहेकी छन् ।

पाँचौं परिच्छेद

दीपा राई पुनका काव्यकृतिको विश्लेषण

५.१ विषयप्रवेश

दीपा राई पुनका तिम्रो सपनाको म (२०६८), स्पन्दनका रागहरू(२०७०) र छुटेको बागदाता(२०७२) गरी हालसम्म तीन ओटा काव्यकृतिहरू प्रकाशित भएका छन । यहाँ उक्त काव्यकृतिहरूको विश्लेषणका लागि प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलद्वारा लिखित कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास(२०६०) पुस्तकमा प्रस्तुत कविताका संरचक घटकहरूका आधारमा दीपा राई पुनका काव्यकृतिहरूको विश्लेषण गरिएको छ ।

५.२तिम्रो सपनाको म कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण

५.२.१परिचय

तिम्रो सपनाको मनामक कविताकृतिवि.सं. २०५८साल माघमा अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज नेपाल च्याप्टरबाट प्रकाशित भएको हो । आकार प्रकारका दृष्टिले डिमाइ साइजको रहेको प्रस्तुत कृति ७९ पृष्ठमा संरचित छ । कृतिको अगाडिको आवरणमा रंगिन रूखहरू , घरहरू र मान्छेको आकृति छ । सिरानमा रातो अक्षरमा **तिम्रो सपनाको म** नाममा कवितासङ्ग्रहको शीर्षक राखिएको छ । कृतिको पछाडिको आवरणमा लेखकको तस्बिर र उनको परिचय दिइएको छ । त्यसको तल बैरागी काइँला, गोविन्दराज भट्टराई र महेश प्रसाईँले कवितामाथि राखेका भनाइलाई राखिएको छ ।

सुरुमा प्रकाशकीयको तर्फबाट राधेश्याम लेकालीको मन्तव्य छ । त्यसपछि 'मेरै आँगनको व्यस्त सुनाखरी फुलेको देखेर म'शीर्षकमा गोविन्दराज भट्टराईको लेख छ । त्यसपछि पुरोवाक शीर्षकमा महेश प्रसाईंको लेख छ । त्यसपछि'स्रष्टा अभिव्यक्ति' शीर्षकमा कविकोआफ्नो भनाइ छ । कविता सुरु हुनुअघि कविताक्रम रहेको छ । कविताक्रममा ३६ओटा कविताहरूलाई विभिन्न शीर्षकमा बाँडिएको छ ।

यस कवितासङ्ग्रहमा वि.सं.२०६८ भन्दा अगाडि लेखिएका विभिन्न शीर्षकका ३६ओटा कविताहरूलाई यस सङ्ग्रहमासमावेश गरिएको छ । विभिन्न समयमा लेखिएका कविताहरूलाई सङ्कलन गरी वि.सं. २०६८ साल माघमा उनले आफ्नो पहिलो कवितासङ्ग्रह **तिम्रो सपनाको म** प्रकाशित गरेकी थिइन् । छरिएर रहेकाआफ्ना

कविताहरूलाई एकीकृत गरी सङ्ग्रहको रूपमा ल्याउन उनले यसै सङ्ग्रहबाट सुरु गरेकी थिइन् ।**तिम्रो सपनाको म** कविता सङ्ग्रहमा रहेका ३६ओटा कविताको परिचयात्मक व्याख्या गरिएको छ ।

५.२.२ विषयवस्तु वा भाव

कविताको पहिलो आधारभूत संरचक घटक मानिने भाव वा विचार कविताको मूलवस्तु वा मूल कथ्य हो र यो कार्यव्यापारमा अन्तर्निहित हुन्छ । कविता सिर्जनाका लागि प्रयुक्त मूल विषयवस्तु र अवधारणालाई भाव वा विचार भनिन्छ । विषयवस्तुको चयनमा कवि पूरै स्वतन्त्र हुन्छ र ऊ निर्वाध रूपमा स्वेच्छापूर्वक अनेक विषयवस्तुको चयन गरी त्यसमा आफ्नो विचारलाई समेत मिसाएर काव्यसिर्जना गर्छ ।[४९]काव्यसिर्जनाका लागि जीवनजगतका यावत् विषयवस्तु अर्थात संसारका जुनसुकै वस्तु,प्रकृति,संस्कृति,प्रेम,भूगोल, इतिहास,राजनीति,धर्म,मानवीय स्वभाव,अनुभूति,तात्कालिक यथार्थ वस्तुस्थिति आदि ग्रहण गर्न सकिन्छ । यही विषयवस्तुको चयनगत स्वतन्त्रता र असीमताका कारण कवितामा पनि अनेकरूपता र विविधता पाइन्छ ।[५०]आफ्नो जीवन भोगाइका सुख, दुःख, हर्ष विस्मात्, उज्याला, अँध्यारा आदि विविध पाटाहरूमध्येबाट आफूलाई प्रभावित र आकर्षित तुल्याउने जुनसुकै विषयमा कवितासिर्जना गर्न सकिने हुँदा कविताको विषयवस्तु अनन्त हुन्छ र कवितासिर्जनाको मूल आधार पनि यही हो । ब्रह्माण्डका यथार्थ घटना,कल्पना तथा यथार्थ र कल्पनाको समुचित सम्मिश्रण गरी कवितासिर्जना गरिन्छ । कवितालाई रागात्मक, सौन्दर्यमूलक, संवेदनायुक्त र रमणीय तुल्याउन सुन्दर भाव वा विचारको विन्यासमा विशेष ध्यान दिनु पर्दछ ।[५१]

कविताको एउटा मह□वपूर्ण घटक वा तत्वका रूपमा रहेको भाव वा विचार प्रगीतात्मक, आख्यानात्मक एवम् नाटकीय तीनै खाले संरचना भएका कवितामा कुनै न कुनै रूपमा आए पनि यसलाई मूलत प्रगीतात्मक कविताको संरचक घटक मानिन्छ । आयाम लम्बिदै गएपछि क्रमशः विकसित र विस्तारित हुँदै जाने भाव वा विचारको विकास र

४९.प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल,**कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास**,(नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०६०, पृ.७७)
५०.ऐजन, पृ. ७७ ।
५१.ऐजन, पृ. ७७ ।

विस्तार प्रगीतात्मक कवितामा पनि आदि, मध्य र अन्त्यका रूपमा क्रमिक वा व्यतिक्रमिक ढङ्गले हुन्छ ।[५२] यसको सुरुमा मूलभावतर्फ अभिमुखीकृत गर्दै मूलभाव प्रस्ताव गरिन्छ भने मध्यमा यसको विस्तार तथा अन्त्यमा वर्तुलित रूपले पुष्टीकरण एवम् निष्कर्षण प्रस्तुत गरिन्छ । यी सबै दृष्टिबाट हेर्दा भाव वा विचार कविताको विषेशत प्रगीतात्मक अनिवार्य संरचक घटक भएको तथ्य स्पष्ट हुन्छ ।[५३]

विषयवस्तु र प्रस्तुति शैलीको आधारमा कविताको भाव आँकलन गर्न सकिन्छ । कवि दीपा राई पुनले **तिम्रो सपनाको म** कवितासङ्ग्रहमा समावेश गरेका कविताहरूमा निम्नअनुसार भाव पाउन सकिन्छ ।

शीर्षक	मूल भाव
१. तिम्रो सपनाको म	प्रेमको प्राप्तिको निम्ति कल्पनाको संसारमा विचरण गर्दै गरेको प्रेमी र प्रेमको कल्पनामा रूमलिएको स्वयम् प्रेमीकाको हृदयको कुनै अनाम सत्यलाई छोएको आभास दिने कविता हो तिम्रो सपनाको म । मौनतामै प्रेमको प्रस्ताव राखेको र मौनतामै प्रेम स्वीकार गरेको भावमा यो कविता उनिएको छ । प्रेमीका सपना टुट्दै गरेको अवस्थामा प्रेमीकाले सपना साँध्दै गरेको अवस्थाको सुन्दर चित्रण पनि यस कवितामा गरिएको छ । अन्त्यमा प्रेमीले देखेको सपना पूरा हुन्छ वा हुँदैन भन्ने द्वन्द्वात्मक अवस्थामा पुगेर कविता सकिएको छ ।
२. माया	मायाका स्वरूप फरक-फरक हुन्छन् । दीपाको माया कवितामा प्रेमको सूक्ष्म अनुभूतिको सुन्दर चित्रण गरिएको छ । उनको यस कवितामा शान्त रहेको मनलाई कसैले आएर अशान्त पारेको देखिन्छ । मनदुःखाएको देखिन्छ ।

५२. ऐजन, पृ. ७७ ।

५३. ऐजन, पृ. ७९ ।

	पहिलो पटक कसैले माया गर्छु भन्दाका सुन्दर अनभूतिहरू कविताको रूपमा अभिव्यक्त भएका छन् । बेहोस भएको जस्तो प्रतीत पनि भएको छ । हो जस्तो पनि र होइन जस्तो पनि भएको कुरा कविले कवितामा व्यक्त गरेकी छन् । कसैले शब्दमा नै माया गर्छु भन्दा खुसीका आँसुहरू त्यसैत्यसै झरेको कुरा पनि उनको यस माया कवितामा सुन्दर ढङ्गले अभिव्यक्त भएको छ । प्रेमीको आँखा पढेर सुन्दर सपना सजाउने मान्छे अरु कोही थियो वा आफैँ भन्ने द्वन्द्वात्मक अवस्थाको सुन्दर चित्रण यो कवितामा पाउन सकिन्छ ।
३. वशमा छैन जीवन	जीवनयात्राको क्रम निरन्तर एउटै लयमा चल्दैन । खुसीहरूसधैँ एकैनासका हुँदैनन् । दुनियाँलाई देखाउनको लागिमात्र भए पनि मनमा अनेकौँ पीडा लुकाएर हाँसेको यथार्थ भाव यस कवितामा पाइन्छ । भाग्यले आफूलाई ठगेको र त्यही ठगिएको जीवनमा पनि बाँच्ने चेष्टा गरेको भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
४. अस्पष्टता	बालापनका सुन्दर सम्झनाहरू यस कवितामा अभिव्यक्त भएका छन् । आमाको ममता र झटारो एकै पटक पर्दा, वर्षात्को मौसममा आमालाई छलेर दगुर्दा चिप्लिएर लडेको क्षणलाई अगेनाको डिलमा बसेर वर्तमानमा सम्झेको भाव यस कवितामा पाइन्छ । प्रकृतिको कठोरता र कोमलताले हृदयलाई प्रेमील आक्रमण गरेको समय कल्पनामा नै प्रेमीसँग गरेको संवादको सम्झना यस कवितामा पाउन सकिन्छ । खुसीहरूसधैँ एकनासका हुँदैनन् रात र दिन जस्तै हुन्छन् । त्यसै अनुसार जीवन बाँचिदो रहेछ । हामीले बाँचेको जीवन लास भन्दा अरू केही पनि होइन् भन्ने विसङ्गतिवादी

	चेतना पनि यस कवितामा पाइन्छ । जीवन एक सङ्घर्ष हो र यसलाई माया गरेर बाँच्न जान्नु पर्दछ भन्ने भाव पनि यस कवितामा पाइन्छ ।
५. देउरालीमा म	मनको देउरालीमा लामो समय प्रेमीलाई कुर्दै गर्दा मनको कुनै कुनामा आउने उतारचढावका काल्पनिक घामपानीहरूले बारम्बार गलाउन खोज्दा पनि नगलेको प्रेमील र हृदयविदारक भाव यस कवितामा पोखिएको छ । अतीतमा बिताएका तमाम खुसीहरू, मिलन र विछोडहरू, प्रेमीले छोडेर गएको देउराली साँची राख्दै उनको यादमा उनले हेरिदिए मात्र पनि सबैसबै दाउमा राखेर उन्मुक्त हुने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
६. नयाँ जूनको अन्धकारमा	जूनको कोमलतामा, प्रकृतिको कठोरतामा प्रेमीका यादहरू खोज्दै बाँचेको भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ । प्रेमीको सपना नै आफ्नो सपना ठानेर मनका तमाम भावहरू अभिव्यक्त गर्दैगर्दा प्रेमीको सपना नै टुटेपछि मन विछिप्त भएको र उनका सपनाहरूका मोती टिप्न आफैँ लाग्ने प्रयत्न गरेको मीठो भाव पनि यस कवितामा पाउन सकिन्छ । नयाँ जून जिन्दगीमा आउँदै गर्दा र त्यही जूनको छायाँमा अतीतका यादहरू खोज्दै गर्दा स्मृतिका तमाम तरेलीहरू लहर बनेर उर्लिएको भाव पनि यस कवितामा अभिव्यक्त भएको छ ।
७. रुग्ण जीवनको हरिया सपनाहरू	दुःखेको जिन्दगीमा साँचेका कैयौँ आला सपनाहरू उज्यालोमा पनि अँध्यारो जस्ता देखिएको आभाष ,जीवन र मृत्युको द्वन्द्वमा प्रेम खोजेर उभिएको भाव यस कवितामा पाइन्छ । कुनै अनाम प्रेमीले दिएको आश्वासन, विश्वास र खुसी सुम्सुम्याउँदै जीवनमा जितको खुसी मनाएको भाव प्रकट भएको छ ।

८. चौरस्ता	मनहरूविभाजितभएर दुविधामा बाँच्दै गरेको जीवनयात्रामा कैयौँ मनहरू टुक्रिएको र फेरि जोडिएको भाव यस कवितामा प्रकट भएको छ । भीडहरू बीचमा पनि एक्लै हराएको र भ्रममा भ्रम पाएको भाव पनि यस कवितामा पाइन्छ ।
९. नयाँ वर्ष	हजारौँमा एक जो मुस्कुरायो उसैको अव्यक्त प्रेममा वर्षभरि रमाउँदै फेरि चिसो अनुभूतिमा एक्लैएक्लै पीडाहरू सम्हालेर उदाएको भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
१०. स्मृतिपटल	मनको विरक्तता र शुन्यता बढ्दै जाँदा खुसीमा हराएको अतीत र वर्तमानमा दुःखेको भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
११. एई ! आदर्श पुरुष	नारी अस्मिता र अस्तित्वको छायाँमा बाँचेको पुरुष नारीकै अस्तित्वमाथि धावा बोल्न पछिपर्दैन भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
१२. सायद	प्रेम दिने मान्छेले नै प्रेममा घात गरेपछि दुखेर नै जिन्दगीमा मुस्कुराउनु र घात गर्नेलाई नै प्रेम गरेको साथै त्यो प्रेम नै विजय भएको भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
१३. प्रिय	प्रेमीको चेहरामा बनेका प्रेमीकाका तमाम बिम्बहरू सङ्काका रङ्गमा घोलिएपछि प्रेमीको आदर्श र खोक्रो आडम्बर माथि विद्रोह बोल्दै गर्दा र प्रेमीले बाँच्न नजानेको जिन्दगी देख्दा उनैको माया लागेको भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
१४. तिमी मेरो कविता	आडम्बर र फोस्रो आदर्श बोकेर बाँचेको जिन्दगीलाई प्रेमको कविता बनाएर सुन्दर र कोमल जिन्दगी बाँच्न आह्वान गरेको भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
१५. म	युद्धले निम्त्याएका तमाम असमान र पीडादायक अवस्था तथा त्यसले निम्त्याएको अनिश्चितताले मान्छे जमेको भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
१६. विजय उत्सव	विजय उत्सव सबैले मिलेर मनाउन सक्नुपर्दछ । कुनै एक

	वर्ग, पार्टी वा समुदायको खुसी समग्र देशका नागरिकको हुनसक्दैन । त्यसको लागि त मनसँग मन जोड्न सक्नुपर्छ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
१७. दुख्ने मनहरू	युद्धको विभत्सताले निम्त्याएका असमानता र मृत्युको भयावताले निम्त्याएको शून्यताको भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
१८. बिम्ब	जीवन चाहेजस्तो हुँदैन् । रोजेको प्रेम पनि अरूकसैको छायाँमा पुग्दा दुनियाँको अगि मुस्कुराए पनि आफू दु:खेको र अतीतका सम्झना र दु:खाइ नै जीवनका बिम्ब भएको भाव यस कवितामा छ ।
१९. विडम्बना	हजारौं वर्षदेखि विभिन्न किसिमका प्रताडना सहँदै बाँचेका महिलाहरू अत्याचार सहन नसकेर मानसिक समस्याले ग्रसित भएको र त्यो अवस्थालाई समाजले पागल भनेको भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
२०. अनुभूत	अनुभव र अनुभूतिको विशाल प्राकृतिक सुन्दरताको कोमल छायाँमा सम्झनाका मीठा स्वादहरू कल्पनामा चाखेको भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
२१. तीतो सत्य	सपनाहरू सजाएर आफ्नो मान्छेले देश छोड्दा दुखेको मुटु र साँचिएका सपनाहरू उनको आगमनसँगै टुटेको भाव यस कवितामा छ । विदेशमा बसेर ल्याएको रोगले घरमा बस्नेको बाँकी जिन्दगी अँध्यारो बनाएको भाव यस कवितामा पोखिएको छ ।
२२. आस्थाबोध	धनी हुँदैमा खुसी हुने र गरिब हुँदैमा पीडाले रन्थनीने मानसिकताले मान्छे सुखी हुँदैन । त्यसको लागि त सकारात्मक सोच र चिन्तन हुनुपर्छ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
२३. रुमाल	कल्पना र सम्झनामा बाँचेका प्रेमका सुन्दर यादहरू हृदयको रुमालमा सजाउँदासजाउँदै पनि हृदय निचोरेर

	सुख्खा जिन्दगी बाँच्न बाध्य भएको भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
२४. आँसु	प्रेमको प्राप्ति र प्रेमको आभाषमा मिल्ने खुसी र वियोगका आँसुहरू निरन्तर बगिरहेको भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
२५. विस्मृति पटल	जिन्दगीमा सम्झनलायक नभएका सम्झनाहरू पनि मन नलागेर नै सम्झन बाध्य अनुभूतिजन्य भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
२६. सुनाखरी	धैर्य, एकाग्रता र सुन्दरताको प्रतीक जस्तै सुनाखरी र सुनाखरी जस्तै प्रेम बोकेर बाँच्ने अपेक्षा र अभिलाषा यस कवितामा पाइन्छ ।
२७. अवसाद	अस्तित्वको खोजी गर्दागर्दै पनि निस्सार र विसङ्गत जीवन बाँच्न बाध्य अवस्था जीवन भोगाइका आयामहरूमा देखिएको भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
२८. अन्तरा शब्दभरि	प्रेम स्वच्छभाव र मन बोकेर बाँच्नुपर्छ भन्ने प्रेमी नै हराएपछि एकान्तमा बसेर प्रेमप्राप्तिको कल्पनामा सुन्दर सपना सजाएको भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
२९. जीवन समाचारका लागि हाजिर छ	देशमा भएको युद्धले निम्त्याएका असमानताहरूतथा मानवीय संवेदना हराएर मानवको लागि लड्दै गरेको लडाइँको अर्थ छैन र यसले निस्सारता मात्र अभिव्यक्त गर्दछ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
३०. प्रणय दिवस	प्रेमका अनेकौं रूपहरू हुन्छन् । ती सबै रूपहरूका रङ्गहरू पनि फरक-फरक हुन्छन् । भौतिकरूपमा टाढाहुँदा पनि आत्मिक रूपमा निकट भएको कल्पनामा सुखद सपना बुनेको भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
३१. यात्रा	भौतिकरूपमा गरिने तमाम यात्रा भन्दा आत्मिक र मानसिक रूपमा गरिने यात्राहरू ज्यादा पीडामय र सुखमय हुन्छन् । एकले अर्काको भावना र अस्तित्वलाई स्वीकार गर्न

	नसक्दा सम्बन्धहरूसधैँको लागि सकिन्छन् । एकले अर्काका सपना र भावनालाई बुझ्न सक्नुपर्छ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
३२. अन्तहीन शुभकामना	प्रेमको पूर्णता एक दिनमा हुँदैन । प्रेम भौतिक उपस्थितिमा मात्र हुँदैन । प्रेम शब्दमा व्यक्त गर्न सकिँदैन । यो त अनुभूत गर्न सकिन्छ । अनुभूत गरिएका तमाम प्रेमिल आभाषहरू हरपल शुभकामनामय हुन्छन् भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
३३. अभावै अभाव	देशको गरिबी र व्यथितिले मान्छेहरूको जीवन अस्तव्यस्त भएको र त्यसले मान्छेले अभाव भोग्न परेको पीडाको बोध यस कवितामा अभिव्यक्त भएको छ ।
३४. अन्योल	सम्बन्धको अस्थिरताले निम्त्याएका शून्यताहरू र ती शून्यतामा बाँच्ने जीवनको कठोरता सहज छैन भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
३५. घाइते सपनाहरू	कुनै पनि काम गर्नको लागि सुन्दर सपनाहरू देख्नुपर्छ र ती सपनाहरू पूरा गर्ने वातावरण पनि हुनुपर्छ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
३६. पत्रलहर : आत्मबोध	जीवन जिउने तमाम आधारमध्यको एउटाआधार उतारचढावमय भोगाइ र त्यो भोगाइका सम्झनाहरू हुन् । कहिले ती सपनाहरू दुख्छन् र कहिले ती सपनाहरू मुस्कुराउँछन् । पृथ्वी भन्दा बाहिरका ग्रहमा पनि मान्छे पुग्न सक्ला, आणविक आविष्कारको चरम सीमासम्म पुग्न सक्ला तर भावनाहरू कहिले पनि मर्दैनन् भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।

५.२.३ सहभागी

सामान्यतया साहित्यिक सन्दर्भबाट हेर्दा साहित्यिक कृति वा सङ्कथनमा संलग्न वा प्रयुक्त व्यक्ति,पात्र वा चरित्रलाई सहभागी भनिन्छ । गैरसाहित्यिक सन्दर्भबाट हेर्दा चरित्रले व्यक्तित्व र नैतिकतालाई पनि सङ्केत गर्दछ । सहभागी वा पात्रहरू मानवका अतिरिक्त अमानव, जनावर तथा निर्जीव वस्तुहरू पनि हुनसक्छन् ।[५४] यस्ता गैरमानव वा मानवेतर वस्तुलाई लेखकले मानवीय व्यक्तित्वमा आरोपित गरी प्रस्तुत गर्दछ । यस दृष्टिबाट हेर्दा सहभागी मानव नै हुनुपर्छ भन्ने छैन, गैरमानव पनि हुनसक्छ ।संरचनावादीहरू चरित्रसम्बन्धी धारणालाई मिथ भन्दछन् ।[५५]

प्रगीतात्मक, आख्यानात्मक र नाटकीय तीनै खाले कवितामा विभिन्न प्रकारका सहभागीहरूको प्रयोग गरेको पाइएता पनि प्रगीतात्मक कवितामा स्वैच्छिक रूपमा र अन्य दुईमा अनिवार्य रूपमा सहभागी आवश्यक हुन्छन् । आख्यानात्मक कृतिमा सहभागीहरू घटनासँग अन्तर्सम्बद्ध भएर आउँछन् भने नाटकीय कृतिमा वार्तालाप तथा संवादका माध्यमबाट सहभागीता र तिनको भूमिका निर्धारित हुन्छ । यसमा पात्रको सहभागीता,भूमिका तथा संवादलाई सङ्गतिमूलक र स्वाभाविक रूपमा प्रस्तुत गरी वस्तुलाई गतिशील तुल्याइन्छ ।[५६]

यस कवितासङ्ग्रहमा मानवीय र मानवेत्तर पात्रहरूको प्रयोग गरिएको छ । मानवीय पात्रहरूमा आमा, पुरुष, नारी,रामे,श्यामे,च्यान्टी,भुन्टी रहेका छन् । मानवेत्तर पात्रका रूपमा भने प्रकृतिका विभिन्न रूप तथा स्थानहरू रहेका छन् । मानवेत्तर पात्रहरूमा आकाश,तारा,धर्ती,ऐना,चन्द्रमा,बादल,पलाँस,पहरा,मन्दिर,सडक,घोडा,पानी,हिलो,चुक,रात,अगुल ठो,अगेना,देवीदेवता,ग्रह रहेका छन् । प्रकृतिका विविध स्वरूपहरूलाई मानवीय भावको आधारमा काव्यात्मक तवरले यस कवितामा अभिव्यक्त गरिएको छ । आफ्नो मनका भावनाहरू अभिव्यक्त गर्ने क्रममा तिनै भावना अनुसार प्रकृतिलाई पनि गाँसेर मान्छेको प्रकृतीकरण र प्रकृतिको मानवीकरण यस कवितासङ्ग्रहमा पाइन्छ । यस आधारमा हेर्दा

५४.ऐजन, पृ. ८६ ।
५५.ऐजन, पृ. ८६ ।
५६.ऐजन, पृ. ८७ ।

तिम्रो सपनाको म कवितासङ्ग्रहमा छनोट गरिएका सहभागी सफल रूपमा प्रस्तुतभएका छन् ।

५.२.४परिवेश

कृतिमा प्रयुक्त चरित्रहरूले कार्यव्यापार सम्पन्न गर्ने तथा घटनाहरू घटित हुने ठाउँ, समय र वातावरणलाई परिवेश भनिन्छ । यसलाई देश, काल, वातावरण, कार्यपीठिका,पृष्ठभूमि आदि भनेको पनि पाइन्छ । परिवेशलाई घटना र चरित्र भन्दा कम अनिवार्य ठानिए तापनि यसलाई कहिले र कहाँ सूचित गर्ने आवश्यक तत्व मानिन्छ ।[५७] घटना कहिले, कहाँ र कसरी घटित भयो भन्ने कुरालाई परिवेशले जनाउँछ । यसले ठाउँ, समय, वातावरणका साथै घटना घटित हुने भौतिक स्थितिलाई समेत बुझाउँछ । वास्तवमा परिवेश भनेको देश, काल र वातावरण हो । देशले कार्यव्यापार सम्पन्न हुने स्थान, कालले कार्यव्यापार सम्पन्न हुने समय तथा वातावरणले कार्यव्यापारबाट उत्पन्न प्रभावलाई जनाउँछ । यसरी घटना घटित हुने स्थान,समय र परिस्थिति नै परिवेश हो ।[५८]

परिवेश बाह्य र आन्तरिक दुवै हुन सक्छ । बाह्य परिवेशलाई भौतिक तथा आन्तरिक परिवेशलाई मानसिक परिवेश पनि भन्न सकिन्छ । परिवेशभित्र वस्तु र सहभागीका अतिरिक्त विचारको पनि प्रस्तुति हुनसक्छ । सहभागीको मानसिकतामा सामाजिक,आर्थिक,धार्मिक,साँस्कृतिक आदि विभिन्न कुराहरू पैदा गर्न सक्ने सन्दर्भहरू पनि परिवेशभित्रै पर्दछन् । यस दृष्टिबाट हेर्दा परिवेशले निकै व्यापक अर्थ समेटेको देखिन्छ ।[५९]

दीपा राई पुनको यस कवितासङ्ग्रहका कविताहरूमा परिवेशलाई जनाउने स्थान, समय र वातावरणको राम्रो संयोजन भएको छ । स्थान सूचक दृष्टिले हेर्दा नेपालको ग्रामीण जीवनका साथै सहरी परिवेश पनि प्रत्यक्ष तथा परोक्ष तवरले अभिव्यक्त भएका छन् ।

यस कवितासङ्ग्रहमा भौगोलिक तथा मानसिक दुवै परिवेशको सुन्दर तरिकाले चित्रण भएको छ । भौगोलिक परिवेशमा आकाश,तारा, धर्ती,चन्द्रमा,बादल जस्ता प्रकृतिका विविध स्वरूपहरू देखा परेका छन् भने मानसिक परिवेश अन्तर्गत माया,प्रेम,सपना,रुनु,

---

५७.ऐजन, पृ. ९१ ।
५८.ऐजन, पृ. ९२ ।
५९.ऐजन, पृ. ९३-९४ ।

हाँस्नु,विवश, धनी, गरिब जस्ता कुराहरूको चित्रण पाइन्छ । उनका धेरै जस्तो कविताहरू सिर्जनात्मक परिवेशका रहेका छन् । कुनै कविताले देशको राजनीतिलाई पनि छोएका छन् । मान्छेले मानवताको भावनालाई बचाउन सक्नुपर्दछ भन्ने भावमा उनका कतिपय राजनीतिक सन्दर्भका कविताहरूको सन्देश रहेको छ ।

५.२.५ उद्देश्य

साहित्य सिर्जनाको प्रयोजनमूलकतालाई उद्देश्य भनिन्छ । साहित्यको उद्देश्य र प्रयोजनले एउटै कुरालाई जनाउँछ । यसले अपेक्षित परिणाम तथा वैयक्तिक प्रयोजनका लागि हुने सहभागितासमेतलाई बुझाउँछ । हरेक विधाका साहित्यिक कृतिको सिर्जना उद्देश्यमूलक ढङ्गले गरिनेहुँदा साहित्य सिर्जनाकापछाडि प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा कुनै न कुनै प्रकारको उद्देश्य अन्तर्निहित हुन्छ । विनाउद्देश्य कुनै पनि साहित्यिक कृतिको रचना हुँदैन र हरेक कृति कुनै न कुनै प्रयोजन पूर्तिकै लागि रचिन्छन् । निरुद्देश्य वा निष्प्रयोजन कुनै पनि कृतिको रचना गरिएमा त्यो सार्थकनिरर्थक कार्य हुन्छ । यसरी निरुद्देश्य वा निष्प्रयोजन साहित्यको रचना नगरिने हुनाले साहित्यकै एउटा प्रमुख विधा कविताको रचना पनि निरुद्देश्य हुँदैन र त्यसको सिर्जनामा कुनै न कुनै उद्देश्य अवश्य हुन्छ । कविता सिर्जनाको उद्देश्य प्राप्तिका लागि त्यसका वस्तु, सहभागिहरूलगायत अन्य संरचक घटकहरूको पनि महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।[६०]

दीपा राई पुनको यस कवितासङ्ग्रहको उद्देश्य आफूले जीवनमा भोगेका हरेक कुराहरूलाई सकारात्मक तवरले हेर्नु र अतीतको गर्भमा बाँचेका तमाम यादहरूलाई स्वच्छन्द तरिकालेपर्गेल्ने रहेको छ । प्रकृतिका फरक-फरक रूपहरूमा आफ्नो जीवन भोगाइका भावहरूलाई हेर्नु यस कविताको उद्देश्य हो । जस्तोसुकै अवस्थामा पनि जीवन सकारात्मक बाँच्न सक्नुपर्दछ । जीवनमा अभाव, सुख दुःखहरू एकपछि अर्को गर्दै आउँछन् । ती सबै कुरालाई प्रकृतिको परिवर्तित अवस्थासँग तुलना गर्दै र प्रकृतिबाट पाठ सिक्दै आफू पनि त्यसै अनुरूप बाँच्न सिक्नुपर्दछ भन्ने उनका कविताहरूको उद्देश्य रहेको छ ।

६०.ऐजन, पृ. ९४ ।

दीपाका कविता उद्देश्यलाई पूरा गर्न सफल भएका छन् । उनका सबै कवितामा एकरूपता पाइँदैन । फरक कविताले फरक उद्देश्य पनि बोकेका छन् । ती सबै कविताहरू उद्देश्यप्रति सजग र सचेत हुनुका साथै सफल पनि रहेका छन् ।

५.२.६दृष्टिबिन्दु

कवितामा कविका भाव, विचार,अनुभूति,वस्तु आदिलाई पाठकसामु उपस्थित गर्ने तरिका नै दृष्टिबिन्दु हो । कृतिमा प्रथम वा तृतीय पुरुषमध्ये कुन सहभागीको केन्द्रीयतामा वस्तुको प्रस्तुति गरिएको छ र वस्तुसँग त्यसको केकस्तो सम्बन्ध छ भन्ने कुराको जानकारी दृष्टिबिन्दुबाटै हुन्छ । कविले दृष्टिबिन्दुमै केन्द्रित भएर आफ्ना भाव वा विचारलाई कवितात्मक स्वरूप प्रदान गर्ने हुनाले यसलाई कविका भाव,अनुभूति, संवेदना आदिलाई अभिव्यक्त गरी पाठकसमक्ष पुगाउने सूक्ष्म पद्धति एवम् प्रक्रिया मानिन्छ । यो पात्र वा सहभागीको मानसिकता, भावना,अनुभूति,संवेदना,चिन्तनजस्ता आन्तरिक, मानसिकप्रक्रियासँग पनि सम्बद्ध हुन्छ ।[६१]

दीपा राईको तिम्रो सपनाको म कविता सङ्ग्रहका धेरै जसो कविताहरू तिमी अर्थात् द्वितीयपुरुष दृष्टिबिन्दुमा रचना गरिएका छन् । केही कविताहरूमा प्रथमपुरुष दृष्टिबिन्दुको पनि प्रयोग भएको छ । मनका विभिन्न आवेग, राग तथा अवस्थाहरूलाई प्रेमिल तवरले उनले आफ्ना कविताहरूमा अभिव्यक्त गरेकी छन् । जस्तैः

म अनिश्चित वर्तमान हुँ
आन्दोलनकारीले ढुङ्गा हानेर
भर्खरै जाम भएको घाइते सडक
बन्द सहर
बन्द देशको

(प्रतिनिधि म,पृ. ४२)

यस कवितामा प्रथमपुरुषदृष्टिबिन्दुको प्रयोग भएको छ ।

उनका कतिपय कविताहरूमा प्रथमपुरुष र द्वितीयपुरुष दृष्टिबिन्दुसँगै पनि आएका छन् ।

तिम्रो आँसुका रूपहरू

६१.ऐजन, पृ. ९७ ।

तिम्रो हाँसोका रूपहरू

विश्वासले मुटुमा छोपेर

बाडुली लगाएकै थिएँ

(रुमाल पृ. ५५)

प्रकृतिका विविध रूप र सन्दर्भहरू पनि उनका कविताहरूमा दृष्टिबिन्दुको रूपमा आएका छन् ।

५.२.७भाषाशैलीय विन्यास

भाषा र शैलीका बीचमा अन्योन्याश्रित सम्बन्ध छ । भाषा अभिव्यक्तिको माध्यम हो भने शैली अभिव्यक्ति तरिका हो । गद्य वा पद्यमा गरिने अभिव्यक्तिको ढाँचागत अभिलक्षणलाई शैली भनिन्छ । कुनै पनि भनाइ वा काम गराइको तरिका शैली हो । कृतिगत सन्दर्भमाा लेखकीय अभिव्यक्तिको तरिका वा ढाँचालाई शैली भनिन्छ । यसले साहित्यिक कृति लेखिने तरिका वा लेखकले आफ्ना भाव वा विचारलाई पाठक सामु अभिव्यक्त गर्दा प्रयोग गर्ने ढाँचालाई जनाउँछ । शैलीलाई लेखकको हँसाइ,हिंडाइ,लेखाइ तथा अनुहारको आकृतिजस्तै ठानिन्छ । भाषविज्ञानसँग पनि निकट सम्बन्ध रहेको शैलीलाई साहित्य सिर्जनाको अपरिहार्य संरचक घटकको एकाइ मानिन्छ । भाषासँग सम्बद्ध विविध पक्षहरूको प्रयोग संशक्ति,सुसङ्गत,एकान्विति,संरचनागत विविधता, वैचारिक शृङ्खलाको व्यवस्थापन र गतिशीलताजस्ता कुरालाई पनि शैलीभित्र समेटिएको पाइन्छ ।[६२]

दीपा राई पुनका सबै कविताहरू गद्य लयमा रचना गरिएका छन् । *तिम्रो सपनाको म* कवितासङ्ग्रहभित्रका सबै कविताहरू सरल, सरस र बोधगम्य छन् । भावको सुन्दर संयोजन हुनुका साथै विभिन्न बिम्ब र प्रतीकको प्रयोगले पनि कवितामा मीठास थपेका छन् । शब्दहरूको चयनमा दीपा सचेत देखिएकी छन् । आफूभित्र रहेका अमुर्त अवधारणाहरूलाई मूर्तता प्रदान गर्न उनले टिपेका बिम्ब र प्रतीकहरू अर्थपूर्ण छन् । तत्सम,तद्भव तथा आगन्तुक शब्दको प्रयोगका साथै ठेट नेपाली भाषाको प्रयोग पनि उनका कविताहरूमा पाउन सकिन्छ ।

६२.ऐजन, पृ. ११३।

भाषाशैलीय विन्यासका दृष्टिले हेर्दा बिम्ब, प्रतीक र शब्दचयन आदिलाई निम्न बमोजिम प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

१. बिम्ब

बिम्ब

बिम्बको शाब्दिक अर्थ प्रतिमा, छाया, प्रतिबिम्ब, प्रतिकृति, प्रतिरुप, प्रतिच्छवि, प्रतिच्छाया, मूर्तिमत्ता, चित्रात्मकता, मानसिक चित्र, प्रत्यङ्कित रुप। दर्पण सादृश्य, समानता आदि हुन्छ । यस शब्दका यी विभिन्न अर्थमा विस्तार भई यसको अर्थगत र प्रयोगगत क्षेत्रमा निकै व्यापकता आएको पाइन्छ ।[६३]

बिम्ब पदार्थ नभएर त्यसको प्रतिकृति वा प्रतिच्छवि हो र यो मूल सृष्टि नभएर पुनःसृष्टि हो । यो कुनै पदार्थका साथ विभिन्न इन्द्रियहरुको प्रत्यक्ष वा परोक्ष सन्निकर्षबाट प्रमाताको चित्तमा उद्‌बुद्ध हुने एक प्रकारको चित्र हो । प्रत्यक्ष सन्निकर्षमा इन्द्रियहरुको किया मुख्य रहन्छ भने परोक्षमा कल्पनाको योगदान प्रमुख हुन्छ ।[६४]

दीपा राई पुनले आफ्ना कविताहरूमा प्राकृतिक बिम्बहरूको प्रचुर मात्रामा प्रयोग गरेकी छन् । प्रकृतिको मानवीकरण उनका किवताको विशेषता नै हो । यहाँ केही बिम्बहरूको उदाहरण प्रस्तुत गरिएको छ :

जीवनको सग्लो परिभाषा समेटेर
मुस्कुराउँदै
स्तब्ध उभिएको सुनाखरी

पाखापखेरा मात्र होइन
मेरो मनमा फुलेर बाँच्यो म के गरुँ?
(सुनाखरी,पृ. ५८)

६३. ऐजन, पृ. ११८।
६४. ऐजन, पृ. ११९।

यस कवितामा जीवनका तमाम अवस्थाहरूलाई सुनाखरीको बिम्बमा उनेर हेरिएको छ । सुनाखरी सुन्दरता,सहनशिलता, धीरता र सङ्घर्षको प्रतीक हुनुका साथै जीवन बुझ्ने बिम्ब पनि हो ।

२.प्रतीक

प्रतीक धेरै व्यापक शब्द हो । यसको प्रयोग सामान्य रुपदेखि तर्कशास्त्र, विज्ञान, मनोविज्ञान, गणित, ज्यातिष, धर्मशास्त्र, आदि सबै क्षेत्रमा हुन्छ । प्रतीक कुनै वस्तु नभएर कुनै पदार्थलाई एक निश्चित वस्तुका रुपमा परिचित गराउने एक विराट् रचनात्मक प्रक्रियामा रहने एउटा बिन्दु हो । यसले आफू रहेको परिस्थितिविशेषभन्दा बैग्लै कुनै अस्तित्व र अर्थ नहुने विशेष परिस्थितिलाई अभिव्यक्त गर्छ ।[६५]

सपनीको रातहरूलाई
रातहरूले बलात्कार गरेर
चेतना शून्य छाडेको
यो दिनको कुहिरोले
मेरो सपनाको आकाशलाई
निस्तेज बनाउँदा म चिमोटिन्छु
(स्मृतिपटल, पृ. ३५)

यस कवितामा रातलाई अन्धकार र कुहिरोलाई निराशाको प्रतीकको रूपमा उभ्याइएको छ ।

३.शब्दचयन

दीपा राई पुनले आफ्ना कविताहरूमा आगन्तुक,तत्सम र तद्भव शब्दहरूको प्रयोग गरेकी छन् । शब्द चयनका केही उदाहरण यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

यन्त्रको होडमा
शरीर मेसिन बनिँदा
भावना शून्य भएर

६५.ऐजन, पृ. १२७

स्तब्ध उभिएको समय म

पेन्डुलम घडीजस्तो समयकै प्रतिनिधि

(म,पृ. ४३)

माथिका हरफहरूमामेसिन,पेन्डुलम,घडी जस्ता आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग भएको छ ।

एक अन्तरालमा

बिहानी तिमीसँगै झुल्कन्छु

चन्द्रमाको शीतलता छुन्छु

जीवनको किनारामा नागवेली नदी हुँदै

तिमीसँगै बग्दैछु

मायाको सागर भेट्टाउन

(अनुभूति पृ. ५१)

माथिका हरफहरूमा चन्द्रमा,शीतलता,नागवेली,सागर जस्ता तत्सम शब्दहरूको प्रयोग भएको छ ।

दोर्जु

जीवन बेसुरतामा मानिस

सम्झना र बिर्सनाको लहर पकडेर

आफ्नै होस सम्हाल्नुहरूमा

सायद समय गुज्रिरहेछ यसरी

पत्र पत्यूत्तरमा विलम्ब हुँदै

(पत्रलहर : आत्मवोध, पृ.७८)

माथिका हरफहरूमा दोर्जु नेपाली शब्द हो ।

५.२.८ लयविधान

कवितामा लय विशेषतः छान्दिक ढाँचामा निर्भर गर्दछ । कवितामा हुने विशिष्ट भाषिक विन्यासबाट लयको उत्पत्ति हुन्छ । कवितालाई अन्य गद्यविधाबाट पृथक् तुल्याउने र तिनका बीचमा विभेदक रेखा कोर्ने काम लयले नै गर्दछ । छन्दविना कवितासिर्जना गर्न

सकिए पनि लयविना त कविताको कल्पना गर्न पनि सकिँदैन । लय कविताको प्रमुख आधारभूत प्राविधिक तहको हो । ध्वनि ढाँचाको समान एकाइहरूको नियमित वा प्रायः अनियमित पुनरावृत्तिबाट लयोत्पादन हुन्छ । ध्वनिको उच्चारण गर्दा उत्पन्न हुने साङ्गीतिक आरोहावरोह नै लय हो । कवितालाईलयात्मक तुल्याउन छन्दका अतिरिक्त अलङ्कार,वाक्यीय ढाँचा,चयन,अग्रभूमीकरण आदिले पनि मह वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछन् ।[६६]

दीपा राई पुनको यस *तिम्रो सपनाको म* कवितासङ्ग्रहका सबै कविताहरू गद्य शैलीमा लेखिएका छन् । गद्यात्मक कविताहरूलाई पनि लयात्मक बनाएर राईले कवितालाई पठनयोग्य बनाएकी छन् ।

तिमीलाई सम्झेर हेरेँ
तिमीलाई बिर्सेर हेरेँ
रात रात झरेको आँशुमा
चोट अझ रेटेर हेरेँ

(नयाँ जूनको अन्धकारमा,पृ.२९)

कविताका यी हरफहरूमा हेरेँ शब्द दोहोरिएको छ । यसले कवितामा आन्तरिक र बाह्य सङ्गीतको सञ्चार गरेको छ जसले गर्दा कवितालाई अन्तर्लयात्मक बनाएको छ ।

५.२.९ भावविधान

कविता एकै भावका हुँदैनन् । कवितामा विभिन्न भावहरूको मिश्रण भएको हुन्छ । जसले गर्दा कवितालाई बहुअर्थी बनाएको हुन्छ । कवि दीपा राईले पनि **तिम्रो सपनाको म** कवितासङ्ग्रहमा विभिन्न भावहरूको प्रयोग गरेकी छन् । उनको यस कवितासङ्ग्रहमा प्रणय भाव,उत्साह भाव, करुणा भावहरूको राम्रो प्रयोग भएको छ । यी विभिन्न भावहरूको उदाहरण यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

६६.ऐजन, पृ. १३७

१.प्रणय भाव

दीपा राई पुनले यस कवितासङ्ग्रहमा प्रचुर मात्रामा प्रणय भावको प्रयोग गरेकी छन् । उनका धेरै जस्तो कविताहरूमा प्रणय भावका सुखानुभूति र दुखानुभूतिलाई सुन्दर तवरले अभिव्यक्त भएको छ ।

हरेक रातहरूको सपनामा
आकाश टोलाएर
ताराहरूको झुण्डहरूमा
तिमी मलाई खोज्दै गरेको हुन्थ्यौ
आत्मा साक्षी राखेर
निश्चल मायाको क्षितिजमा
क्षितिजहरू अग्लिँदो रहेछ
आकाश उदाङ्गिएर माथि-माथि
धर्ती च्यातिएर तलतल
एक बिन्दुमा मलाई भेट्टाउन
(तिम्रो सपनाको म, पृ. १९)

५.२.१० निष्कर्ष

दीपा राई पुनको यस कविताकृतिमा विषय वस्तुको विविधता पाइन्छ । कतिपय कवितामा मूर्त अभिव्यक्ति पाइन्छ भने कतिपय कवितामा अमूर्त अभिव्यक्ति पाइन्छ । जस्तोसुकै असहज परिस्थितिलाई पनि सहज रूपमा ग्रहण गर्ने राईले आफूले बाँचेको समय र समाजलाई सुन्दर ढङ्गलेआफ्ना कवितामा अभिव्यक्त गरेकी छन् । राईका कवितामा प्रेम र हृदयसञ्चित भएको पाइन्छ ।

प्रकृतिका विविध रूप र रङ्ग एवम् अवस्थालाई बिम्ब बनाएर तिनलाई मानवीय स्वरूप अनुरूप ढाल्दै कल्पनाको बेजोड प्रयोगमा निर्लिप्त हुनसक्ने कवि राई प्रकृतिप्रेमी कवि हुनुका साथसाथै मानवतावादी विचार राख्ने कवि पनि हुन् । सम्पूर्ण मानव जातिको अस्तित्व, उसको सकारात्मक विचार तथा सहिष्णुता र भाईचाराको सम्बन्धले निर्धारण गर्न सक्छ भन्ने आशयका कतिपय कविताले सार्वभौम सत्यको सङ्केत पनि गरेका छन् ।

मानवीय संवेदनाका अमूर्त संवेग, आँसु, हाँसो, सुखदु:खलाई टिपेर कविताको मालामा उन्दै र जीवनसँग ती भावलाई साक्षात्कार गराउँदै कवितालेखन कार्यमा लागेकी राईका कतिपय कवितामा स्थानीयता, अतीतप्रतिको मोह भेट्न सकिन्छ ।

दीपाले **तिम्रो सपनाको म** कवितासङ्ग्रहमा मूलतः प्रेमको कोमलता र अनेक चुनौतिको बीचमा फूलेको जीवनका रङ्गहरू टिपेकी छन् । कोमल शब्द चयनसँगै भावात्मक कारुणीकता उनले यस कवितासङ्ग्रहमा व्यक्त गरेकी छन् । प्रेमको मौलिक परिभाषा खोज्दै पीडालाई सरल तवरले कवितामा उतार्नु राईको काव्यात्मक कला हो । जीवनमा भोग्नु परिरहेका अभाव र बाध्यतालाई अवसरको रूपमा ग्रहण गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता राख्ने राई दरिद्र सोचका विरुद्ध पनि कवितामा पोखिएकी छन् । कतिपय कवितामा देशको पीडामा सबै मन रुनुपर्छ र युवाशक्ति मिलेर आफ्नो देश बनाउनुपर्छ भन्ने भाव पनि व्यक्त गर्छिन् । सुदूरअतीतका सम्झनादेखि आफूले बाँचेको वर्तमान र भविष्यको सुन्दर कल्पनामा राईका कविता बुनिएका छन् ।

कविता लेखनलाई आत्मसन्तुष्टिको रूपमा लिने राई **तिम्रो सपनाको म** कवितासङ्ग्रहमा आफ्ना कुरा मीठो ढङ्गले अभिव्यक्त गर्छिन् । कविता लेखनको अनुभूतिमा उनी भन्छिन् जीवन भोगाईको अनुभूतिलाई भावनाले कोर्रा हान्दा यदाकदा शब्दमा उतारेर म सहज बन्छु । मन गाँठो पर्दा शब्दबाट नै फुकालिन्छु । परिस्थिति र समयका थपेडाहरू झेल्नु पर्दा शब्द सहानुभूतिसधैं मल्हम बनिरह्यो तर कविता बन्यो बनेन जान्दिन । मलाई लेख्दा आत्मसन्तुष्टि भने सधैं भयो ।

फूललाई उनी कवितालाई जस्तै माया गर्छिन र कवितालाई पनि फूललाई जस्तै माया गर्छिन् । आफु पुष्प व्यवसायी पनि बनेकी राई भन्छिन् मलाई फूल अत्यन्तै मन पर्छ । मेरा कविता पनि फूल जस्तै कोमल हुन्छन् ।

५.३ स्पन्दनका रागहरू कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण

५.३.१परिचय

स्पन्दनका रागहरू नामक कविताकृति वि.सं. २०७० असारमा अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्यसमाज, नेपाल च्याप्टरले प्रकाशित गरेको हो । आकार प्रकारका दृष्टिले डिमाइ साइजको रहेको प्रस्तुत कृति जम्मा १२७ पृष्ठमा संरचित रहेको छ । यस कवितासङ्ग्रहको

आवरण सज्जा अमूर्त किसिमको रहेको छ । कृतिकोअगाडिको आवरण पृष्ठमा मान्छेको अनुहार जस्तो पनि र तलाउ र नदी जस्तो आकृति भएको तस्वीर कालो, कलेजी र खरानी रङ्गको रहेको छ । सिरानमा सेता अक्षरमा स्पन्दनका रागहरू लेखिएको छ । कृतिकोपछाडिको आवरण पृष्ठमा दीपा राईको तस्वीर र उनको परिचय दिइएको छ । त्यसको तल कविताको बारेमा खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, गोवर्द्धन पूजा, विक्रम पालुङ्वाले लेखेका समीक्षाका साना टुक्राहरू राखिएको छ ।

स्पन्दनका रागहरू कवितासङ्ग्रहको सुरुमा प्रकाशकीयको तर्फबाट राधेश्याम लेकालीले *'कवि दीपाको कविता यात्रा'*शीर्षकमा कवि दीपा राईको बारेमा लेखेका छन् । यसपछि कुलपतिको मन्तव्यको रूपमा वैरागी काइँलाले *'शुभकामना'* लेखेका छन् । कवितासङ्ग्रहको भूमिका लेखनको रूपमा प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलले *'दीपा राई पुनको 'स्पन्दनका रागहरू' भित्रका अनुभूति'* शीर्षकमा लेखेका छन् । त्यसपछि कवि दीपा राई र उनका कविताको बारेमा गोवर्द्धन पूजाले *'दीपा र कवि मन'*शीर्षकमा लेखेका छन् । स्पन्दनका रागहरू कवितासङग्रह र दीपाको बारेमा *'मेरो आभ्यान्तरिक शुभकामना'* शीर्षकमा विक्रम पालुवाङ्ले मन्तव्य लेखेका छन् । अन्तिममा कवि दीपा राई पुनले *'आफ्नो कुरा'*शीर्षकमा कवितालेखनका अनुभूति लेखेकी छन् । यस कवितासङ्ग्रहमा जम्मा ६१वटा कविताहरू रहेका छन् ।

स्पन्दनका रागहरू कवितासङ्ग्रहमा वि.सं. २०६८देखि वि.सं.२०७०सम्म लेखिएका जम्मा ६१ओटा कविताहरू रहेका छन् । यस सङ्ग्रहमा जीवन भोगाइका तमाम बिम्बहरूलाई सुन्दर ढङ्गले अभिव्यक्त गरिएको छ । सबै कविताहरू मौलिक सिर्जनात्मक नै रहेका छन् । जीवन र प्रकृतिको सुन्दर पक्ष दीपाका कविताका विषय रहेका छन् ।

५.३.२ विषयस्तु वा भाव

विषयवस्तु र प्रस्तुतिशैलीको आधारमा नै कविताहरूको भाव आँकलन गर्न सकिन्छ । कवि दीपा राई पुनले **स्पन्दनका रागहरू** कवितासङ्ग्रहमा समावेश गरेका कविताहरूमा निम्न अनुसारका भावहरू पाउन सकिन्छ ।

१. जीवन पेरुङ्गोमा	जीवन सानो घेरामा बाँच्नु भन्दा विशाल क्षितिजमा आफूलाई होम्ने चेष्टा गर्नु पर्छ । अतीतका यादहरू मीठा हुन्छन् र मुस्कुराएर नै तिनीलाई अबलम्बन गर्न सक्नुपर्दछ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
२. मनको आकाश ओढेर	माटो र देशको मायामा छताछुल्ल पोखिँदै अतीतमुखी यादहरूमा र पहाड, गाउँघरका सरलपनमा डुब्दै खुसी देख्ने चेष्टा यस कवितामा गरिएको छ ।
३. रहरका सिलाहरू	वेफुर्सदिला दिनहरूलाई पनि प्रेमले अँगालेर निरन्तर तल्लिन हुने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
४. रुझेको मनमा मुलुक	मौसमका अनेक रूप र ती रूपले पार्ने प्रभावको कल्पनामा दुखिरहँदा देशबाहिर बस्दाको पीडाबोध यस कवितामा पाइन्छ ।
५. दशैं	दशैं नेपाली जातीको मुख्य पर्व हो । त्यो पर्व हर्ष र उल्लासको भेटघाट र आर्शिवादको पनि हो । टाढा बसेर देश सम्झिँदा र देशभित्र बाँच्ने अविभावक सम्झिँदासँगै आएका अतीतका ग्रामीण सरल यादहरू हृदयको कुनामा फुटेको भाव यस कवितामा पोखिएको छ ।
६. अजेलिया	असहज परिस्थिति तथा पीडाका क्षणमा पनि अजेलिया जस्तो मुस्कान बाँच्ने चाहा तथा सकारात्मक चिन्तन र सोचमा रम्ने चेष्टा यस कवितामा पाइन्छ ।
७. स्वीकृति	स्वाभिमान बेचेर स्वाभिमान र अस्तित्व किन्न सकिँदैन बरु फरक-फरक गुण भएका मान्छेले फरक अस्तित्वलाई पनि स्वीकार गर्न सक्नुपर्दछ,समर्पित हुन सक्नुपर्दछ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
८. माया	माया घातप्रतिघातमा हुँदैन ।माया त जस्तोसुकै कठिन

	अवस्थामा पनि सहभाव र सह-अस्तित्व बोकेर बाँचेको हुन्छ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
९. आमा -बोधगम्य आत्मा	मातृवात्सल्यता भन्दा गहन प्रेम अर्को केही पनि हुँदैन । हृदयमा विगत बोकेर ग्रामीण सरलतामा बाँचेका सुन्दर दिनहरूका साथै ती दिनमा आमासँग बिताएका कतिपय अबोधगम्य प्रेमहरू यस कवितामा कुँदिएका छन् ।
१०. विचार यात्रा	जिन्दगीको यात्रा सहज छैन । त्यो यात्रामा धेरै मान्छेहरू आउँछन् र जान्छन् । जीवन एउटा सम्झौता हो । भेटिने र छुटिनेक्रम निरन्तर चलिरहन्छ । जस्तो अवस्थामा पनि जीवनलाई सहज रूपमा बुझ्न सक्नुपर्दछ भन्ने भाव यस कवितामा अभिव्यक्त भएको छ ।
११. भित्ते समय सारणी	निरासा र चिच्याट लाग्दो वर्तमानमा बाँचिरहेका मान्छे सुन्दर र सुखी भविष्यको कल्पना गर्दछन् । काला र अँध्यारा वर्तमानका दिन जस्ता भविष्यका दिनहरूनआउन भन्ने काव्यात्मक काल्पनिक भाव बोकेको कविता हो भित्ते समय सारणी ।
१२. सालिक	प्राप्ति भन्दा अप्राप्ति, यथार्थ भन्दा कल्पना र सत्य जस्तै सत्य जो कविले कल्पना गरेको र स्वयमले निर्माण गरेको दुनियाँ छ । त्यसै दुनियाँमा एक्लैएक्लै प्रेमीको पर्खाइमा प्रेम गरेको कल्पनामा शब्दहरू भरिएका छन् ।
१३. उपयोग	प्रकृतिका फरक-फरक रूप जस्तै भावहरूका पनि फरक -फरक रूपहरू छन् । प्रकृति जस्तै दुनियाँ र दुनियाँ जस्तै प्रकृति अनि तिनैको अन्तर्यमा यो कविता

	बाँचेको छ ।
१४. समय चेतमा अनूदित जीवन	ग्रामीण सरलता र पहाडी झरना,खोलाजस्ता बिम्ब टिप्दै आफूले बाँचेको जीवन तथा भोगाइका यादहरूलाई उन्दै बुनिएको यस कवितामा निरन्तर यात्रामा मान्छे जस्तो सुकै परिस्थितिमा पनि निरन्तर अगाडि बढी रहनुपर्छ भन्ने भाव अभिव्यक्त भएको छ ।
१५. ल्याम्प पोस्ट	परिवर्तन सत्य हो । परिवर्तन मान्छेमा पनि हुन्छ र परिवर्तन प्रकृतिमा पनि हुन्छ । एकलास उभिएर कुनै रात काव्यिक मोहमा उभिएको क्षण प्रकृतिको परिवर्तन र फरक स्वरूप देखेर आफूमा पनि त्यसैगरी त्यसैमा समाहित गरेको भाव यस कवितामा अभिव्यक्त भएको छ ।
१६. जिजीविषा	सानासाना टुक्रा मिलाएर अनुभव र अनुभूति खुसी, आँसु, हाँसो मिसाएर मात्र जिन्दगी पूर्ण हुन्छ र यस्तो जिन्दगी बाँच्नुपर्दछ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
१७. दस्तावेज	घात र प्रतिघात दिने मायाका पदचापहरूलाई पनि मायाका कैयौं तरङ्गहरूले सङ्गीतमय बनाउनुपर्छ र सकारात्मक जीवन बाँच्नु पर्दछ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
१८. उदात्त नारी	नारी जातिलाई पुरुषले आफ्नो अनुकूल बनाए जस्तो वा उनीहरूको नियम जस्तो बनाए पनिनारीले उसकै अनुसार चल्नु पर्छ । नारीको पनि अस्तित्व छ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
१९. शिर्का,प्रेमिल स्पर्श	आँसुमय जीवनका तमाम कथाहरू आँसुले नै भिजेका हुन्छन् तर प्रकृतिको विविधता हेरेर र जीवनलाई पनि त्यसै अनुरूप ढालेर जीवन जिउने चेष्टा मुस्कान बोकेर

	गर्नुपर्छ भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
२०. गैह्री खेत र मेरी आमा	खेतका गह्राहरूमा जिन्दगीको लामो समय व्यतित गरेकी र त्यहीँ पसिना चुहाएर सन्तानको प्रगतिमा आफ्ना खुसीका तमाम हिस्सा दाउमा राखेकी आमाको भोगाइलाई सम्झिएर प्रेमपूर्ण अतीतको यादमा बुनिएको कविता हो गैह्रीखेत र मेरी आमा ।
२१. स्यान्डी	अतीतमा भोगेको र वर्तमानमा भोग्दै गरेको जीवनका कतिपय सुख र दुःख अनि कहालीलाग्दा यादहरूको सम्झनामा बुनिएको र जीवन बाँच्ने सार्थक प्रयत्न गरिएको कविता हो स्यान्डी ।
२२. अभिन्न अमल	जस्तोसुकै पीडा र अभावमा पनि प्रेम बाँडेर जिउन सक्नुपर्छ र प्रेम नै सफलताको ओखती हो भन्ने भाव यस कवितामा पोखिएको छ ।
२३. उज्यालो सङ्कल्प	असम्भव दुनियाँका हरेक कुरा सम्भव छन् । संकल्प गरेर निरन्तर कर्ममा लाग्नु पर्दछ । आफू र समाजलाई बदल्नु पर्दछ तब मात्र उज्यालो संसार देख्न सकिन्छ भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
२४. शिरफूल	माया शिरफूलजस्तै हो । शिरफूल मायाजस्तै हो । हृदय ओछ्याएर समर्पित भावले प्रेमको अस्तित्वलाई स्वीकार गर्न सक्नुपर्दछ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
२५. शब्द मोनालिसा	शब्दमा प्रेम छ र प्रेमको अर्को रूप शब्द हो । शब्दले नै मान्छेको आन्तरिक चेतनाको निर्माण गर्दछ भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
२६. समय निर्देशमा छुट्दा	मान्छेहरूको यात्रा फरक भए पनि शाश्वत सत्य एउटै हो । मान्छेका आदत फरक भए पनि आवश्यकता एउटै हो । प्रेमको स्वरूपफरक भए पनि प्रेम एउटै हो ।

	प्रेमीसँग नभएर नै भएको काल्पनिक आभास मोहक छ भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
२७. दृष्टि-अन्तर	मान्छेहरू एकै प्रकार र प्रकृतिका हुँदैनन् । सबैका दृष्टिकोणहरू फरक-फरक किसिमका हुन्छन् । ती सबैको अस्तित्वलाई सहज र सरलताका साथ स्वीकार गर्न सक्नुपर्छ भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
२८. खुशी जहाँ रोप	खुसी बोकेर बाँच्नको लागि र खुसीले फुल्नको लागि एकै ठाउँ एकै प्रकारको वातावरण भएर हुँदैन । यसको लागि त सकारात्मक सोच हुनुपर्दछ । त्यसै अनुरूप जिउने प्रयत्न गर्नुपर्छ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
२९. अनुवादित मान्छे	मान्छे एउटै हुँदाहुँदै पनि विभिन्न किसिमका वाद, सम्प्रदाय,सिद्धान्त र धर्ममा विभाजित छ । यसको पछाडि उसमा भएको अहम् हो । मान्छेले मान्छेको रूपमा बाँच्न सक्नु र पाउनुपर्छ भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
३०. स्नेह राग	विविध प्रकृतिको स्वरूप हेरेर नै आफूलाई त्यसै अनुरूप समाहित गर्न र प्रेम बोकेर बाँच्न आह्वान गरिएको कविता हो स्नेह राग ।
३१. अभिप्रेरणा	विभिन्न घातप्रतिघात र पीडाहरू बोके पनि जिन्दगी मुस्कुराएर बाँच्नुपर्छ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
३२. समयलाई प्रश्न	चोटहरू जति बढी भयो, घात र प्रतिघात जति बढी भयो त्यति नै जिन्दगी जिउँन र आफूलाई बुझ्न आनन्द आउँछ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
३३. मायाको वश	वाचाबन्धन भन्दा पर अनुभव र अनुभूतिको गहिरो

	भावमा रुमलिएको प्रेम स्थायी हुन्छ भन्ने भाव मायाको वश कवितामा पाइन्छ ।
३४. जीवन उल्लास	रहर र इच्छाशक्ति प्रबल छ भने जीवन पनि उल्लासमय हुन्छ भन्ने भावात्मक अभिव्यक्ति बोकेको कविता हो जीवन उल्लास ।
३५. रूपान्तरण	जबसम्म आफूलाई बुझ्न सकिँदैन तबसम्म अरूलाई बुझ्न सकिँदैन । जबसम्म आफ्नो अस्तित्व आफैँलाई थाहा हुँदैन तबसम्म अरूको अस्तित्व पनि थाहा हुँदैन । पहिला आफूलाई बुझेमात्र अरूलाई बुझ्न सकिन्छ । जब अरूलाई बुझ्न सकिन्छ तब संसारलाई बुझ्न सकिन्छ भन्ने भावरूपान्तरण कविताले बोकेको छ ।
३६. जन्मदिन	जन्मदिन प्रत्येक वर्ष आउँछ र जान्छ । यो आउँने जाने गरिरहँदा आफू आफ्नै लागि नभएर अर्काको चिन्तामा लागिरहेको जस्तो लाग्ने तर अब त आफैँलाई चिनेर अगाडि बढ्नुपर्छ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
३७. आफ्नो	जीवनलाई सुन्दर तवरले प्रेम गरिएको र प्रेमलाई पनि प्रेम गरिएको यो प्रेमको आभास एकान्तमा पनि र भिडहरूमा पनि कल्पनाको कुनै सुदूरभावमा बारम्बार आउँने गरेको भावात्मक अभिव्यक्ति यस कवितामा पाउँन सकिन्छ ।
३८. नारी शक्ति	सन्तानको मोह, सन्तानप्रतिको मोह उसको बालापनका निश्चल व्यवहारबाट प्रकटीकरण हुँदै गर्दा त्यही सन्तान बलात्कारी भएर अपमान गर्दै हिँड्छ भने त्यस्तो पुरुषलाई जन्माउनुको अर्थ छैन । हरेक पुरुष नारीको गर्भबाट जन्मिन्छ । यस अर्थमा पनि हरेक पुरुषले नारीको महत्वलाई बुझ्न सक्नुपर्दछ भन्ने भाव यस

	कवितामा पाइन्छ ।
३९. समय स्पर्श	समयसधैँ एकनासको हुन्छ तर त्यो समयमा घट्ने तमाम घट्नाहरू एकनासका हुदैनन् । जीवनमा उतारचढावहरू हुन्छन् तर पनि हामीले समयलाई बुझेर समयको महत्वलाई बुझेर जीवन जिउने प्रयत्न गर्नुपर्छ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
४०. स्व-बोध	आफूले आफूलाई बुझ्नु र चिन्नु नै जिन्दगी जिउनुको अर्थ हो । जिन्दगीमा तमाम घट्नापरिघट्नाहरू हुन्छन् । हामीले ती सबैको महत्वलाई बुझ्न सक्नुपर्दछ । सकारात्मक सोचको साथ जीवन बाँच्नुपर्दछ भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
४१. मनको द्वन्द्व उत्सव	राष्ट्र र राष्ट्रियता अनि समानताका जति ठूला कुरा गरे पनि खोक्रो आदर्शले मात्र देश बन्दैन । आदर्शमा बाँच्नेहरूले यथार्थमा अभावमय जीवन बाँचेका तमाम मान्छेहरूका समस्या बुझ्न सक्नुपर्दछ । साथै देशको हितको कुरा गर्दै नारा फलाकेर मात्र देश बन्दैन भन्ने आक्रोसमय भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
४२. पलायन	देशमा बढ्दै गएको बेरोजगारी समस्या,वेथिति, विकृति विसङ्गति तथा सुरक्षित भविष्य नभएपछि पलायन भएर बाहिर देशमा जाँदै गर्दाको पीडा, आक्रोस यस कवितामा पोखिएको छ ।
४३. आत्मबोध	आफूले आफूलाई बुझ्नु र चिन्नु नै जिन्दगी जिउनुको अर्थ हो । जिन्दगीमा तमाम घट्ना परिघट्नाहरू हुन्छन् । हामीले ती सबैको महत्वलाई पनि बुझ्न सक्नुपर्दछ र सकारात्मक सोचका साथ जीवन बाँच्नुपर्दछ भन्ने भाव यस कवितामा अभिव्यक्त भएको छ ।

४४. क्षमादान	आफूलाई चोट दिने मान्छेको चोटमा पनि र घात र प्रतिघातमा पनि प्रेमको सुवास प्राप्त गर्न सक्नुपर्दछ भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
४५. जीवन महसुस	यात्राहरू कतीपय सन्दर्भमा एक्लै हुन्छन् र कतीपय सन्दर्भमा एक्लै हुँदैनन् । आफूलाई जीवनमा समाहित गर्नु र जीवनलाई आफूमा समाहित गर्नु खुसीहरू सोहोरेर बाँच्नु हो । बाँच्नको लागि त बाहानाहरू छन् । कतिपय मिलनका बाहानाहरू छन भने कतिपय विछोडका छन् । ती सबैलाई सहज रूपमा ग्रहण गरेर जीवन बुझ्नुको आनन्द सुखमय छ भन्ने भाव यस कवितामा अभिव्यक्त भएको छ ।
४६. समय आघात	विदेशमा बस्दा त्यहाँको भौतिक उन्नतीले आकाश चुमेको देख्दा आफ्नो गाउँको याद आएको, त्यो समय बढो पीडा बोधयुक्त भएको अनुभूत यस कवितामा पाउन सकिन्छ । गाउँ नै गाउँले भरिपूर्ण देशमा आदर्शका नाराहरू मात्र छन् । मान्छेहरू अभाव झेल्न बाध्य छन् भन्ने चिन्ता यस कवितामा पोखिएको छ ।
४७. अनुराग	प्रेम एकोहोरो हुँदैन । प्रेम अनुभूतिमय अनुराग हो । कसैले प्रेम गरिरहेको सम्झिँदा मात्र पनि हृदय पुलकित भएको भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
४८. अन्तस्करण बोध	प्रेमको आत्मिक मिलाप तथा आत्मबोधको कोमलता यस कविताको मूल भाव हो जहाँ केवल प्रेमको अनुभूति छ ।
४९. सर्वत्र हिउँ फूल	प्रकृतिको स्वरूपमा स्वेत हिउँका दानाहरू झरिरहेको समुन्द्र पारिको त्यो धर्तिमा बसेर गाउँको यादमा जीवन बाँच्नुको परिभाषा खोज्दा यादको खात मात्र आएको

	भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
५०. मायाको नासो	अनावश्यक शङ्का गरिरहँदा प्रेमीले जीवनका तमाम यात्रामा दिएको साथ थाहै नपाइ अन्तष्करणमा पलाएको प्रेम र त्यसले जन्माएको प्रेमको नासो प्रेमले अँगाल्न खोजेको भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
५१. विचार कम्पन	विदेशमा बसेर जीवन बाँच्ने उपक्रम गर्दैगर्दा आफ्ना चाहाना र इच्छाहरू नै बन्धक राखेर निरन्तर कर्म गरेको त्यो समय आफ्नो देश नबनेको र बनाउनेले बिगारेको आक्रोश यस कवितामा छताछुल्ल पोखिएको छ ।
५२. तिमीलाई 'म' फिर्ता माग्छु	सदियौं अघिदेखि पुरुषको सत्ताले महिलालाई उसको छायाँ बनाएर राखेको छ । पुरुषकै खुसीको लागि उसले बाँच्नु परेको छ । उसको पनि जीवन छ , उसको पनि खुसी, इच्छा र आकाङ्क्षाहरू छन् ।ती सबैलाई भुलेर पुरुषको खुसीमा हाँस्नु र दुःखमा रुनु नै महिलाको बाध्यता भएको छ । अबका दिनमा यस्तो बाध्यतामय जिन्दगी बाँच्न सकिँदैन बरु बाध्यताका जञ्जिरहरू तोड्नुपर्छ र स्वतन्त्र जिउनुपर्छ ।यदि सम्बन्ध सम्झौता हो भने सम्झौता गरेर बाँच्न कोशिस गर्नुपर्छ भन्ने भाव यस कवितामा अभिव्यक्त भएको छ ।
५३. उज्यालोको खोजी	आफ्नो लागि आफैले बाँच्नुपर्छ ।अर्काको बुइ चढेर लामो समय जिन्दगी बाँच्न सकिँदैन् ।आफ्नो अस्तित्वको लागि लड्न सक्नुपर्दछ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
५४. अबोध हिउँ मन	विदेशी भूमिमा जिन्दगी बाँच्नेक्रममा त्यहाँ देखिएका कलिला बालकहरू जब हिउँमा आफ्ना खुसीहरू साटेको देखिन्छ त्यति नै बेला आफ्नो देश र पाखा पखेराको

	यादमा मन कताकता अतीतमय भएको भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
५५. अजम्बरी माया	प्रेम देखावटी भन्दा पनि आत्मिक हुनुपर्छ । प्रेम गर्छु भनेर कसम खानेहरू झुठाहुन् र ती सबै आदर्श मात्र हुन् । प्रेम त मौनतामा पनि अनुभूत गर्न सकिन्छ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
५६. बाँच्नेक्रम	प्रकृतिको अनुकरणमा, प्रकृतिको विविधतामा आफू र जीवनलाई हेर्ने स्वच्छन्द दृष्टिकोण यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
५७. शरद सदिच्छा	शरद ऋतुको सुन्दरतामा भावुक भएको मन शरद जस्तै उन्मुक्त र प्रेमील जीवन बाँच्ने चाहा यस कवितामा अभिव्यक्त भएको छ ।
५८. आह्वान	प्रकृति जस्तै जीवन बाँच्ने कोसिस गर्नुपर्छ । जीवनमा आउने घट्नाहरू त आइरहन्छन् तर पनि निरन्तर पाइला चाल्नुपर्छ रोकिनु हुँदैन भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
५९. झरेको पात	झरेको पातको पनि आफ्नै किसिमको अस्तित्व र महत्व छ । त्यसै गरी कसैको छायाँमा बाँचेको जिन्दगीको पनि आफ्नै अस्तित्व र महत्व छ भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
६०. तिमीमा छु	कविता एउटै अर्थ बोकेर उभिएको हुँदैन । कविता बहुअर्थी हुन्छ । जीवनलाई प्रेम गर्नु र जीवनलाई बुझ्नु पनि आफ्नो अस्तित्वको बोध हुनु हो । प्रतिकूल अनुकूल परिस्थितिमाआफ्नै जीवन र आफ्नै छायाँसँग आफू हुँदा प्राप्त हुने आनन्दको भाव यस कवितामा पाइन्छ ।

६१. बिरुवा बोध	जीवन छोटो छ । यो छोटो जीवनमा अनावश्यक झमेला, द:ख बोकेर बाँच्नु भन्दा सबैमा प्रेमको भाव राखेर सकारात्मक सोचका साथ बाँचौं भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।

५.३.३ सहभागी

यस कवितासङ्ग्रहमा मानव र मानवेत्तर पात्रहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । प्रकृतिका विविध रूप र स्वरूपका विभिन्न सहभागीहरू यस कवितामा पाइन्छन् । मानवीय पात्रहरूमा आमा,चेली,माइती,बाबु,बुद्ध,कुमारी,पुरुष,नेता,सावित्री,सती,श्रीमती,बुहारी रहेका छन् । मानवेत्तर पात्रहरूमा आकाश,बादल,मादल,झरी,देश,मावा खोला,गाउँ,सहर,नदी,सगरमाथा,पहाड,हिमाल,मेची,महाकाली, भाले, रतुवा खोला, माइखोला, कोशी, बिजुली, केरा, सयपत्री, मखमली, दुबो, तेल, मखमली, क्याक्टस, पलाँस, स्वर्ग, रेगिस्तान, सागर, चरा, गाईभैँसी, धमिरा, छहरा, धरहरा, इन्द्रेणी, जूनकीरी,प्रयोग भएका छन् । मानवीय भन्दा मानवेत्तर पात्रहरूको प्रयोग बढी मात्रामा गरेकी छन् । बिम्बात्मक तथा प्रतीकात्मक तवरले पात्रहरूको चयन गरेकीछन् । दीपाका कवितामा प्रयोग भएका सहभागीहरूलाई हेर्दा कवि सफल भएकी छन् । सहभागीहरू प्रेममूलक र सन्देशमूलक रहेका छन् ।

५३.४परिवेश

दीपा राई पुनले *स्पन्दनका रागहरू* कवितासङ्ग्रहमा परिवेशलाई जनाउने स्थान, समय र वातावरणको राम्रोसँग उल्लेख गरेको पाइन्छ । उनका कविताहरूमा स्थानको रूपमा नेपालकै विभिन्न भूगोलको प्रयोग स्पष्ट ढङ्गले भएको छ । स्पन्दनका रागहरूकवितासङ्ग्रहमा भौगोलिक एवम् मानसिक परिवेश दुवैको चित्रण गरिएको पाइन्छ । भौगोलिक परिवेशअन्तर्गत आकाश,बादल,झरी,मावा खोला,मेची,महाकाली,देश,धरहरा,माइखोला जस्ता कुराहरू छन् । मानसिक परिवेश अन्तर्गत माया,मोह,मन,सपना, आँसु, हाँसो, गरिबी जस्ता कुराहरूको चित्रण भएको छ ।

उनका धेरै जसो कविताहरू सिर्जनात्मक परिवेशका रहेका छन् । केही कविताहरूले राजनीतिक परिवेशलाई पनि समेटेका छन् । प्रकृतिको परिवेशका साथै प्रकृतिको मानवीकरण उनका प्रायः कविताहरूमा पाउन सकिन्छ । देशमा भएको द्वन्द्वले निम्त्याएका समस्यालाई मानवीय आँखाले हेरिएका उनका कविताहरूमा परिवर्तनको अपेक्षा रहेको पनि पाइन्छ । प्रेमको कोमलता र सकारात्मक चिन्तनका अनुभूतिमय कुराहरू उनका कवितामा आएका छन् ।

५.३.५ उद्देश्य

दीपा राई पुनका कवितासङ्ग्रहको उद्देश्य प्रकृतिप्रेम,मानवता,प्रणय भाव रहेको छ । मान्छेले मान्छेलाई मानवताको व्यवहार गर्न सक्नुपर्दछ । सकारात्मक सोच लिएर नै सधैँ अगाडि बढ्नुपर्छ भन्ने भाव उनका कविताहरूमा पाउन सकिन्छ । *स्पन्दनका रागहरू*कवितासङ्ग्रहका धेरै जसो कविताहरूमा प्रकृतिप्रेम र प्रणय भाव पाउन सकिन्छ । अमूर्त भावहरूलाई बिम्बात्मक र प्रतीकात्मक तवरले अभिव्यक्त गर्नु दीपा राई पुनका कविताको उद्देश्य हो ।

दीपा राई पुनका कविताहरू उद्देश्यपूर्तिका दृष्टिले सफल देखिन्छन् । उनका प्रत्येक कविताका उद्देश्यहरू फरक किसिमका रहेका छन् । उद्देश्यका हिसावले हेर्दा कवि आफ्ना कविताहरूमा सफल नै देखा परेकी छन् ।

५.३.६दृष्टिबिन्दु

कवि दीपाले यस कवितासङ्ग्रहमा प्रथमपुरुष दृष्टिबिन्दुमा र तृतीयपुरुष दृष्टिबिन्दुमा कविताहरू लेखेकी छन् । यसरी पात्रको माध्यमबाट आफूमा अन्तर्निहित भावनाहरूलाई मूर्त स्वरूपमा ढालेर प्रकृतिप्रेम तथा प्रणय भाव र राष्ट्रप्रेम पोख्नु र त्यसमा सकारात्मक चिन्तनको विकास गर्ने भाव अभिव्यक्त गर्नु कविका कविताको वैचारिक पाटो हो । पात्रहरूको मनमा रहेका राग,द्वेष,पीडा,रोदन, हाँसो जस्ता तमाम कुराहरूलाई समेटेर त्यसमा प्राण भर्न सफल राईका धेरै जस्तो कविताहरू स्वच्छन्द तवरले बहेका देखिन्छन् । आत्मालापीय तवरले पनि उनले कविताहरूको वर्णन गरेकी छन् । जस्तैः

पीडासँग मितेरी बोल्दा
म आफ्नै हुन्छु

चोटसँग साइनो केलाउँदा
म उसैको हुन्छु
व्यथा उम्लेर घोप्टिँदा
मुस्कानले छोप्न दौडन्छ
म उसको झन् कसरी होइन ?
म मेरो आफ्नो हुँ कि होइन?
म मेरै बसमा छु कि छैन ?

(समयलाई प्रश्न, पृ.७८)

यस कवितामा म भनेर प्रथमपुरुषदृष्टिबिन्दुको प्रयोग भएको छ ।

तिम्रो माया
मेरो सम्झनाको बाटोमा
ओहोर दोहोर गरिरहन्छ
मचाहिँ लाटी जिद्दी
मैले पो माया गर्छु रे
नधाईकन तिर्खा हुन्छ त ?
तिमी नै धाएको छौ प्रिय
माया पनि तिमीले लाएछौ
बुझेर आफूलाई सम्हाल्दै
म तिम्रो मायाको नासो
मायाले राख्दैछू ।

(मायाको नासो, पृ. १०५)

यस कवितामा तिमी द्वितीयपुरुषदृष्टिबिन्दुको प्रयोग भएको छ ।

५३.७भाषाशैलीय विन्यास

भाषाशैलीका दृष्टिले कवि दीपा राई पुनका कविता गद्यात्मक शैलीमा लेखिएका छन । कविले स्पन्दनका रागहरू कवितासङ्ग्रहमा सरल,सरस,सहज र स्वतस्फूर्त तथा आकर्षक एवम् मार्मिक भाषाशैलीको प्रयोग गरेकी छन् । विभिन्न किसिमका बिम्ब र प्रतीकहरूको

संयोजनले कवितालाई बोधगम्य र अर्थगाम्भीर्यता प्रदान गरेका छन । स्थिानीय भाषाहरूको प्रयोगले पनि कवितामा मीठास थपेको छ । भाषाशैलीय विन्यासअन्तर्गत बिम्ब,प्रतीक तथा शब्दचयन आदिलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

१. बिम्ब

आगोमा टेकेका पाइतलाहरू
तिम्रै नामबाट अगाडि बढ्छन
हिमाल पग्लेर मन चिसिँदा
तिमी मनबाट धुनी बाल्छौ
सायद, तिमी मेरो आफ्नो
(आफ्नो,पृ. ८५)

यस कवितामा आगो र हिमाल सङ्घर्षलाई बुझाउन बिम्बको रूपमा देखा परेका छन् ।

२. प्रतीक

खहरे भेलमा पहाड उभिएर
औँशीमा हिमाल टल्किएर
घाम जून सबै सबैले
मानवता खोज्न सघाओस मलाई
(आत्मबोध, पृ. ९४)

यस कवितामा पहाड,हिमाल, घाम, जून स्थिरता र धैर्यको प्रतीकको रूपमा देखा परेका छन् ।

३. शब्दचयन

कवि दीपा राई पुनले आफ्ना कविताहरूमा आगन्तुक र तत्सम शब्दहरूको प्रचुर मात्रामा प्रयोग गरेकी छन् । यहाँ केही उदाहरणहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

उनी वसन्त जवानी बाँचिन्
मन चाहे जति वर्षा रुझिन्

जानै छ , किन बूढो शिशिर पर्खनु ?
तरुण शरदको बाहुपासमा
सबै सबै लुटाएर
आफू उसैको भएको घोषणा गरिन्
सकिएको शून्यमा अर्थ खोजेर
लुटिएको आफूमा माया पलाएर
निभ्न लागेको बत्ती जस्तो धपक्क बलेर
मलाई पनि शरद बाँच्नु भनेर गइन्
(शरद सदिच्छा, पृ. ११९)

यस कवितामा वसन्त, वर्षा, शिशिर, तरुण जस्ता तत्सम शब्दहरूको प्रयोग भएको छ ।

अलि उ पर मैदानमा
हिउँको मूर्तिहरू बनाएर
फोटो खिच्नेहरूको लस्कर थियो
हिउँ नानीले त
टोपी, चस्मा, मफलर पो
हाँस्दै अगाडि बढे
(अबोध हिउँ मन पृ. ११२)

यस कवितामा फोटो,टोपी,चस्मा,मफलर जस्ता आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग भएको छ ।

५.३.८ लयविधान

कवि दीपा राई पुनका सबै कविताहरू गद्य लयमा लेखिएका छन् । गद्यात्मक कवितालाई लयात्मक बनाउनसक्नु उनका कविताको विशेषता नै हो ।

रतुवा खोला सम्झैँ
मावा र माइखोला सम्झैँ
बाढीले भत्केका गह्वाहरू

सपनाभरि आली लाइरहेँ

(रुझेको मनमा मुलुक, पृ. ३५)

उपर्युक्त पङ्क्तीहरूको अन्त्यमा सम्झेँ, लाइरहेँ जस्ता समान अनुप्रास आएर गद्यमा पनि लयात्मकता थपेका छन् ।

५३.९भाव विधान

कवि दीपा राई पुनले स्पन्दनका रागहरू कवितासङ्ग्रहमा प्रणय भावको प्रचुर मात्रामा प्रयोग गरेकी छन् ।

तिम्रो माया
मेरो सम्झनाको बाटोमा
ओहोर दोहोर गरिरहन्छ
मचाहिँ लाटी जिद्दी
मैले पो माया गर्छु रे
नधाईकन तिर्खा हुन्छ त ?
तिमी नै धाएको छौ प्रिय
माया पनि तिमीले लाएछौ
बुझेर आफूलाई सम्हाल्दै
म तिम्रो मायाको नासो
मायाले राख्दैछ ।

(मायाको नासो, पृ. १०६)

५.३.१०निष्कर्ष

कवितालाई मस्तिष्कको प्रयोगले भन्दा हृदयको भाषाले न्याय गर्नसक्छ भन्ने मान्यता राख्ने राई आफ्नो दोस्रो कवितासङ्ग्रह **स्पन्दनका रागहरूमा** भन्छिन्“गीत मुटुबाट लेखिन्छ र कविता मस्तिष्कबाट, तर मैले कविता लेखनमा मस्तिष्क भन्दा अन्तरङ्गको प्रयोग गरेँ । वैचारिक र संरचनात्मक रूपमा क्लिष्ट बन्दै गइरहेको नेपाली कविता विधा सरल, सरस हुनुपर्छ र समाज जीवन उपयोगी हुनुपर्छ । साथसाथै सकारात्मक हुनुपर्छ भन्ने मान्यता छ

मेरो ।" स्पन्दनका रागहरू कवितासङ्ग्रहमा आफ्ना कुरा अभिव्यक्त गर्ने क्रममा यी गहकिला तर्कहरू पेश गरेकी हुन कवि पुनले ।

समयका फरक-फरक प्रहरलाई अनुभूतिको सुस्केरामा साटेर मीठा बिम्बहरू टिप्दै स्थानीयताको परिचय दिन कवि दीपा सफल भएकी छन् । नेपालको माटोमा कैयौं समय पसिनाका अविरल धारा चुहाउँदा पनि भनेको जस्तो जीवन भोग्न नसक्ने बाध्यताको भूमरीमा रूमलिएर निरास र थकित मानसिकता बोकेर देश छोड्नुको पीडालाई कवि दीपाले आफ्ना कविता मार्फत अभिव्यक्त गरेकी छन ।समाजका विकृति, विसङ्गति तथा व्यथितिमाथि प्रहार गर्दै राई देश बनाउन खोज्ने निर्माताहरूले नै देशलाई खाक बनाएको तर्क पेश गर्छिन् । आस्वासनका खोक्रा नारा फलाक्दैमा देश समृद्ध बन्दैन, स्वाभिमानी बन्दैन् । त्यसको लागि त अवसर दिन सक्नुपर्छ भन्ने भाव व्यक्त गर्छिन ।

स्पन्दनका रागहरू कवितासङ्ग्रहका उनका कविताहरूले देशप्रेमको भावना बोक्नुका साथै प्रकृतिप्रेम, प्रकृतिको मानवीकरण, मानवीयप्रेम, प्रणयका भाव, मायाको अजरता र अमरता, स्वच्छन्द प्रेम, नारीका विविध रूपको चित्रण, आमाको महानताको चित्रण, वर्तमानप्रतिको सजगता र आह्वान, मानवीय अस्तित्वप्रतिको सचेतता अभिव्यञ्जित भएका छन् । उनका कतिपय कवितामा मानवतावादी चिन्तन तथा जीवनवादी चेतना पनि पाइन्छ । गरिबी उन्मुलन गर्ने प्रगतिवादी चेत पनि उनको यस कवितासङ्ग्रहमा पाउन सकिन्छ ।

५.४ छुटेको बागदाता कवितासङ्ग्रहको विश्लेषण

५.४.१परिचय

छुटेको बागदाता नामक कवितासङ्ग्रह वि.सं. २०७२ सालमा कलरव, धरानबाट प्रकाशित भएको हो । आकार प्रकारका दृष्टिले डिमाइ साइजको रहेको प्रस्तुत कवितासङ्ग्रह जम्मा ७२ पृष्ठमा संरचित छ । यस कृतिको आवरण सज्जा आकर्षक रहेको छ । कृतिको अगाडिको आवरण पृष्ठमा रङ्गीन तस्वीर छ । कालो,सेतो र निलो रङ्गमा सजिएका अग्रभागको आवरणमा चिण्डो,बोतल र चिण्डोमा हत्केलाको छाप रहेको छ । सिरानमा निलो अक्षरमा छुटेको र त्यसको तल सेतो अक्षरमा बागदाता लेखिएको छ । कृतिको पछाडिको आवरण पृष्ठमा राईहरूको कल्चरलाई झल्काउने कविको तस्वीर छ भने त्यसको ठीक तल कविको परिचय दिइएको छ ।

यस कवितासङ्ग्रहमा कविको लेखकीय अनुभूतिमात्र समावेश गरिएको छ । भूमिका तथा विचारहरू राखिएको छैन । विषयसूचीमा जम्मा ३९ओटा कविताका शीर्षक राखिएको छ ।

छुटेको बागदाता कवितासङ्ग्रहमा वि.सं. २०७०देखि वि.सं.२०७२सम्ममा लेखेका जम्मा ३९ओटा कविताहरू समावेश गरिएको छ । यस सङ्ग्रहमा पनि कविले मौलिक सिर्जनालाई नै प्राथमिकतामा राखेकी छन् । त्यसका साथै आफ्नो संस्कृतिलाई झल्काउने कविताहरू पनि यस सङ्ग्रहमा समाहित भएका छन् । आफूले भोगेका,देखेका र अनुभूत गरेका कुराहरूलाई नै कवितामा उतारेर नेपाली कविताको फाँटमा एउटा अर्को फरक रङ्गको ईँटा जोड्ने प्रयत्नको प्रतिफल हो **छुटेको बागदाता** ।

५.४.२ विषयवस्तु वा भाव

कविले उठाएको कविताको विषयवस्तु र प्रस्तुत गर्ने शैलीको आधारमा कविताको भावलाई नियाल्न सकिन्छ । कवि दीपा राई पुनले **छुटेको बागदाता** कवितासङ्ग्रहमा समावेश गरेका कविताहरूमा निम्नानुसार भाव पाउन सकिन्छ ।

१. तिमी हिवा म तावा	हिवा र तावाको बिम्बमा जीवन र प्रेमको बहुआयामिकता खोजेको र त्यो आयामिकतामा आफ्नो अस्तित्व र बाँचेको कविता हो तिमी हिवा म तावा ।
२. छुटेको बागदाता	ग्रामीण जीवनको सरल र निश्छल अनि निश्चल प्रेमको अनुराग तथा त्यो प्रेमको शैलीभित्र जनजातिको पहिचान लुकेको छ । वैवाहिक संस्कार तथा त्यो संस्कारभित्र बुनिएको जीवन पद्धति पनि यस कवितामा सुन्दर तवरले अभिव्यक्त भएको छ । प्राकृतिक जीवनका विविधता, ती विविधता भित्रको सुन्दरतामा हुर्केको सरल मनोभावना यस कवितामा काव्यात्मक छटा बोकेर देखा परेको छ । छुटेको बागदाता प्रेम, अस्तित्व, पहिचान र संस्कारका साथै ग्रामीण सरलताको परिचयात्मक कविता हो ।

३. देउरालीमा छुटेको मन	परदेशमा बसेर बाध्यताको जीवन बाँचिरहँदा आफ्नै देशको माटोको सुगन्धले हृदयका तमाम कोमल तारहरूलाई बारम्बार झङ्कृत पारेको भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
४.उत्साह, आग्रह र प्रत्यागमन	स्व-बोध र स्व-अस्तित्व जस्तो महान कुरा अर्को केही पनि हुँदैन । त्यसको लागि आफ्नो देश र माटो अनि आफ्नो परिवेशलाई सदैव प्रेम गर्नुपर्छ भन्ने भाव यस कवितामा बुनिएको छ ।
५. मनोवेगको पूर्वाभास	मनमासधैँ राम्रा कुरा मात्र आउँदैनन्,नराम्रा कुराहरू पनि आउँछन् । राम्रो र नराम्रोको परिभाषा पनि समाजले निर्माण गरेको एउटा विचार नै हो । मृत्यु हुँदै गर्दा वा मृत्युपश्चात्आफूले प्रेम गरेको मान्छेले त्यसपछि गर्ने यादहरूलाई प्रकृतिको कोमलतासँग तुलना गरेर लेखिएको सुन्दर कविता हो मनोवेगको पुर्वाभास।
६. तिमी त्यहीँ रहेछौ	अतीतको यादमा ग्रामीण जीवनको सरलता र त्यही सरलतामा उभिएको कोमलो प्रेममा यो कविता बाँचेको छ ।
७. परदेशी माइलोलाई	घर छोडेर प्रदेशमा बस्ने तमाम नेपालीको कथा जस्तै र घरमा उनको सम्झनाले दिनरात काट्ने तमाम प्रेमीका स्वास्नीको मनको विरह जस्तै भाव बोकेर अतीतमा बाँचेको प्रेमील समय र वर्तमानमा त्यसको यादसँगै छिटो फर्किने आह्वान गर्दै लेखिएको कविता हो परदेशी माइलो ।
८. पीडाको रङ्ग-१	घात र प्रतिघातका देखिने र नदेखिने स्वरूपहरू अनि मनमा तमाम पीडाहरू जमाएर हाँस्ने र हाँस्दै बाँच्ने प्रयत्न

	गरिएको भाव यस कवितामा अभिव्यक्त भएको छ ।
९. आमाको आदर्श	आमालाई छोडेर आमाको यादमा र उनले विताएका सङ्घर्षका ती दिनहरू सम्झिदा आमा एक आदर्श पात्रको रूपमा देखा परेको र उनकै पदचापहरूमा बामे सरेर जीवन बाँच्ने प्रयत्न गरेको भाव यस कवितामा अभिव्यक्त भएको छ ।
१०. समय उत्प्रेरक बिन्दु	प्रकृतिले आफूलाई प्रेम गर्न जानेको छ । विभिन्न रूपमा पनि आफूलाई नै प्रेम गर्छ ।पातहरू झर्दा पनि र पालुवा पलाउदा पनि आफूलाई नै प्रेम गर्छ । त्यसै गरी जस्तोसुकै अवस्थामा पनि मान्छेले आफूलाई र आफ्नो जिन्दगीलाई प्रेम गर्न सक्नुपर्छ भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
११. एकाङ्की र तिम्रो माया	एक्लै भएर जीवन व्यतित गरिरहँदा प्रेमीको याद बढो गहिरोसँग आएको र जीवनलाई पनि र त्यसका घट्नाहरूलाई पनि याद गरेको भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
१२. स्वीकारोक्ति	कतिपय कुरा थाहा पाएर थाहा नपाए जस्तो गर्नु र थाहा नपाएर थाहा पाएको अभिनय गर्दै मौनतामा मुस्कुराउनुको भाव पनि एक किसिमको जीवन हो भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
१३. बिहानीसँग आग्रह	आफू भित्रका तमाम पीडा,अभाव र सम्झौताहरू सकारात्मक चिन्तनका साथ ग्रहण गरेर प्रत्येक जीवनको बिहानीमा मुस्कुराउनुपर्छ भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।

१४. प्रेमिल प्रेरणा	कसैले प्रत्येक पलमा खुसीदेख्न चाहान्थ्यो, हरेक मोड र घुम्तीमा प्रेमिल साथ दिन्थ्यो । आज त्यो अतीत सम्झिएर मनको कुनै गहिरो कुनामा उसैको चित्र कोर्दै बाँचेको पल अनुकरणीय लागेको भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
१५. प्रतिबिम्ब बोल्छ	कविता नै जीवन हो र जीवन नै कविता हो । हरेक उमेर समूहका अनुभव,क्रियाकलाप,घट्नार परिघट्नाहरूको विविधता नै फरक कविताहरूको लय हो भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
१६. जीवनमार्गी आमा	आमाको ममताको छहारी जस्तो महान अर्को हुँदैन । आमाले दिएको ममताको छहारी जस्तो छहारी आफ्नै जीवनलाई दिएर पाइलाहरू सार्न सके जीवन सुरक्षित बन्छ । यसको लागिआमाको जस्तै प्रेमिल ममता बाँच्नुपर्दछ भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
१७. कसम मायाको	मायामा समर्पण हुनुपर्छ र उर्जा दिने तागत हुनुपर्छ । जुन माया सम्झदा मात्र पनि जीवनमा केही गर्ने अठोट पलाओस् भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
१८.कुहिरोमा फूलेको घामफूल	भौतिक उन्नतीले शिखर चुमिरहेको देशमा बसेर आफ्नो देश र जातिको अतीत तिर सम्झना र कल्पनाहरू कुदाउँदै गर्दा आफ्नो संस्कार र संस्कृतिको माया लागेको भाव बोकेको यस कवितामा प्राकृतिक ग्रामीण जीवन र आदिम सभ्यताका तमाम मानवीय सम्बन्धहरूलाई पनि खोज्ने चेष्टा गरिएको छ । यसले जीवनको सफलता आत्मिक सन्तुष्टिमा हुन्छ भन्ने भाव अभिव्यक्त गर्दछ ।
१९. युगीन प्रेमाङ्कुर	विगतको प्रेमिल भोगाइ र त्यो भोगाइको यादमा वर्तमान

	बाँचिरहँदा अन्तष्करणबाट निस्कने प्रेमको उच्चतम अनुभूतिजन्य अभिव्यक्ति यस कवितामा काव्यात्मक स्वरूप बोकेर देखा परेको छ ।
२०. सागर-सरिता	आफू सरिता भएको र प्रेमी सागर भएको कल्पनामा बुनिएको भावात्मक अभिव्यक्ति हो सागर सरिता कविता ।
२१. मायावी आभास	मायाको आभाष यथार्थ र कल्पनाका तमाम कुइनेटाहरूमा प्रेमिल याद र अनुभूति बोकेर बाँचेको प्रतीत हुने यस कवितामा प्रेमको शाश्वतता अभिव्यञ्जित भएको छ ।
२२. अर्पण	आत्मिक रूपमा समर्पित भइसकेपछि भौतिक शरीरलाई अर्पण गर्नुमा फरक पर्दैन् । भौतिक शरीर भनेको आत्मिक चेतनाको उपज नै हो । तर पनि दुवैले दुवैको अवस्थालाई बुझ्न सक्नुपर्दछ । एउटाको खुसीमा अर्कोको आँसुको अर्थ रहदैन भन्ने भाव यस कवितामा अभिव्यक्त भएको छ ।
२३. जीवन प्रतिबिम्ब	जीवनको रहस्य र गहनता प्रकृतिको रहस्य र गहनता जस्तै छ तर प्रकृति जस्तै बाँच्न सक्नुपर्दछ भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
२४. प्रतीक्षा	भ्रममा बाँचिरहनु भन्दा त्यागको जीवन कैयौं गुणा अस्तित्वबोधमय हुन्छ तर पनि सम्झौतामा नै जिन्दगीका तमाम हिस्साहरू व्यतित भएका हुन्छन् भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
२५. सपना सम्भाषण	जीवनको सार्थकता र बाँच्नुको महत्वआफ्नो अस्तित्वको खोजीमा छ र प्राप्त अस्तित्वलाई सधैँभरी जोगाएर राख्नुमा छ भन्ने भाव यस कवितामा अभिव्यक्त भएको छ ।

२६. अनुराग अंगीकरण	मायाका अनेकरूप र रङ्गहरू भए जस्तै अनुभूतिका पनि फरक-फरक आभाष हुँदा रहेछन् । ती अभावहरूले नै जीवन र प्रेमको परिपूर्णतालाई सबल बनाउन सक्छ भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
२७. बतास अर्थान्तरण	समाजमा विभेद छ र त्यो विभेदलाई अन्त्य गर्ने कोशिस गर्नुपर्दछ । प्रकृतिको विविधतालाई स्वीकार गर्दैगर्दा मानव समाजको विविधतालाई पनि स्वीकार त गर्नैपर्दछ तर त्यसको लागि सबैको अस्तित्वलाई समानताका साथ अबलम्बन गर्न सक्नुपर्दछ भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
२८. अक्विरियम मिथ्या	अस्तित्व र स्वत्वको खोजमा लागेको प्रत्येक मान्छे प्रत्येक प्राणीको अन्ततः विसङ्गति र निस्सारतामा गएर सकिन्छ । म छु भन्ने भ्रम पालेर बाँचिरहेको मान्छेको म कहाँ छ ? यो दुनियाँ सबै भ्रम हो भन्ने भाव यस कविताले बोकेको छ ।
२९. सपना नगरी	हतारमा बाँचेको अमेरिकी जीवनले भावनाहरू निमोठेको छ । खुसीहरू भाँचेको छ । दुई छाक खानको लागि मात्र बाँचेको छ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
३०. अमिट अन्तरङ्ग	भित्रि आँखाबाट हेरिएको र प्रेमको शाश्वततालाई फरक ढङ्गबाट हेरिएको कविता हो अमिट अन्तरङ्ग ।
३१. अनुकृत मेरो मन	एक र अर्काको सहयोग र सद्भावले नै प्रकृतिको प्रेमिल सुन्दरता बाँचेको छ । त्यसै गरी मान्छे पनि बाँचेको छ । म पनि त्यही यात्रामा छु भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।

३२. चुपचाप	देश छोडेर बाहिर बस्दा भएको पीडाको अनुभूति यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
३३. पीडाको रङ्ग-२	अव्यक्तनीय अनुभव र पीडा अनि खुसीहरू मौन रूपमा स्वीकार गरेर बाँच्दाको जीवन साँच्चै मीठो हुन्छ भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
३४. शब्दपरी	शब्दहरूको अभिव्यक्तिले हृदयलाई मोहित पारेको र सदैव यादगार रहेको भाव पोखिएको यस कवितामा आत्मिक प्रेमको अपेक्षा गरिएको छ ।
३५. स्वीकृतिका कोलाजहरू	जीवनका कतिपय यात्राहरूआफ्नो अनुकूल हुँदैनन् र अनुकुल नभएका विचारलाई पनि अनुकूल बनाउने प्रयत्नका साथ प्रेमपूर्ण जीवन बाँच्न सक्नुपर्दछ भन्ने भाव यस कवितामा पाइन्छ ।
३६. शून्य अभाव	जीवन अँध्यारोमा पनि मुस्कुराउनुपर्दछ र उज्यालोमा पनि मुस्कुराउनुपर्दछ । यात्रासधैँ एकै नासको हुदैन् । मनको गहिरो पीडामय तलाउमा शोकका झर्ना बगाउनु भन्दा प्रत्येक पल आशा साँधेर जिन्दगी बाँच्नु पर्दछ भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
३७. शूरवीर समय	देश छोडेर बाहिर बस्दा र विदेशको उच्याट लाग्दो जीवनशैलीले पीडाबोध हुँदा आफ्नै देशको माटो सम्झिएर र त्यो माटोमा बाँचिरहेका आफन्त सम्झिएर भावुक बनेको समयमा देश द्वन्द्वको आगोमा पिल्सिएको कुरा थाहा पाउँदा दुखेको मन र बगेका आँशु अनि आक्रोसको अभिव्यक्ति हो शूरवीर समय कविता ।

३८. आदर्श प्रेम	प्रेम एकअर्काको परिपुरक हो । एकले अर्काको भावना बुझेर र अस्तित्वलाई स्वीकार गरेर बाँच्न सके त्यो प्रेम महान हुन्छ भन्ने भाव यस कवितामा पाउन सकिन्छ ।
३९. अजम्बरी फूल	विभिन्न किसिमका सपनाहरू बुनेर देश छोडेर अमेरिका गएका तमाम मान्छेका सपनाहरू हतारमा नै बिउँतिएर हतारमा नै सकिएका छन् । देशको माया छातीमा बोकेर बाँचिरहेका मान्छेहरू हतारको जिन्दगी बाँचिरहेछन् । तर देशको सम्झना प्रत्येक पल आइरहेको छ भन्ने भाव यस कवितामा अभिव्यक्त भएको छ ।

५.४.३ सहभागी

छुटेको बागदाता कवितासङ्ग्रहमा मानवीयर मानवेत्तर पात्रहरूको प्रयोग भएको छ । प्रकृतिका विभिन्न स्वरूपहरूलाई मानवीय रङ्गमा घोलेर तमाम कविताहरू लेखिएको छ । यस कवितामा प्रयोग भएका मानवीय पात्रहरूमा नेप्टे, गोठालो, कोंपी, खिदी, आमा, आपा, माइला, च्यान्टी, भुन्टे, आम्मा, आप्पा, कोलम्बस,आदि रहेका छन । मानवेत्तर पात्रका रूपमा हिवा, तावा, छहरा, पहरा, पहाड, गाउँ, घाम, जून, समून्द्र, हिउँ, पर्वत, बादल, बतास, वर्षा, देश, नेवारो, गगुन, भर्ला, गौचरण, बाँसुरी, गाईबस्तु, खुर्मी, चिण्डो, सगुन, बागदाता, नौमती बाजा, चाँप, देउराली, गुराँस, सहर, सगरमाथा, दलिन, नागासाकी, सूर्य, शिशिर, हिमचुली, गौंथली, ताल, मोती, माटो, सेती, चौतारी, मेलापात, न्याउली, मावा र माइखोला, मरुभूमि, रेगिस्तान, क्याक्टस, सुनामी, सागर, सरिता, देवल, देउता आदि रहेका छन् ।

प्रकृतिका विविध रूपका साथै स्त्री र पुरुष दुवै पात्रहरूको सुन्दर तवरले प्रयोग भएको यस कवितासङ्ग्रहमा सहभागीको छनोटलाई हेर्दा कवि अत्यन्त सफल भएको पाइन्छ । कविले जुन किसिमका सहभागीहरूको छनोट गरेकी छन् त्यसले उनको काव्यकारितालाई फरक स्वरूप दिएको छ ।

५.४.४परिवेश

दीपा राई पुनले **छुटेको बागदाता** कवितासङ्ग्रहमा परिवेशलाई जनाउने स्थान, समय र वातावरणको सुन्दर तवरले संयोजन गरेकी छिन । स्थानसूचक परिवेशलाई हेर्दा उनका कविताहरू नेपालकै माटोमा बढी मात्रामा घोलिएका छन् । त्यसका साथै देश घोडेर बाहिर बस्दै गर्दा र त्यहाँको परिवेशमा जीवनलाई अगाडि बढाउँदै गर्दा त्यहाँको परिवेश पनि उनका कवितामा कतैकतै आएको छ । उनको यस कवितासङ्ग्रहमा भौतिक तथा मानसिक परिवेशको सुन्दर ढङ्गले चित्ररण भएको छ । भौतिक रूपमा हेर्दा देश, झरना, पहाड, हिमाल, पहरा, गाउँ, सगरमाथा,मावा र माइखोला, हिमचुली, तथा रेगिस्तान,समून्द्र,मरुभूमि नागासाकी,सागर, सरिता छन । मानसिक परिवेश अन्तर्गत माया,सपना,प्रेम,हाँस्नु, रुनु, विवसता, आदिको चित्रण पाइन्छ ।

उनका धेरै जसो कविताहरूमा प्रणय भाव पाइन्छ भने कतिपय कविताहरूमा अतीतप्रतिको मोह पाइन्छ । साथै देशप्रतिको सद्भाव पनि उनका कविताहरूमा पाउन सकिन्छ । आफ्नो संस्कार र संस्कृतिको झल्को पनि उनको यस कवितासङ्ग्रहमा अभिव्यक्त भएको छ ।

५.४.५ उद्देश्य

कवि दीपा राई पुनको कविता लेखनको उद्देश्य जीवनभोगाइका सजिला र अप्ठेरा अवस्थाहरूलाई कलात्मक तवरले अभिव्यक्त गर्नु हो । साथै आफ्नो संस्कार र संस्कृतिलाई पनि उजागर गर्नु यो कवितासङ्ग्रहका धेरै कविताको उद्देश्य हो । देशमा बढ्दै गएका तमाम असमानताहरूलाई पनि यस सङ्ग्रहका केही कविताले बोल्ने चेष्टा गरेका छन् । सामाजिक जीवनका यथार्थ घट्नाहरूलाई काव्यात्मक स्वरूप दिँदै कवि राईले प्रकृतिको स्वरूपलाई पनि मानवीकरण गरेकी छन् ।

कवि दीपा राई पुनका कविता उद्देश्यपूर्तिका हिसाबले सफल छन् । उनका प्रत्येक कविताहरूले फरक उद्देश्य लिएका छन् र ती सक्षम पनि छन् ।

५.४.६ दृष्टिबिन्दु

कवि दीपा राई पुनले धेरैजसो कविताहरूमा म पात्रको प्रयोग गरेकी छन् । कतिपय कवितामा द्वितीयपुरुष दृष्टिबिन्दु पनि पाइन्छ । आन्तरिक र बाह्य दृष्टिबिन्दुको प्रयोग

गरिएर लेखेका उनका कविताले लेखनको दायित्वलाई सुन्दर ढङ्गले पूर्ण गर्न सफल भएका छन् । उनका कुनै कविताहरू घट्ना केन्द्रित पनि छन् । घटना, क्रियाकलाप तथा पात्रको मानसिक अवस्थाको चित्रणमा पनि कविताहरू सफल भएका छन् ।

तिम्रो अन्तरचेत उघ्रिएर
बोध गरोस् युगको आफ्नै कथा
भरोसाको लामो इतिहास तिमी
मेरो हृदयको क्षितिजमा
सधैँ उदाउने घाम भएको
मनमोहक आँखाको परेलीमा
सपना संसार भई बाँचेको
मुटुको प्रत्येक ढुकढुकीमा
एकलासपनको साथ हाँसेको नभए
म कसरी सहुँ
तिम्रो आत्माले तिमीलाई धिक्कारेको ? (युगीन प्रेमाङ्कुर, पृ. ४६)

यस कवितामा प्रथमपुरुष र द्वितीयपुरुष दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरिएको छ । आमा, माइला जस्ता पात्रको प्रयोगले कवि राईले यस कवितासङ्ग्रहमा तृतीयपुरुष दृष्टिबिन्दुको पनि प्रयोग गरेकी छन् ।

५.४.७भाषाशैलीय विन्यास

भाषाशैलीका दृष्टिले कवि दीपा राई पुनको **छुटेको बागदाता** कवितासङ्ग्रह भित्रका सबै कविताहरू गद्यात्मक शैलीका छन् । उनले गद्य शैलीको प्रयोगद्वारा कवितामा जिवन्तता भरेकी छन् । सरल, सहज र आकर्षक भाषाशैलीको प्रयोगले कविताहरूलाई खँदिलो बनाएका छन् । अन्तरचेतनामा रहेका अमुर्त कुराहरूलाई विभिन्न बिम्ब र प्रतीकहरूको प्रयोग गरेर कवि राईले कवितालाई जिवन्तता दिएकी छन् । तत्सम,तत्भव र आगन्तुक शब्दहरूको संयोजन पनि कवि राईका कविताहरूमा पाइन्छ । ठेट नेपाली शब्दहरूको प्रयोगले कविताहरू रसिला बनेका छन् ।

भाषाशैलीय विन्यास अन्तरगत बिम्ब,प्रतीक र शब्दचयनलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ ।

१ बिम्ब

कवि दीपा राई पुनले **छुटेको बागदाता** कवितासङ्ग्रहमा सांस्कृतिक बिम्बहरूको प्रचुर मात्रामा प्रयोग गरेकी छन् । यसका साथै प्राकृतिक बिम्बहरूको पनि सुन्दर तवरले प्रयोग गरेकी छन् । यहाँ विभिन्न बिम्बहरूको उदाहरण प्रस्तुत गरिएको छ :

प्रत्येक बिहानी मलाई छाडेर जाँदै गरेको देख्छु
तिमी कहाँ पुग्यौ कुन्नि
समस्या ज्युँको त्युँ नै भेट्छु
जब धरधरी आँसु खस्छ
चिप्लेटी ढुङ्गाजस्तो तिम्रो छातीमा
बिसाएर सुस्ताउन मन लाग्छ
आउ, अब त मेरो नेप्टे
मेरो आमा र आपा डाँडाको घाम जूनजस्तै हुनुभयो
तिमी आएपछि मलाई बागदाता दिने रे !

(छुटेको बागदाता, पृ. १७)

यस कवितामा बागदाता, बिम्बले राईहरूको संस्कृतिलाई देखाएको छ भने घाम र जून जस्ता बिम्बले बुढेसकाल लागेको संकेत दिएका छन् ।

२. प्रतीक

सिमेन्टको सहरमा
मान्छेको जङ्गल निर्फन र एकलास छ
जीवनलाई अघिपछि दोहोराइरहेछु
नछुटोस यो जङ्गल भित्र भनेर आमा
तिमीले हात पक्डेर स्कुल पुगाउँदा जस्तो
म जीवनलाई अँगालेर हिँडिरहेछु
मायैले आल्लादित भएर तिमीलाई म

र मलाई जीवन

(जीवनमार्गी आमा, पृ. ३९)

यस कवितामा सिमेन्टको प्रतीकले सहरीया जीवनको निरासा र एक्लोपनालाई उजागर गरेको छ ।

३. शब्दचयन

दीपा राई पुनले आफ्ना कविताहरूमा आगन्तुक, तत्सम र स्थानीय शब्दहरूको प्रयोग गरेकी छन् । यहाँ शब्दचयनका केही उदाहरणहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

नेवारो,गगुन, र भोर्लाको पातमा
लहरे र डाले घाँसमा
तिम्रै हत्केलाको छाप छ

(छुटेको बागदाता, पृ. १६)

यस पङ्क्तिमा नेवारो, गगुन, भोर्ला, लहरे, डाले, घाँस जस्ता स्थानीय शब्दहरूको प्रयोग भएको छ ।

लहरहरू जस्तै तिम्रो छटपटी
नेपथ्यबाट पनि हेर्न सक्दिनँ
तिम्रो आँखाबाट झरेका मोतीहरू
माटोमा मिलेको देख्न सक्दिनँ
पवन बनेर स्पर्श गर्नेछु तिमीलाई
मेरो सामिप्यताको आभास दिन

(मनोवेगको पूर्वाभास, पृ. २३)

यस पङ्क्तिमा लहर, मोती, पवन, स्पर्श, आभास, सामिप्यता जस्ता तत्सम शब्दहरूको प्रयोग भएको छ ।

अचेतनको पुरानो स्वादमा
गिट्ठा र भ्याकुरको सम्झनाले
कन्दमुलमा रमाउने जीवनलाई

स्यान्डविच बनाएर भोक
कृत्रिम पिज्जामा रमाउँछ
मूलको पानीमा घटघट पउिँदाको आनन्द
कक्टेलले दिन्छु भन्नु लाज मान्नु पर्छ
पूर्णिमाझैँ प्रकृतिको निस्कलङ्क रूप
भौतिकताले अझ भर्छु भन्नु सङ्कोच मान्नु पर्छ
(कुहिरोमा फूलेको घामफूल, पृ. ४३)

यस कवितामा स्यान्डविच,कृत्रिम, पिज्जा, कक्टेल जस्ता आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग भएको छ ।

५.४.८ लयविधान

कवि दीपा राई पुनले **छुटेको बागदाता** कवितासङ्ग्रमा गद्यशैलीको प्रयोग गरेकी छन् ।गद्य कवितालाई पनि लयात्मक बनाएर प्रस्तुत गर्नु उनको काव्यात्मक विशेषता हो ।

घर पुग्छु पुग्दिन त्रास बल्झिरहने
उभयसङ्कट यो बिरानो समय
सम्झनाको करेलीहरू परेलीमा अल्झिरहने
(शूरवीर समय, पृ.७२)

यस पङ्क्तिमा बल्झिरहने र अल्झिरहने शब्दले कवितामा लयात्मकता दिएका छन् ।

५.४.९ भाव विधान

कवि दीपा राई पुनले आफ्ना कविताहरूमा प्रणय भावको प्रचुर मात्रामा प्रयोग गरेकी छन् ।

थाहा छ तिम्रो उज्यालो रूपले
म नि त फूलजस्तो फक्रन्छु
तिमीले चुल्ठोमा लगाइदिएको चाँप

मैले तिम्रो कोटमा सिउरेको चमेली हावाले
हाम्रो सुगन्ध अहिले पनि बोकेरे हिँडिरहेछ ।
(परदेशी माइलोलाई, पृ. २६)

यस कवितामा संयोग शृङ्गारको प्रयोग भएको छ ।

५.४.१० निष्कर्ष

दीपाकोकविताकृति **छुटेको वागदाता**का कविता सशक्त देखा परेका छन् । जीवन यात्राका क्रममा भोगेका, आफूले देखेका अनि समाज, संस्कार, संस्कृति तथा प्रकृतिका विविध रूपमा जीवनको अर्थ खोज्ने कवि पुनका कवितामा हृदय तत्व प्रचुर मात्रामा भेटिन्छ । बिम्बात्मक शैलीमा सरलतामा जटिलता र जटिलतामा सरलता खोज्दै कोमल लयमा भावको सघन सम्प्रेषणगर्दै लेखिएका उनका कविताले मानव जीवनका तमाम सत्यलाई कलात्मक स्वरूप दिएका छन् ।

बहुजाति, बहुभाषिक समुदायमा हुर्किएका नेपाली बहुसांस्कृतिक परम्परालाई अबलम्बन गर्दै बाँचेका छन् । भौगोलिक विविधताका कारणले पनि कवितामा एकरूपता छैन् । पहाडीग्रामीण जीवनको यादमा आफ्ना अनुभूतिलाई कलात्मक कलामा बाँधेकी पुनका कवितामा जातीय संस्कृतिको यथार्थ बिम्ब पनि प्रतिबिम्बित भएको पाइन्छ । नेपाली जातिले विदेशीने परम्पराको लामो लस्करको छनक उनका कवितामा पाइन्छ ।

अँगालो भरिकी प्रियसीलाई छोडेर रोटी र भोटीको लागि परदेशीने नेपाली ग्रामीण जीवनको यथार्थ बिम्बलाई अत्यन्त कलात्मताका साथ काव्यात्मक आकारमा ढाल्न माहिर छन् । कवितामा समाज, जीवन, प्रेम जस्ता तमाम कुराहरूलाई भावको रङ्गमा घोलेर रङ्गीन पारेकी छन राईले । उनका कवितामा आफ्नो जातीय संस्कारलाई स्पष्ट रूपमा चित्रण गरेकी छन् । किन नेपाली विदेशिन्छन, लोग्ने वा प्रेमी विदेशीएको समयमा ग्रामीण चेली र बुबाआमाका सपना कस्ता हुन्छन्, नेपालीलाई विदेशीन बाध्य केले पाऱ्यो, गहभरी आँसु बोकेर सम्झनामा बाँच्ने नेपालीको कथा किन यस्तो छ जस्ता तमाम प्रश्न छुटेको बागदाताको अन्तर्यमा भेटिन्छ । नेप्टेको प्रतीकमा प्रेमको आँचल ओढेर बाँचेकी नेप्टी र चिम्सेको प्रेममा निर्लिप्त चिम्सीका प्रेमका सुरिला भाका मात्र नभएर नेप्टे र चिम्सेहरूको यथार्थ भोगाइ र तिनको संस्कारमा बाँचेको विश्वासको कथा पनि सरल शैलीमा बुनेर कवि

राईले आफ्नो समयको जाति र संस्कारको परिचय दिएकी छन् । यस आधारमा हेर्दा कवि दीपा राई पहिचानको खोजीमा हिँडेकी कवि हुन् । हरेक जातिको पहिचान, अस्तित्व, महत्व र गरिमा आफ्नै किसिमको हुन्छ । कवितामा कला र जीवन बाँचेको हुन्छ । दीपाका कवितामा जीवनको साकार र यथार्थ स्वरूपका भाका पनि मिल्छन् । उनका कवितामा कलाको उच्चतम साङ्गीतिक् मूर्छन्ना पनि पाइन्छ । जब कवि हृदयमा कोमलताको राग बिस्तारै बज्न थाल्छ तब कविता पनि कोमल लयमा आफ्ना भावहरूको सङ्गीत भर्न थाल्छ । जीवनका विविध पाटालाई समाज र समयका बेग्लाबेग्लै रूपलाई कविता बनाएरआफ्नो कवित्वको परिचय दिएकी छन् कवि पुनले । सहरी जीवनको कृत्रिम सुख भन्दा ग्रामीण जीवनको प्राकृतिक प्रेममा बाँच्न चाहा राख्ने प्रकृतिप्रेमी राईका कविताहरूले ग्रामीण जीवनको मोहलाई पनि आत्मसाथ गरेको पाइन्छ ।

आधुनिक सभ्यताको चरम सिमामा पुगे पनि ग्रामीण सरलता र स्वच्छताले ओतप्रोत हृदयले बोलेको कोमल अभिव्यक्ति तथा अतीतको सम्झनामा बाँचेर वर्तमान भोग्दै भविष्यप्रति गरिएका काल्पनिक र मीठा अभिव्यक्तिहरू पनि दीपा राई पुनका कविताका सरस परिचय हुन् । मानवीय संवेदनाको गहिरो तहसम्म पुगेर प्रेमका विविध रूपलाई टिप्दै आफू र आफ्नो अस्तित्वको पहिचान खोज्ने दीपाका कविताले निराशामा पनि आशा र उत्प्रेरणा दिन सफल भएका छन् । अमेरिकाको धर्तीलाई कर्मथलो बनाएर व्यस्त जीवनबाट बचेको सापटी समयमा नेपाली साहित्यको साधनामा निरन्तर क्रियाशील कविका कवितामा जीवन छ, प्रेम छ, अस्तित्व र पहिचानको खोजी छ ।

फरकफरक बिम्ब, समय तथा शैलीशिल्पगत सरसताले कविता ओजपूर्ण बनेका छन् । शैशवावस्थाको पहाडी जीवन र अहिलेको अमेरिकी जीवन बीचको खुला भागमा पनि उनका कविता उभिएका छन् । नेपालमा बाँचेको जीवनको मोह छ । साथै अमेरिकी जीवन खुसी र रहरको नभई बाध्यताले भोगेको हो भन्ने भाव उनका कवितामा पाउन सकिन्छ ।

छैटौंपरिच्छेद

सारांश तथा निष्कर्ष

८.१ सारांश

यस शोधकार्यको पहिलो परिच्छेद अन्तर्गत शोधपत्रको सामान्य रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ । यस खण्डमा शोधशीर्षक,शोधप्रयोजन,विषयपरिचय,समस्याकथन,शोधकार्यको उद्देश्य,पूर्वकार्यको समीक्षा,अध्ययनको औचित्य र महत्व, शोधकार्यको सीमाङ्कन,शोधविधि र शोधपत्रको रूपरेखासम्बन्धी विवरणहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको दोस्रो परिच्छेदअन्तर्गत दीपा राई पुनको जीवनीपक्षबारे चर्चा गरिएको छ । यस परिच्छेदमा शोधनायिकाको जन्म र जन्मस्थान, बाल्यकाल, शिक्षादीक्षा, सामाजिक संस्कार, बसोबास र आजिविका, पारिवारिक अवस्था, शैक्षिक अवस्था, आर्थिक अवस्था, कार्यक्षेत्रमा संलग्नता, व्यक्तिगत रुचि, व्यक्तिगत स्वभाव र बानीव्यवहार, भ्रमण, अविष्मरणीय क्षण, जीवनदर्शन, साहित्यिक दृष्टिकोण, लेखन/प्रकाशन, सम्मान तथा पुरस्कार जस्ता शीर्षकहरूमा रहेर दीपा राई पुनको समग्र जीवनीमाथि गहन अध्ययन गरिएको छ । उनकाफुटकर रचनाहरूलाई पनि यस परिच्छेदमा समावेश गरिएको छ । यस परिच्छेदमा मूलतः दीपा राई पुनसँग लिइएको लिखित अन्तवार्तालाई मूल आधार बनाएर उनको जीवनीको पाटोको अध्ययन गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको तेस्रो परिच्छेदमा दीपा राई पुनको व्यक्तित्वका विविध पाटाहरूको बारेमा चर्चा गरिएको छ । राईका व्यक्तिगत विभिन्न पाटाहरूको निर्धारण गरी शारीरिक व्यक्तित्व, साहित्यिक व्यक्तित्व, साहित्येतर व्यक्तित्वको मूलशीर्षकमा रहेर विभिन्न उपशीर्षकहरू दिएर उनको व्यक्तित्वको अध्ययन गरिएको छ । दीपा राई पुनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वबीच अन्तर्सम्बन्धलाई प्रस्तुत गरी तेस्रो परिच्छेदको समग्र निष्कर्ष दिइएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको चौथो परिच्छेदमा दीपा राई पुनको साहित्ययात्रालाई प्रस्तुत गरिएको छ । यस परिच्छेदमा राईको २०३४ मा **हिमज्योति** पत्रिकामा प्रकाशित *मान्छे सबै एउटै हो* शीर्षकको कवितादेखि हालसम्म प्रकाशित तीनओटा कविताकृतिलाई प्रकाशन

प्रवृत्तिका आधामा उनको साहित्ययात्रालाई पहिलो र दोस्रो चरणमा विभाजन गरी अध्ययन गरिएको छ । दुई चरणमा विभाजन गर्ने क्रममा २०३४ देखि २०६८ सम्म पहिलो चरण र २०६९ देखि हालसम्म दोस्रो चरणगरी विभाजन गरिएको छ । पहिलो चरणमा तिम्रो सपनाको म(२०६८) कवितासङ्ग्रह समावेश गरिएको छ भने दोस्रो चरणमा स्पन्दनका रागहरू(२०७०), छुटेको बागदाता(२०७२) कवितासङ्ग्रह समावेश गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको पाँचौं परिच्छेदमा दीपा राई पुनका काव्यकृतिको विश्लेषण गरिएको छ । यस परिच्छेदमा तिम्रो सपनाको म(२०६८), स्पन्दनका रागहरू(२०७०)छुटेको बागदाता(२०७२) काव्यकृतिहरूको विश्लेषण गरिएको छ । उक्त काव्यकृतिहरूको विश्लेषण प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलको **कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास** (२०६०) कृतिमा समावेश गरिएका विषयवस्तु, सहभागी, परिवेश, उद्देश्य, दृष्टिबिन्दु र भाषाशैलीय विन्यास जस्ता कविताका संरचक घटकहरूलाई मूल आधार मानिएको छ ।

प्रस्तु शोधपत्रको छैटौं परिच्छेदमा सारांस तथा निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । यस परिच्छेद अन्तर्गत पहिलोदेखि पाँचौं परच्छेदसम्म लेखिएका शोध परिचय,दीपा राई पुनको जीवनी, व्यक्तित्व दीपा राई पुनको साहित्ययात्रा र कविताकृतिको विश्लेषणको सार प्रस्तुत गरिएको छ ।

८.२ निष्कर्ष

दार्जिलिङ जिल्लाको लदम बस्तीमा जन्मेकी साहित्यकार दीपा राई पुनको शैक्षिक, सामाजिक, तथा साहित्यिक योगदान फरक र विशिष्ट रहेको छ ।दीपा राई पुन परिवारको सहज वातावरणमा नहुर्केको भए पनि उनको स्वभावले उनलाई समाजप्रति उत्तरदायी बनाएको छ ।उनी समाजको एक जिम्मेवार व्यक्तिको रूपमा परिचित छन् । हाल अमेरिकाको बोस्टन सहरकी स्थानीय बासिन्दा भएर आफ्नो जीवन व्यतित गरिरहेको भए पनि नेपाली भाषासाहित्यलाई औधी माया गर्ने हुनाले नेपाली साहित्यको विकास र विस्तारमा आफूलाई होम्दै आएकी छन् । साहित्य र साहित्यसँग सम्बद्ध विभिन्न संस्थामा लागेर उनले साहित्यको विकासमा निरन्तर सक्रिय भूमिका निर्वाहा गरेकी छन् । कवि दीपा राई पुनले कवितामा प्रेमको कोमलता र सकारात्मक चिन्तनका साथै देशको असमान व्यवस्था माथि असन्तुष्टि पनि पोखेकी छन् । यसका साथै उनका कविताहरूमा राईहरूको

संस्कार र संस्कृति पनि देखापर्न आएका छन् । कवि दीपा राई पुनका कविताहरूले अप्ठेरो अवस्था र परिस्थितिमा पनि सकारात्मक रूपमा बाँच्ने सन्देश प्रवाह गरेका छन् ।

परिशिष्ट

१. तपाईंको जन्म कहिले र कहाँ भएको हो ?

मेरो जन्म वि.सं. २०२५ साल कात्तिक २९ गते दार्जिलिङ जिल्लाको कालेवुङ नजिकै लाभाको लदम बस्तीमा भएको हो ।

२. तपाईंका पिता र माताको नाम र पेसा के हो ?

मेरा पिताको नाम श्रीप्रसाद साङपाङ राई हो । आमाको नाम विमलादेवी राई हो । म पाँच महिनाको गर्भमा हुँदा नै बुबाले आमालाई छोडेर अलगै बस्नु भएको थियो । सानो उमेरमा उहाँ ब्वाइ भर्तिको रूपमा पनि जानु भएको थियो रे । पछि म पाँच वर्षकी हुँदा बुबा आमालाई नेपाल ल्याउन दार्जिलिङ जानु भएको थियो । आमा त गृहेणी नै हो । उहाँले कुनै जागिर खानु भएन ।

३. तपाईंको दाजुभाइ दिदीबहिनीको नाम र पेसा बताइदिनुहोस न ?

म बुबाआमाकी एक्ली छोरी हुँ ।

४. तपाईंको बाल्यकाल कहाँ बित्यो ?

मेरो बाल्यकाल दार्जिलिङ जिल्लाको कालेबुङ नजिकै लाभाको लदम बस्तीमा मामाको घरमा बितेको हो । म पाँच वर्षकी हुँदा झापा आएपछि हामी त्यहीँ बस्न लाग्यौं । बाल्यकालका केही वर्ष झापामा पनि बिते ।

५. तपाईंको बाल्यकालको रुचि के थियो ?

बाल्यकालमा त के नै रुचि हुन्छ र । मामाको छोरीहरूसँग ऐँसेलु टिप्ने, घर नजिकै बन थियो, त्यहाँ जाने । खासमा भन्दा मलाई एकान्त मन पर्थ्यो । बज्यै बितेपछि बारीको नजिकै उहाँलाई राखिएको थियो । हामीहरू त्यहाँ गएर फूलहरू रोपिदिने गर्थ्यौं । मकैका दानाहरू पोखिएको देखेपछि टिपेर डालोमा हाल्थैं रे ।

६. तपाईंको शिक्षादीक्षाको बारेमा बताइदिनुहोस् न ?

मेरो शिक्षा एकै ठाउँमा भएन ।आफ्नो परिवार नै स्थिर नभएपछि एकै ठाउँमा बसेर शिक्षा प्राप्त गर्न नसकिँदो रहेछ । म तीन वर्षकी हुँदा आमाले सिक्किमको रिनाकमा एउटा क्रिस्चियन स्कुलमा भर्ना गरिदिनु भएको रे । त्यहाँ केही समय पढेँ । बुबा हामीलाई लिन

जानुभएपछि हामीले नेपाल आउनु पर्ने भयो । हामीहरू उताबाट आएपछि झापामा बस्यौँ । झापाको पृथ्वी प्रा. वि. मा आमाले एक कक्षामा भर्ना गरिदिनु भयो । त्यही स्कुलमा मैले तीन कक्षासम्मको अध्ययन पूरा गरेँ ।

फेरि आमाले मलाई झापाकै हिमालय मा. वि. दमकमा चार कक्षामा भर्ना गरिदिनु भयो । त्यहाँ मैले दश कक्षासम्मको अध्ययन गरेँ । २०४० सालमा एस.एल.सी. उत्तीर्ण भएपछि मलाई आमाले काठमाडौँमा पढ्नको लागि पठाउनु भयो । म २०४१ सालमा काठमाडौं आएँ । श्री महेन्द्ररत्न क्याम्पस ताहाचलबाट नेपाली र त्यसपछि अङ्ग्रजीबाट आइ. एड. गरेँ । त्यहाँबाट बी.एड. पढ्नको लागि केन्द्रीय क्याम्पस त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुरमा आएँ । २०४७ सालमा त्यहाँबाट बी.एड. सकेँ । त्यसपछि केही समय मैले पढाइ छोड्न पऱ्यो । पछि फेरि त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट नै मैले २०५३ सालमा नेपालीबाट एम. ए. गरेँ । यसरी मेरो पढाइ सकियो ।

७. तपाईंको विवाह र सन्तानबारे बताउँनुहोस न ?

म बी.एड. पढ्दा नै मिल्ने साथीहरू मध्य धीरज पनि एक थिए । पढाइ सकिनैलाग्दा उनले मलाई घुमाउरो तरिकाले प्रस्ताव राखे । उता आमाको डर पनि त्यतिकै थियो ।मैले आमालाई सोध्छु भने । पछि झापा गएर आमालाई यो कुरा भन्दा आमा दुई दिनसम्म मसँग बोल्नु भएन् । आमाको अनुहारबाट नै थाहा हुन्थ्यो । आमा मेरो कुरामा सहमत हुनुहुन्न् । म काठमाडौं फर्कें । म आमालाई दुखाउन चाहाँदैनथेँ । कलेजको मिल्ने साथी धीरजलाई पनि ठाडै नाइ भन्न सकिन् । उनलाई थाहा नदिएर नै म धादिङमा पढाउन गएँ । उनी पछि धादिङ नै पुगे । हामीले काठमाडौंमा कोट म्यारिज गरेउँ । पछि राई र मगर परम्परा अनुसार विवाह गरेउँ । मेरा दुई छोराहरू स्पन्दन र स्पर्श छन् ।

८. धीरजले कतिसम्मको अध्ययन गर्नुभएको छ ?

धीरजले बी.एड., बी. एल. र अङ्ग्रजीमा एम. ए. गर्नु भएको छ ।

९. तपाईंको बानी व्यवहार तथा रुचि के कस्तो छ ?

म साहित्यिक छु । स्वभावैले मेरो रुचि साहित्य लेखन हो । मलाई कविता लेख्न धेरै नै मन पर्छ । हरेक कुरालाई म कविता जस्तो ठान्छु । गीत र कथा पनि कहिलेकाहीँ लेख्ने गर्छु । यी पनि मेरो रुचिका विषय हुन् । मलाई फूल धेरै नै मन पर्छ । फूलसँग खेल्न

तिनीहरूको स्याहार गर्न मन पर्छ । मान्छेको जीवन पनि फूल जस्तै हुन्छ लाग्छ । फूल जस्तै मुस्कुराइरहन मन पर्छ ।

१०. हाल तपाईंको आर्थिक अवस्था कस्तो छ ?

अहिले मेरो आर्थिक अवस्था राम्रै छ । अमेरिकाको बोस्टन सिटीमा हामीले भर्खरै एउटा नयाँ घर पनि लिएका छौँ । थानकोटमा पनि घर छँदैछ । नेपाल आउँदा अरूकोमा बस्नु पर्दैन् । धीरजले पनि काम गर्नु हुन्छ । म पनि आफूले सकेको काम गर्दै आएकी छु । छोराहरूले पनि काम गर्छन् । सबै परिवारले नै काम गर्ने हुँदा अहिले मेरो आर्थिक अवस्था राम्रो नै छ ।

११. तपाईं फुर्सदको समयमा के गर्नुहुन्छ ?

अमेरिकाको व्यस्त जीवनमा फुर्सद कमै मिल्छ । कहिलेकाहीँ फुर्सद हुँदा म मेरो बढी समय साहित्यलाई नै दिन्छु । परिवारलाई पनि समय दिनुपर्छ । फूलको स्याहारमा पनि मेरो फुर्सदको समय जान्छ । प्रायः रेलमा यात्रा गर्दा म कविता , गीतहरू कोर्ने गर्छु ।

१२. तपाईं साहित्य रचनाको अतिरिक्त के गर्नुहुन्छ ?

त्यही घरको काम त हो नि ।भ्रमण पनि मनपर्छ । कहिलेकाहीँ घुम्न गइन्छ । फूलको स्याहार गरिन्छ ।

१३. तपाईंले लेखनारम्भ कहिलेदेखि कुन विधाबाट गर्नुभयो ?

चार कक्षामा पढ्दा नै **हिमज्योती** भन्ने पत्रिकामा *मान्छे सबै एउटै हो* शीर्षकको कविता पहिलो पटक लेखेर कविताबाट मेरो लेखनको सुरुवात गरेकी थिएँ । कविता विधाबाट नै हो मेरो लेखनको सुरुवात भएको । त्यो (२०३४) सालको कुरा हो ।

१४. तपाईंले लेखन आरम्भमा प्रेरणा कसबाट पाउनु भयो ?

लेखनको प्रेरणा यहीबाट पाएँ भन्ने त्यस्तो ठ्याक्कै स्मरण त मसँग छैन् । मेरो मामा भानुप्रकास मार्मिक हाम्रो घरमा आउँदा बुबाआमा डराएको जस्तो लाग्थो । उहाँ लेख्नु पनि हुन्थ्यो । पढेको मान्छे भएपछि अरू मान्छेहरू डराउने रहेछन लाग्थ्यो र पढ्नु पर्ने रहेछ सोच्थेँ । त्यो कुराले पनि केही काम गरेको होला । म स्वभावैले अन्तमुर्खि थिएँ । मेरो स्वभावले पनि मलाई लेखनको प्रेरणा मिलेको हो लाग्छ ।

१५. पहिलो रचना गर्दा तपाईं कति कक्षामा पढ्दै हुनुहुन्थ्यो ?

चार कक्षामा ।

१६. तपाईंको पहिलो प्रकाशित कृति कुन हो ? र कहिले प्रकाशित भयो ?

मेरो पहिलो प्रकाशित कृति *तिम्रो सपनाको म* कवितासङ्ग्रह हो । यो (२०६८) सालमा प्रकाशित भएको हो ।

१७. तपाईंका हालसम्म प्रकाशित पुस्तकाकार कृतिहरू के के हुन् ?

अहिलेसम्म तीन ओटा कवितासङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन् । *तिम्रो सपनाको म, स्पन्दनका रागहरू र छुटेको बागदाता*। यी सबै कवितासङ्ग्रह हुन् ।

१८. तपाईं साहित्य रचना गर्दा सङ्ख्यात्मक रूपमा धेरै वा गुणात्मक रूपमा धेरै रचना गर्न चाहानुहुन्छ ?

गुणात्मक रूपमा नै रचना हुनुपर्छ भन्ने मान्यता राख्छु ।

१९. तपाईं दिनमा कति समय साहित्यलाई दिनु हुन्छ ?

ठ्याक्कै यति नै समय दिनुपर्छ भनेर मेरो कुनै तालिका छैन् । फुर्सदको समयमा लेख्छु । त्यही हो ।

२०. तपाईंका साहित्यले समाजका कस्ता(कस्ता क्षेत्रलाई देखाउँछन् ? किन तपाईंले त्यस्ता क्षेत्रलाई पकड्नु भएको हो ?

पहिलो कुरा त साहित्यले समाजलाई परिवर्तन गर्छ । मान्छेलाई आनन्द दिने काम मेरा साहित्यले गर्छन् । सकारात्मक सोच ल्याउने काम पनि गर्छन् । म फूल व्यवसायी पनि हुँ । फूलले पनि मलाई कविता लेख्न सिकाएको हो । फूल जस्तै कविता लेख्नुपर्छ लाग्छ । जस्तो अवस्थामा पनि मान्छेलाई मुस्कुराउँन र जीवन बाँच्न प्रेरणा मेरा कविताहरूले दिन्छन् ।

२१. तपाईं के कस्तो संस्थामा संलग्न हुनुहुन्छ ?

धेरै त म साहित्यिक संस्थामा नै संलग्न छु । म पहिला शैक्षिक संस्थामा पनि संलग्न थिएँ । अहिले छैन् । नासा इन्टरनेस्नल कलेजकी निर्देशक भएकी थिएँ । अन्य सामाजिक संस्थाहरूमा पनि आबद्ध छु । फ्लोरिकल्चर एसोसिएसन् नेपालको सदस्य थिएँ । हिम बचत

सहकारी संस्थाको संस्थापक सदस्य नै हुँ । रेडियो हिमालयको आजीवन सदस्य पनि छु । नेपाल मिडिया सेन्टर अमेरिकाको आजीवन सदस्य पनि हुँ ।अहिले विभिन्न साहित्यिक संस्थामा आबद्ध छु । साहित्यिक पारिवारिक पत्रिका वनिता जो त्रैमासिक हो, त्यसको आजीवन सदस्य हुँ । अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज अमेरिकाको आजीवन सदस्य पनि छु । सिर्जन उत्सव बोस्टनको निर्देशक नै हुँ । अन्तर्राष्ट्रिय साहित्य समाज बोस्टन च्याप्टरको कार्यकारिणी सदस्य पनि हुँ ।

२२. तपाईंले हालसम्म पाएका सम्मान तथा पुरस्कारहरू के के छन् ?

अलग अभियानले (२०७२) मा कदरपत्र दिएको थियो । हङकङ साहित्य समाजले प्रतिभा पुरस्कार दिएको थियो सन् (२०१६) मा । अनल ज्योति बोर्डिङले (२०७२) मा सम्मान गरेको थियो । अनि ज्योति साहित्य संस्थाले (२०७२) सालमा नै ज्योति साहित्य सम्मानद्वारा सम्मानित पनि गरेको थियो ।

२३. तपाईंको विचारमा जीवन के हो ?

जीवन त एक सिकाइको लामो प्रक्रिया हो । सिकेर कहिले पनि सकिँदैन । जीवनले नै हो हामीलाई नयाँ नयाँ कुराहरू सिकाउँछ । आफ्नो काममा हामीहरू निरन्तर रूपमा लागिहरहनु पर्छ । जस्तो अवस्थामा पनि हाँसेर बाँच्ने कोसिस गर्नुपर्छ । मलाई यो सबै फूलले नै सिकाएको हो । प्रकृतिका विभिन्न रूपहरूबाट पनि हामीले धेरै कुरा सिकिरहेका हुन्छौँ । त्यसैले हामी प्राकृतिक पनि हुनुपर्छ । सकारात्मक सोच्नुपर्छ । जस्तो अवस्थामा पनि धैर्य गरेर सकारात्मक सोच्ने हो भने जीवनमा दुःख पाइँदैन । जीवनमा कहिल्यै पनि आफूमाथि र अरूमाथि गुनासो पाल्नु हुँदैन लाग्छ मलाई । गुनासोले मान्छेलाई दुःखि बनाउँछ ।

२४. मानिसले असल कार्य कसरी गर्नुपर्छ ?

सधैँ सकारात्मक सोच्ने । सहयोगी भावना राख्ने । मेहनत गर्ने । यस्तै त हो नि ।

२५. तपाईंको जीवनका अविष्मरणीय क्षणहरू के के हुन् ?

मेरो जीवन आफैमा उतारचढावले भरिएको त छ नै । बुबाको माया मैले कहिले पनि पाउन सकिन । तर पनि मलाई आमाले गुनासो गर्ने ठाउँ दिनु भएन । मलाई नरमाइलो लागेको भनेको मेरा दुइ ओटा कवितासङ्ग्रह *तिम्रो सपनाको मर स्पन्दनका*

*रागहरू*लाई दीपा एवाई राईको नामबाट विश्लेषण गरेको क्षण हो । विश्व नारी नेपाली साहित्य सम्मेलनका अवसरमा त्रिमूर्ति निकेतनले *विश्व नारी नेपाली साहित्य परम्परा र प्रवृत्ति* नामको समालोचनाको किताब प्रकाशित गरेको थियो । त्यसमा मेरो कवितामा दीपा एवाइ राईको नाम राखेर मेरो कविताको विश्लेषण गरिएको थियो । अरू त जीवन बाँच्ने प्रक्रिया हो । सानातिना दुःख र सुख त आइ नै रहन्छन । मैले हरेक कुरालाई सहज र सकारात्मक रूपमा लिने गरेकी छु ।

सन्दर्भसूची

पुन राई, दीपा, **तिम्रो सपनाको म,**काठमाडौँ : अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज नेपाल च्याप्टर, २०६८ ।

पुन राई, दीपा, **स्पन्दनका रागहरू,**काठमाडौँ : अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज नेपाल च्याप्टर, २०७० ।

पुन राई, दीपा,**छुटेको बागदाता**, धरान : कलरव, २०७२ ।

लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद, **कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास,** काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०६० ।

लुइटेल खगेन्द्रप्रसाद, शर्मा मोहनराज, **शोधविधि,**(संस्करण पाँचौँ)ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०६८ ।

लुइटेल खगेन्द्रप्रसाद, **नेपाली वर्णविन्यास,**(**नियम, समस्या र समाधान**), (दोस्रो संस्करण) काठमाडौँः आठराई पब्लिकेसन प्रा.लि., २०७४ ।